

การศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ 1 - 6)

โดย
นายพิชัย ยินดีน้อย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

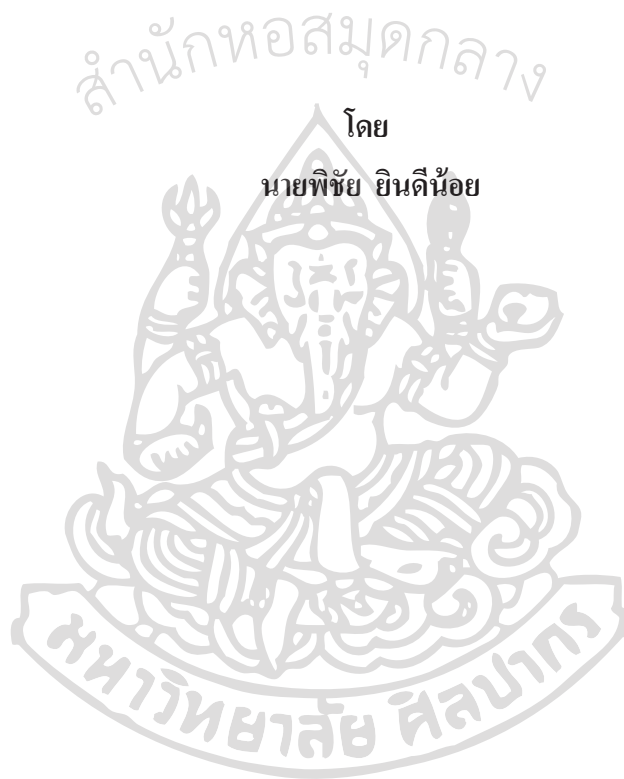
ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2555

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ 1 - 6)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2555

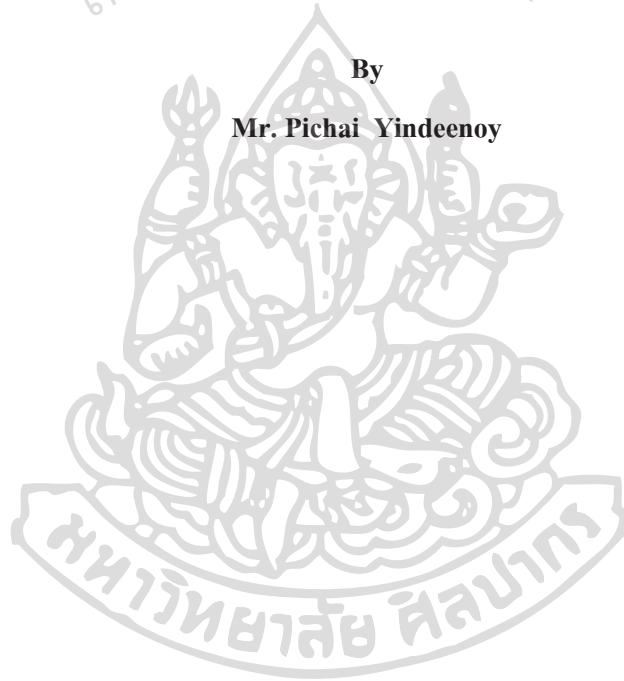
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**THE STUDY OF ROYAL CEREMONIES ANNOUNCEMENT
AS A SOURCE OF THAI HISTORY (KING RAMA I–KING RAMA VI)**

สำนักหอสมุดกลาง

By

Mr. Pichai Yindeenoy

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

Master of Arts Program in Historical Studies

Department of History

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2012

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษา
ประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ 1- 6)” เสนอโดย นาย
พิชัย ยินดีน้อย เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศน์วงศ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พวงทิพย์ เกียรติสกุล)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนถ บุนนาค)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ)

...../...../.....

51205207 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

คำสำคัญ : การศึกษา/ประกาศการพระราชพิธี/หลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย

พิชัย ยินดีน้อย : การศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ 1-6). อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผศ.ดร.วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ. 136 หน้า.

วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ 1-6) มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความเป็นมา และวิเคราะห์โครงสร้างเนื้อหา ตลอดจนประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ได้จากประกาศการพระราชพิธี และวิเคราะห์โลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-6) ที่ศึกษาผ่านประกาศการพระราชพิธี ผลการศึกษาพบว่าโครงสร้างของประกาศการพระราชพิธี ประกอบด้วยส่วนต่างๆ คือ การเริ่มต้นประกาศ เป็นคำอัญเชิญเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การปรารภถึงเหตุแห่งการประกอบพระราชพิธี การอุทิศถวายพระราชกุศลและเครื่องสังเวศ และการขอพรและความเป็นสิริมงคล โดยใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่มีสัมผัส ผลการศึกษาประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่ได้จากประกาศการพระราชพิธี พบว่าส่วนหนึ่งของประกาศการพระราชพิธี สามารถนำมาใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพราะพบประเด็นที่เป็นส่วนช่วยเติมเต็มข้อมูลให้หลักฐานทางประวัติศาสตร์หลัก และข้อมูลที่เป็นประเด็นทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเขียนหรือเรียบเรียงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทยในสมัยหลัง สำหรับการวิเคราะห์เนื้อหาในเอกสารประกาศการพระราชพิธี พบว่ามีการสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-6) ได้แก่ โลกทัศน์เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และโลกทัศน์เกี่ยวกับความเชื่อของชนชั้นนำ

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ปีการศึกษา 2555

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์.....

51205207 : MAJOR : HISTORICAL STUDIES

KEY WORD : THE STUDY/ROYAL CEREMONIES ANNOUNCEMENT/A SOURCE OF
THAI HISTORY

PICHAU YINDEENOY : THE STUDY OF ROYAL CEREMONIES ANNOUNCEMENT
AS A SOURCE OF THAI HISTORY (KING RAMA I – KING RAMA VI). THESIS ADVISOR :
ASST.PROF.WARANGKANA NIBHATSUKIT, Ph.D. 136 pp.

The Thesis namely “ THE STUDY OF ROYAL CEREMONIES ANNOUNCEMENT AS A SOURCE OF THAI HISTORY ” (KING RAMA I – KING RAMA VI) was written to study the background of the royal ceremonies announcement and analyze the structures, contents, and historical important issues shown in the royal ceremonies announcement. Besides analyzing the Thai elites' world view during Rattanakosin period (King Rama I - King Rama VI) which were seen from the announcement was one of the objectives of this thesis. The studies resulted that the structure of the royal ceremonies announcement was consistent and consisted of 4 parts which were, firstly, a preface of the announcement for respectfully inviting gods and sanctities to attend the ceremony, secondly, a foreword part for informing to the cause of the ceremony, thirdly, a part of dedication the royal merits and oblation, and also benediction and auspiciousness. Every part of the announcement was composed of two kinds of Thai verse and prose. The researcher found that some parts of the royal ceremonies announcements could be used as Thai historical evidences which fulfilled fact for Thai principle evidences moreover some were historical main point that had an influent in historiography and historical evidences which were written ex post facto. Last but not least, the researcher also found that the contents analysis of the royal ceremonies announcement could reflect the world view of Thai elites during Rattanakosin period (King Rama I - King Rama VI).

Department of History

Graduate School, Silpakorn University

Student's signature

Academic Year 2012

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความเมตตาและความช่วยเหลือจากหลายท่าน บุคคลเหล่านี้ล้วนแต่เป็นผู้มีส่วนร่วมกับความสำเร็จในครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ และให้คำชี้แนะแนวทางในการแก้ไข เพื่อให้การนำเสนอเนื้อหาในวิทยานิพนธ์มีความถูกต้องและสมบูรณ์ ทั้งยังให้ความห่วงใยติดตามความก้าวหน้าของวิทยานิพนธ์ตลอดเวลาที่ผ่านมา

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาชี้ให้เห็นข้อบกพร่องพร้อมทั้งให้คำแนะนำในการแก้ไข และกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พวงทิพย์ เกียรติสหัสกุล ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้ข้อคิดและคำแนะนำต่างๆ อันเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงวิทยานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ให้ความรู้ และความช่วยเหลือต่างๆ จนทำให้ผู้วิจัยสามารถผ่านพ้นปัญหาและมาถึงวันนี้ได้ และขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ประสิทธิ์ประสาทพื้นฐานวิชาความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ให้แก่ผู้วิจัย

ขอขอบคุณทุกคนในครอบครัวยินดีน้อย ครอบครัวโนรินทร์ และครอบครัวอธิบาย ที่คอยให้กำลังใจและให้ความสนับสนุนเป็นอย่างดี ขอขอบคุณ คุณทวีศักดิ์ อธิบาย ที่คอยดูแลและอยู่เคียงข้างกันเสมอมา ขอขอบคุณ คุณณัฐชานันท์ ผู้ทั่บทีม คุณพิรุฬห์ ผู้ทั่บทีม คุณวรพจน์ วงศ์พันธ์ ดร.ยุทธนา วรภูษิต คุณธนา ทวีเศรษฐ์ คุณธนกร จินดาศรี คุณวาสนา จิตติวนาวรรณ และคุณวสิน ทับวงษ์ ผู้เป็นพี่ที่คอยให้ความช่วยเหลือและคำแนะนำอย่างเต็มใจตลอดเวลา ขอขอบคุณ คุณวิภาภรณ์ กรแก้ว คุณรวริภา ศรีดาวเดือน คุณสาวิตรี โชคก คุณณัฐฐรัตน์ ผู้ผลัดฉวนกร เพื่อนร่วมรุ่นสาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร เพื่อนร่วมรุ่นสาขาวิชาประวัติศาสตร์ (รุ่นที่ 7) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ตลอดจนกัลยาณมิตรทุกท่านที่มีได้เอ่ยนามในที่นี้ สำหรับกำลังใจที่มีให้กันเสมอ

ในท้ายที่สุดนี้ ความสำเร็จทั้งหมดของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขออุทิศให้แก่คุณพ่อ พิทักษ์ และคุณแม่บัวลี ยินดีน้อย ผู้เปรียบประดุจ “เทวดา” ผู้สร้างชีวิต และดูแลลูกจนเติบโตใหญ่ พระคุณของท่านจะจด จาร จำในหัวใจของลูกตลอดไป

สารบัญ

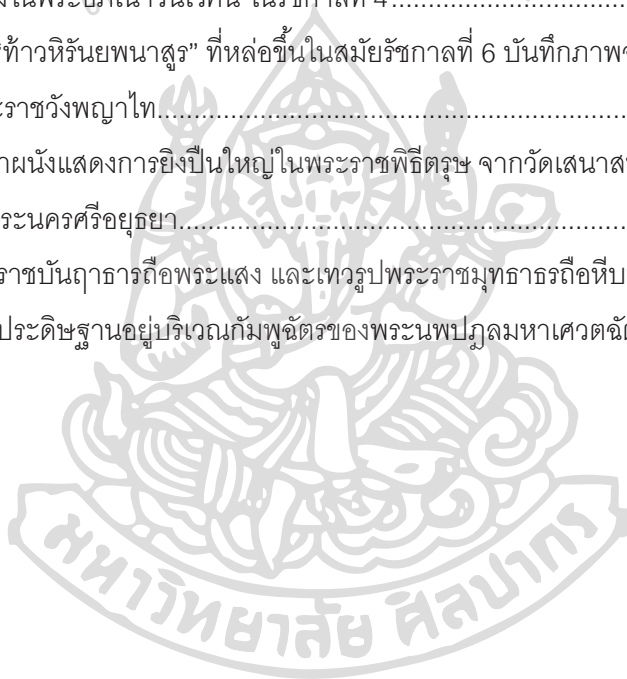
	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ณ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความสำคัญของประเด็นปัญหาที่ศึกษา.....	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	5
สมมติฐานของการศึกษา.....	5
ขอบเขตของการศึกษา.....	5
วิธีการศึกษา.....	6
แหล่งข้อมูล.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
2 ความเป็นมาและลักษณะทั่วไปของประกาศการพระราชพิธี.....	7
ความเป็นมาของประกาศการพระราชพิธี.....	7
ประวัติผู้รวบรวมประกาศการพระราชพิธี.....	10
ประวัติการพิมพ์และรายชื่อประกาศการพระราชพิธี.....	14
วิเคราะห์ลักษณะทั่วไปของประกาศการพระราชพิธี.....	19
ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี.....	19
ผู้อ่านประกาศการพระราชพิธี.....	23
โอกาสที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี.....	27
โครงสร้างเนื้อหาของประกาศการพระราชพิธี.....	38
รูปแบบการนำเสนอ.....	41
3 ประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย.....	43
การวิพากษ์หลักฐานเพื่อประเมินความน่าเชื่อถือของประกาศการพระราชพิธี.....	44
ผู้เขียนและผู้เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี.....	44

บทที่	หน้า
จุดมุ่งหมายและรูปแบบการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี	45
การใช้หลักฐานในการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี.....	45
กลวิธีการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี.....	54
คุณค่าของประกาศการพระราชพิธีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย.....	56
การให้ข้อมูลที่เป็นส่วนช่วยเติมเต็ม ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์หลัก.....	56
การเป็นต้นแบบให้กับงานเขียนหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยหลัง.....	85
4 โลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 – 6) ที่ได้จากการศึกษา ผ่านประกาศการพระราชพิธี.....	91
โลกทัศน์เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์.....	92
โลกทัศน์เกี่ยวกับความเชื่อของชนชั้นนำ.....	108
5 สรุปและข้อเสนอแนะ.....	126
รายการอ้างอิง	131
ประวัติผู้วิจัย.....	136

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์.....	13
2	หน้าปกหนังสือประกาศการพระราชพิธี ฉบับพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2459.....	14
3	พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต)	47
4	พระคันธารราษฎร์ เนื้อสัมฤทธิ์กะไหล่ทอง สร้างใน พ.ศ.2326 (ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 1).....	50
5	พระศรีศากยมุณี ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ภายในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ	59
6	ด้านหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ สถานที่ประกอบพิธีเผาผีในรัชกาลที่ 3.....	76
7	พระพุทธเสฏฐมูณี บันทึกภาพจากศาลาการเปรียญ วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ.....	78
8	หมู่พระที่นั่งในพระอภิเนาว์นิเวศน์ ในรัชกาลที่ 4.....	83
9	รูปเคารพ “ทำวหิรันยพนาสูร” ที่หล่อขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 บันทึกภาพจากศาลาใน พระราชวังพญาไท.....	87
10	จิตรกรรมฝาผนังแสดงการยิงปืนใหญ่ในพระราชพิธีตรุษ จากวัดเสนาสนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา.....	114
11	เทวรูปพระราชบันฑาธารถือพระแสง และเทวรูปพระราชมูทธารถือหีบพระราชลัญจกร	115
12	รูปเทวดาที่ประดิษฐานอยู่บริเวณกัมพูฉัตรของพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร.....	116

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของประเด็นปัญหาที่ศึกษา

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ของไทย นักวิชาการมักให้ความสำคัญกับการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทจารึก พงศาวดาร จดหมายเหตุ ตำนาน ฯลฯ หรือแม้กระทั่งวรรณกรรมร่วมสมัยต่างๆ ที่สามารถสะท้อนเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาที่ผู้ศึกษาสนใจ แม้จะมีนักวิชาการบางส่วนให้ความสนใจกับการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทอื่นๆ นอกเหนือจากที่กล่าวไปในข้างต้น อาทิ การศึกษาจากกฎหมายโบราณ กฎมณเฑียรบาล แต่พบว่ามีเพียงส่วนน้อยที่ให้ความสำคัญกับหลักฐานประเภทประกาศพระราชพิธี ที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร และถูกรวบรวมไว้ในเอกสารที่ชื่อ “ประกาศการพระราชพิธี” โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์

คำว่า ประกาศ ตามความหมายในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 หมายถึง “ก. ป่าวร้อง, แจ้งให้ทราบ, เช่น ประกาศงานบุญงานกุศล น. ข้อความที่แจ้งให้ทราบทั่วกัน เช่น ประกาศของวัด ประกาศของ บริษัท; (กฎ) ข้อความที่ทางราชการแจ้งให้ประชาชนทราบ หรือ วางแนวทางให้ปฏิบัติ เช่น ประกาศพระบรมราชโองการ ประกาศกระทรวง ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี”¹ ส่วนคำว่า พระราชพิธี ตามความหมายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้มีผู้อธิบายว่าคำนี้ น่าจะมาจาก พระราช + พิธี เมื่อรวมกันแล้วหมายถึง “กิจที่พระมหากษัตริย์ทรงกระทำตามที่พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนๆ ได้กระทำไว้เป็นแบบอย่าง”² สำหรับความหมายโดยทั่วไป หมายถึง งานที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ กำหนดไว้เป็นประจำตามราชประเพณี ซึ่งจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพระราชพิธี ก่อนถึงงานพิธีจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีหมายกำหนดการ พระราชพิธีที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพระราชกรณียกิจ³ ฉะนั้นคำว่า ประกาศพระราชพิธี จึงหมายถึง “ข้อความที่อาลักษณ์อ่านเพื่อประกาศแจ้งให้ผู้ร่วมพิธีทราบถึงกิจที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้กระทำในพระราชพิธี”

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2546), 653.

² โดม ไกรปรกรณ์, “ตำราพระราชพิธีสมัยรัชกาลที่ 4-5 (พ.ศ.2394-2453)” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), 8.

³ บุญหลง ศรีกนก และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่องประมวลจดหมายเหตุพระราชพิธีในรัชกาลปัจจุบัน : การศึกษาเชิงพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลง (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2546), 39.

ธรรมเนียมในการประกอบพระราชพิธีของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ นั้น นอกจากจะมีการประกอบพระราชพิธีตามลำดับที่กำหนดไว้เป็นแบบอย่างในตำราพระราชพิธีแล้ว ขั้นตอนหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง คือ การอ่านประกาศพระราชพิธี ซึ่งมีเนื้อหาใจความแสดงถึงจุดประสงค์ของการประกอบพิธี การเชิญพระรัตนตรัย เทพดาอารักษ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้มาร่วมเป็นสักขีพยาน รวมถึงดลบันดาลให้การประกอบพิธีสำเร็จดังปรารถนา ตลอดจนการอธิบายขั้นตอนและลำดับในการประกอบพิธีต่างๆ เป็นต้น

สำหรับความเป็นมาของเอกสารประกาศการพระราชพิธี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อครั้งที่พระองค์ดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ ได้ทรงมีพระดำริว่าประกาศการพระราชพิธี เป็นเอกสารที่ประกอบด้วยประโยชน์ในทางความรู้ สมควรที่จะรวบรวมลงพิมพ์รักษาไว้เพื่อไม่ให้สูญหาย ดังนั้นพระองค์จึงทรงรวบรวมและเรียบเรียงขึ้นจากต้นฉบับประกาศทั้งปวงเกี่ยวกับพระราชพิธีต่างๆ ที่เก็บรักษาไว้ในห้องอาลักษณ์ พร้อมกันนี้ได้ทรงตรวจต้นฉบับและนิพนธ์คำอธิบายด้วยพระองค์เอง แล้วจัดพิมพ์เป็น 2 เล่ม เล่มที่ 1 ว่าด้วยประกาศพระราชพิธีประจำปี จำนวน 39 ฉบับ ส่วนเล่มที่ 2 ว่าด้วยการพระราชพิธีจร จำนวน 56 ฉบับ โดยจัดพิมพ์ครั้งแรก ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อ พ.ศ.2459 ต่อมาองค์การค้ำของคุรุสภาได้จัดพิมพ์เป็นครั้งที่สอง เมื่อ พ.ศ.2508 และครั้งล่าสุด กรมศิลปากรนำมาจัดพิมพ์เป็นครั้งที่สาม เมื่อ พ.ศ.2550

ตัวอย่างข้อมูลที่น่าสนใจ ซึ่งปรากฏอยู่ในเอกสารประกาศการพระราชพิธี และสามารถนำมาใช้ศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ในช่วงรัชกาลที่ 1-6 ได้ เช่น เมื่อครั้งที่พวกมอญอพยพหนีความเดือดร้อนจากเมืองเมาะตะมะ เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พ.ศ.2358 ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ได้ให้ข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวกับเหตุการณ์การอพยพของพวกมอญ และการเข้ามาตั้งภูมิลำเนาภายในพระราชอาณาจักร ตลอดจนการโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้แก่หัวหน้าของพวกมอญที่อพยพเข้ามาในครั้งนี้ ซึ่งเอกสารประกาศการพระราชพิธี ในส่วนที่เป็นประกาศอธิษฐานน้ำพระพิพัฒน์ ครั้งรามัญ (มอญ) มาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ 2 ก็ได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจถึงเหตุการณ์สำคัญเดียวกันนี้ว่า

พวกท้าวพญารามัญอันเปนเจ้าเมือง แลนายด่านจำบ้านสิบสองตำบล
ในบริเวณมณฑลเมืองมัตะมะแลแขวงจังหวัด แค้นเคืองอำยพม่า พาครอบครัว
อพยพหนีมาสู่พระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็พระราชทาน

รางวัลอันสมควรโดยยศศักดิ์ มีน้ำใจสวามิภักดิ์จะทำราชการฉลองพระเดช
พระคุณโดยซื่อสัตย์ บัดนี้จะรับพระราชทานกินน้ำพระพิพัฒน์สัจจาสบถสาบาลตัว
ถวายสัตย์นุสสัยเณาะพระภักตร์พระพุทธเจ้าพระธรรมเจ้าพระสงฆ์เจ้าทั้งสาม⁴

ข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในประกาศฉบับนี้ ถือว่าเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์เมื่อครั้งที่
มอญอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ 2 ซึ่งทำให้ทราบว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย รับพววมอญมาตั้งภูมิลำเนาในพระราชอาณาจักรแล้ว พระองค์ได้ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บรรดาผู้นำของมอญที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ พร้อมด้วยภรรยา
กระทำการถือน้ำพระพิพัฒน์ถวายสัตย์แด่พระองค์ ซึ่งเหตุการณ์การถือน้ำครั้งนี้ ไม่ได้ถูกกล่าวไว้
ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 แต่พบอยู่ในเอกสารประกาศการพระราชพิธี
ฉบับนี้เท่านั้น

นอกจากนี้เอกสารประกาศการพระราชพิธี ยังปรากฏข้อมูลที่น่าสนใจในรัชกาลของ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำการเผาฝิ่น ซึ่งกำลังแพร่
ระบาดหนักในรัชกาลของพระองค์ ดังปรากฏในคำอาราธนาเทวดา อ่านประกาศเมื่อเผาฝิ่น
รัชกาลที่ 3 ที่สะท้อนให้เห็นสภาพบ้านเมืองในภาวะที่ราษฎรกำลังติดฝิ่นอย่างแพร่หลาย โดย
พระองค์ทรงเห็นว่า

ข้าราชการและราษฎรชายหญิง ในกรุงนอกกรุงทั่วเขตแดน กระทำทุจริต
คบกันสูบยาฝิ่นสิ้นทรัพย์สิ่งของทองเงิน เครื่องอุปโภคบริโภค เสียรูปพรรณ
สัณฐานจนใช้ราชการมิได้ก็มีเป็นอันมาก ทรงพระราชดำริห์จะให้เป็นที่ตาดูหิตะ
ประโยชน์ไปในภายภาคหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เก็บเอาฝิ่นให้สิ้นเชิง
กระทำมาปนกิจเผาฝิ่นเสีย⁵

อีกหนึ่งข้อมูลสำคัญที่ปรากฏอยู่ในประกาศการพระราชพิธี ซึ่งแทบไม่พบอยู่ใน
หลักฐานเอกสารอื่นๆ ก็คือ บรรดาชื่อเมืองในเขตชั้นพหุสีมาของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ถึงรัชกาลที่ 4 - 6 ดังปรากฏอยู่ในประกาศการพระราชพิธีตรุษ รัชกาลที่ 4 - 6 โดยในประกาศเหล่านี้ มี

⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร, 2550), 25.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 27-28.

การพรรณนาถึงชื่อเมืองต่างๆ จำนวนหลายร้อยเมือง อันเป็นเมืองในเขตชั้นทสี่มาของกรุงรัตนโกสินทร์ ข้อมูลชื่อเมืองเหล่านี้นับเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาอาณาเขตของกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 4 - 6 โดยตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของข้อมูลที่น่าสนใจ ซึ่งได้จากเอกสารประกาศการพระราชพิธี ที่สามารถนำมาใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย สมัยรัตนโกสินทร์ได้ดี เทียบเท่ากับหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่นๆ ที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกัน

ด้วยความสำคัญของข้อมูลดังกล่าว จึงเป็นประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของประกาศการพระราชพิธี ที่ไม่เพียงแต่จะมีคุณค่าต่อการศึกษาพระราชพิธีของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น หากแต่เมื่อศึกษาถึงเนื้อหาภายในประกาศ ก็พบว่ามีการสอดแทรกเรื่องราวสำคัญทางประวัติศาสตร์ไว้ในประกาศหลายฉบับ ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมไปถึงวิถีคิดและโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ซึ่งไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่า เอกสารประกาศการพระราชพิธีในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นอีกหนึ่งหลักฐานที่สามารถนำมาใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ของไทย สมัยรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี ดังความตอนหนึ่งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงยกย่องเอกสารประกาศการพระราชพิธีนี้ ไว้ในคำนำของเอกสารฉบับพิมพ์ครั้งแรก ว่า “โดยมากเป็นหนังสือที่น่าอ่าน ด้วยมีเนื้อเรื่องในทางพงษาวดารแลโบราณคดีอันน่ารู้ แลเรื่องคดีที่ยังไม่ปรากฏในหนังสือเรื่องอื่นอยู่มากทีเดียว”⁶

ที่ผ่านมาจากการสำรวจหนังสือ รายงานการวิจัย และวิทยานิพนธ์ต่างๆ ยังไม่พบว่ามีผู้ใดศึกษาเอกสารประกาศการพระราชพิธีนี้โดยตรง จะมีก็เพียงแต่การนำเอกสารประกาศการพระราชพิธีมาใช้อ้างอิงในเรื่องราวเกี่ยวกับพระราชพิธีของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังเห็นได้จากวิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง ตำราพระราชพิธีสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 (พ.ศ.2394 - 2453) โดย โดม ไกรปกรณ์ ได้นำเอกสารประกาศการพระราชพิธีมาใช้เป็นข้อมูลประกอบการศึกษาปริมาณพระราชพิธีในรัชกาลที่ 4 - 5 แต่ก็เป็นเพียงการนำข้อมูลจากประกาศพระราชพิธี มาใช้วิเคราะห์ปริมาณของพระราชพิธีเท่านั้น มิได้ลงลึกในเนื้อความของประกาศการพระราชพิธี

นอกจากนี้ยังมีวิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เรื่อง พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในสังคมไทย จนถึง พ.ศ.2475 โดย ธัญญ์พิชา ไรจนะ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ได้ใช้เอกสารประกาศการพระราชพิธีในส่วนของพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา สมัยรัตนโกสินทร์ อันประกอบด้วย ประกาศวันสวดมนต์พระราชพิธี

⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, **ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), (3)

ถือน้ำ ประกาศโครงการแข่งน้ำ ประกาศพิธีถือน้ำตามหัวเมือง ประกาศแข่งน้ำสำหรับฝ่ายหน้า และ ประกาศแข่งน้ำสำหรับภรรยาข้าราชการ โดยวิทยานิพนธ์ดังกล่าว ใช้เอกสารประกาศการพระราชพิธีมาวิเคราะห์ตีความเนื้อหาที่ปรากฏในประกาศ เพื่อประกอบการอธิบายพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา สมัยรัตนโกสินทร์

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการศึกษาประกาศการพระราชพิธีในมิติทางประวัติศาสตร์ จะทำให้เห็นคุณค่าของประกาศการพระราชพิธี ที่เป็นอีกหนึ่งหลักฐานซึ่งมีประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 6) รวมทั้งยังสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยในยุคนั้น และเนื่องจากยังไม่มีผู้ใดนำประกาศการพระราชพิธีมาศึกษาในมิตินี้มาก่อน ผู้วิจัยจึงนับเป็นผู้บุกเบิกการศึกษานี้ โดยมีจุดมุ่งหมายหลักที่จะศึกษาความเป็นมา และวิเคราะห์โครงสร้าง เนื้อหาของประกาศการพระราชพิธีในสมัยรัตนโกสินทร์ และนำข้อมูลที่ได้จากประกาศการพระราชพิธี มาใช้ในการวิเคราะห์ประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ รวมถึงโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 6) ที่ศึกษาผ่านประกาศการพระราชพิธีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความเป็นมา และวิเคราะห์โครงสร้าง เนื้อหาของประกาศการพระราชพิธี
2. เพื่อศึกษาประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่ได้จากประกาศการพระราชพิธีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย
3. เพื่อวิเคราะห์โลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-6) ที่ศึกษาผ่านประกาศการพระราชพิธี

สมมติฐานของการศึกษา

เอกสารประกาศการพระราชพิธี ที่รวบรวมโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ นอกจากจะนำมาศึกษาในเรื่องพระราชพิธีของไทยได้แล้ว ยังสามารถนำมาใช้ศึกษาในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของไทยได้อีกด้วย

ขอบเขตของการศึกษา

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย จากประกาศการพระราชพิธีที่มีปรากฏอยู่ในเอกสารชื่อ “ประกาศการพระราช

พิธี” ซึ่งประกาศเหล่านี้อยู่ในช่วงระหว่างรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 1 - 6)

วิธีการศึกษา

ใช้วิธีการศึกษาตามระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ โดยศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารประกาศการพระราชพิธี รวมทั้งศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรองที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และตีความในลักษณะพรรณนาเชิงวิเคราะห์

แหล่งข้อมูล

หอสมุดแห่งชาติ

หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์

หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตวังท่าพระ

หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อให้เข้าใจความเป็นมา และโครงสร้าง เนื้อหาของประกาศพระราชพิธี
2. เพื่อให้เข้าใจประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่ได้จากประกาศการพระราชพิธีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย
3. สามารถนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาประกาศการพระราชพิธี มาวิเคราะห์โลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 6)

บทที่ 2

ความเป็นมาและลักษณะทั่วไปของประกาศการพระราชพิธี

พระราชพิธีเป็นหนึ่งในสิ่งที่สำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ เนื่องจากพระราชพิธีมีฐานะที่เป็นหนึ่งในพระราชกิจของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ ที่ต้องทรงพึงปฏิบัติเพื่อความเป็นสวัสดิามงคลต่อพระองค์เอง บ้านเมือง และอาณาประชาราษฎร์ จนกล่าวได้ว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ ให้ความสำคัญกับการประกอบพระราชพิธีเป็นอย่างมาก เห็นได้จากที่มีการกำหนดพระราชพิธี ที่พระมหากษัตริย์ต้องทรงทำทั้งสิ้นสองเดือน ไว้ในกฎมณเฑียรบาล ตั้งแต่สมัยอยุธยา และได้ทรงปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แม้จะได้มีการปรับปรุง หรือยกเลิกในบางพระราชพิธี เพื่อให้เข้ากับสภาพของบ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ถึงอย่างไรก็ตาม พระราชพิธีก็ยังคงมีบทบาทสำคัญต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และสังคมไทยในทุกยุคทุกสมัย

สำหรับการประกอบพระราชพิธี ทั้งที่เป็นพระราชพิธีทางฝ่ายพราหมณ์ หรือพระราชพิธีทางฝ่ายพระพุทธศาสนา ก็ล้วนต้องมีการกำหนดขั้นตอนของการประกอบพระราชพิธีไว้ในตำราต่างๆ อย่างชัดเจน แต่อาจมีรายละเอียดหรือความซับซ้อนของขั้นตอนที่แตกต่างกันไป แต่ที่พระราชพิธีส่วนใหญ่แล้วจะต้องมีคือการอ่านประกาศการพระราชพิธี

การที่จะวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจเนื้อหา และสาระที่อยู่ในประกาศการพระราชพิธี นั้น จำเป็นที่จะต้องศึกษาข้อมูลเบื้องต้นที่เกี่ยวข้องกับประกาศการพระราชพิธี ตั้งแต่ประวัติความเป็นมา ไปจนถึงการศึกษาวิเคราะห์ถึงลักษณะทั่วไปของประกาศการพระราชพิธี เพื่อให้เข้าใจถึงวิธีการ และหลักคิดของผู้เรียบเรียงประกาศ สำหรับเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ ซึ่งเป็นขั้นตอนต่อไปของการศึกษา

ความเป็นมาของประกาศการพระราชพิธี

คำว่า ประกาศการพระราชพิธี มาจากคำว่า ประกาศ กับคำว่า การพระราชพิธี มีความหมายถึง ข้อความที่อ่านเพื่อประกาศแจ้งให้ผู้ร่วมพิธีทราบถึงกิจที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทำในการพระราชพิธี โดยเนื้อหาใจความสำคัญของประกาศ มักเริ่มด้วยการเชิญพระรัตนตรัย เทพดาอารักษ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้มาเป็นสักขีพยานในพระราชพิธี แล้วพรรณนาถึงจุดประสงค์รวมทั้งขั้นตอนของการประกอบพระราชพิธี และมักลงท้ายด้วยการขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายเพื่อให้เกิดความเป็นสวัสดิามงคลแก่พระมหากษัตริย์ บ้านเมือง และอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลาย

สันนิษฐานว่าจุดเริ่มต้นของธรรมเนียมการประกาศในพระราชพิธี น่าจะเริ่มมาจากความเชื่อเรื่องเทพดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่มนุษย์ให้ความเคารพยำเกรง มนุษย์จึงได้จัดพิธี เช่นสรวงเพื่อบูชาเทพดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเชื่อว่าหากเทพดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์พึงพอใจกับการเซ่นสรวงบูชา ก็จะดลบันดาลให้มนุษย์มีความสุข ปราศจากภัยอันตราย ในทางตรงกันข้าม หากไม่เป็นที่พึงพอใจ ก็จะถูกลงโทษให้ประสบเคราะห์กรรม ฉะนั้นมนุษย์จึงพยายามจัดพิธีกรรม เพื่อบูชาเทพดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย โดยมุ่งหวังเพื่อให้พิธีกรรมนั้น เป็นที่พึงพอใจของบรรดาเทพดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และจะได้ช่วยให้มนุษย์มีความสุข ปราศจากภัยอันตรายทั้งปวง

เมื่อประกอบพิธีกรรมเพื่อเซ่นสรวงบูชา ก็ย่อมต้องมีการกล่าวคำอัญเชิญและร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยถ้อยคำที่อ่อนวอน เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์รับฟังคำร้องขอทั้งหลายของผู้ประกอบพิธี โดยถ้อยคำที่บอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้เองที่น่าจะเป็นต้นเค้าของการประกาศในพระราชพิธี ดังมีตัวอย่างที่เห็นได้จาก ประกาศสังเวทเวทดาที่ใช้ในพระราชพิธี มักขึ้นต้นด้วยการเชิญเทพดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ให้มาชุมนุมเพื่อรับการบวงสรวงสังเวท ดังนี้

หนึ่งข้าจงใจมาด ขออาราธน์เทพยทั้งมอญ ผู้ปกครองรักษา บรรดาสถิต
ไกลไกล ในพื้นภูตารธร อัมพรภพสถาน ทิพยวิมานทุกแห่ง ท้าวตำแหน่งอมรเสพย์
เชิญสาธุเทพยส์มาคม ในอุดมสถาน รับสักการะพลีกรรม แลสดับคำพรรณนา
บรรดาล้ำมนุษย์ ทั้งบุรุษแลสตรี ย่อมมีอำนาจภาพหย่อน อ่อนกว่าเทพยท้าวถ้วน
มรูล้วนมีศักดิ์ นุภาพมหามหิทธิ กิจสิ่งใดล่วงพ้น ล้นเหลือกำลังมนุษย์ ผองข้า
สุดปรารถนา เพื่อเทวานุเคราะห์ ให้เหมาะเสร็จกิจนั้น⁷

ด้วยความเกรงในอำนาจของเทพดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะไม่พอใจต่อการประกอบพิธี เช่นสรวงบูชา และความประพฤติของมนุษย์ จึงต้องอ่อนวอนขอให้ยกโทษหากประกอบภารใด ผิดพลาดไป ดังนี้

อนึ่งสักการะพลีกรรม ซึ่งจัดทำขึ้นไว้ เพื่อให้สุรคณา ปรีดายินดีตาม แม้
ไม่มีความพอใจ ขอเทพไททั้งมวล จงอดโทษยกผิด อนึ่งกิจการอื่นอื่น มีดีในส่วน

⁷ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 125.

ไดโต โดยใจประพุดติอยู่ ในหม่อมมนุษย์ชาติ มาทว่าเทพยเห็นผิด จึงมีจิตกรรณา
ยกโทษานุโทษ⁸

ลงท้ายด้วยการขออำนาจเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนวยความเป็นสวัสดิมงคล
ให้แก่พระมหากษัตริย์ และอาณาประชาราษฎร์ ดังนี้

อนึ่งโสดเทพยทุกองค์ ผู้ทรงทิพยศุขเกษม กมลเปรมปราโมทย์ จงเจีย
โสดทรงสดับ พจนค่านับเสนาะ จงอนุเคราะห์กรุณา แต่บรรดามนุษย์สยาม
นามประเทศนี้มี ละอองธุลีพระบาท สยามะราชัญญ์สุริราช บรมขัตติโยดม สมมติ
เทพยธาดา มหาอุดมบุรุษ ยุติธรรมสมาหาร ให้อภิบาลเขตรแดน แหนพระพุทท
ศาสนา จงสถาวรยิ่งยิ่ง ให้ถึงสิ่งศิริสวัสดิ พิบัติจากทุกข์โทษ ไซ้ประโยชน์ให้
เสื่อมคลาย นำความสบายศุขเกษม เปรมกมลปราโมทย์ ทิวสิ่งโสดถึงจึ่งสัมฤทธิ์
โดยเมตระจิตระเทวา ผู้กรุณาอนุเคราะห์ เสดาะเสด็จเสด็จประสงค์ จงเห็นแต่
ความเจริญ เพลิดเพลินในความศุข ทุกทีพาราตรี อย่ามีอันตรายราญ ณ กาล
อันหนึ่งเลย⁹

ฉะนั้นประกาศการพระราชพิธีจึงแต่งหรือเรียบเรียงขึ้นเพื่อใช้สำหรับอ่านประกอบใน
พระราชพิธีสำคัญของบ้านเมือง ที่นอกจากจะเป็นการเช่นสรวงบูชา รวมทั้งขอความเป็นสวัสดิ
มงคลจากเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังเป็นการทำให้พระราชพิธีมีความขลัง ดูศักดิ์สิทธิ์มาก
ยิ่งขึ้น ซึ่งจะช่วยโน้มน้าวจิตใจของผู้เข้าร่วมให้เกิดความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธาในพระราชพิธีอย่าง
แท้จริง

สำหรับประกาศการพระราชพิธีที่นำมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้ นำมาจากหนังสือที่ชื่อ
“ประกาศการพระราชพิธี” ฉบับที่รวบรวมโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อ
ครั้งที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งนายกสภาหอพระสมุดวชิรญาณ ได้ทรงเรียบเรียงประกาศการพระ
ราชพิธีจากต้นฉบับที่เก็บรักษาไว้ในห้องอาลักษณ์ ด้วยความที่ทรงดำริว่าประกาศการพระราชพิธี
ต่างๆ ประกอบด้วยประโยชน์ในทางความรู้ สมควรที่รวบรวมไว้เพื่อไม่ให้สูญหาย จึงทรงพระ
อุตสาหะรวบรวมประกาศการพระราชพิธี มาทรงตรวจฉบับและทรงนิพนธ์คำอธิบายเอง โดยตั้ง

⁸ เรื่องเดียวกัน, 126.

⁹ เรื่องเดียวกัน.

พระทัยไว้ว่าจะให้พิมพ์เป็น 2 เล่ม เล่มที่ 1 เป็นประกาศพระราชพิธีประจำปี เล่มที่ 2 เป็นประกาศพิธีต่างๆ¹⁰ แต่ไม่ทันที่จะทรงเรียบเรียงเสร็จทั้ง 2 เล่มดังความตั้งพระทัย พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.2459 หลังจากได้ทรงเรียบเรียงเล่มที่ 1 สำเร็จ เหลือแต่เล่มที่ 2 ที่ยังไม่ทันสำเร็จ

ครั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ สิ้นพระชนม์ บรรดาข้าราชการในกรมราชเลขาณุกาซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงเป็นอธิบดีพระองค์แรกและได้ทรงบัญชาการในกรมราชเลขาณุกา เป็นเวลากว่า 20 ปี มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือที่ระลึกเพื่อแจกสำหรับสนองพระคุณในงานพระศพ จึงได้ปรึกษากกรมการหอพระสมุดวชิรญาณให้คัดเลือกหนังสือที่มีความเกี่ยวข้องกับกรมพระสมมตอมรพันธุ์ หอพระสมุดวชิรญาณจึงได้เลือก “หนังสือประกาศการพระราชพิธี” ซึ่งเป็นหนังสือที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงรวบรวมด้วยพระองค์เองมาพิมพ์เพื่อสนองพระคุณ โดยพิมพ์ออกมาเป็นสองเล่ม สมดังที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงตั้งพระทัยไว้แต่เดิม

ประวัติผู้รวบรวมประกาศการพระราชพิธี

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ) เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดาหุ่น ประสูติเมื่อวันศุกร์ที่ 7 กันยายน พ.ศ.2403 เมื่อทรงพระเยาว์ขณะมีพระชันษาได้ 5 พรรษา พระองค์ได้ทรงศึกษาหนังสือไทยในสำนักของหม่อมเจ้าจ้อ ในกรมหลวงเสนีบริรักษ์ ทรงศึกษาภาษามคธในสำนักของพระยาปริยัติธรรมธาดา (เปี่ยม) และทรงศึกษาภาษาอังกฤษในสำนักของนายฟรานซิส ยอร์ช แพตเตอส์สัน ในโรงเรียนหลวงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งขึ้นในพระบรมมหาราชวัง

ครั้น พ.ศ.2415 เมื่อมีพระชันษา 12 ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ พร้อมกับเจ้านายอื่นอีก 4 พระองค์ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เมื่อโสกันต์แล้ว ใน พ.ศ.2416 พระองค์ผนวชเป็นสามเณร ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และได้เสด็จไปประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร ณ ที่นั้น พระองค์ได้ทรงศึกษาอักษรสมัยและพระปริยัติธรรม ตลอดจนการฝึกหัดเทศน์ทำนองมหาชาติในสำนักของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 1.

หลังจากทรงลาผนวชสามเณรแล้ว ได้ทรงศึกษาอักษรสมัยภาษาไทยกับเลขต่อจนชำนาญ กับทั้งได้ทรงศึกษาภาษามคธในสำนักของขุนปริษานุสาสน์ (โต เปรียญ) จากนั้นใน พ.ศ. 2418 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ รัชมหาราชใน “อดีต ออฟฟิศ” ซึ่งเป็นออฟฟิศหลวงที่ทรงตั้งขึ้นตามแนวพระราชดำริในการแก้ไขธรรมเนียมเงินแผ่นดิน (ใน พ.ศ. 2420 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมกรมราชเลขาณุกการเข้ากับอดีตออฟฟิศ แต่ยังโปรดเกล้าฯ ให้เรียกออฟฟิศหลวงตามเดิม ซึ่งพระองค์เจ้าสวัสดิประวัติก็ยังคงรัชมหาราช ณ ที่เดิมต่อไป) ต่อมาใน พ.ศ. 2423 ทรงรับตำแหน่งเป็นหัวหน้าราชเลขาณุกการอยู่ในออฟฟิศหลวง กระทั่งใน พ.ศ. 2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ รัชมหาราชในตำแหน่งปลัดบัญชาชีกกลาง กระทรวงพระคลังมหาสมบัติอีกตำแหน่งหนึ่ง แต่ภายหลังทรงเห็นว่างานในตำแหน่งราชเลขาณุกการมีอยู่มากแล้ว จึงกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งปลัดบัญชาชีกกลาง คงรัชมหาราชในหน้าที่ราชเลขาณุกการต่อไปเพียงตำแหน่งเดียว

ต่อมาเมื่อมีพระชันษาได้ 26 พรรษา ใน พ.ศ. 2429 ทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงกรมเป็น “กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์”¹¹ ด้วยทรงมีผลงานในราชการเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำราชการด้วยความอุทิศสละ สามารถแบ่งเบาพระราชภาระในการหนังสือและการในพระองค์ได้เป็นอันมาก ทั้งได้ทรงกำกับดูแลโรงเรียนพระราชกุมาร โรงเรียนพระราชกุมารี¹² ทรงเป็นข้าหลวงสอบไล่วิชานักเรียนพระตำหนักเดิมสวนกุหลาบ นอกจากนี้ยังทรงดำรงตำแหน่งสำคัญอีกหลายตำแหน่ง เช่น อธิบดีกรมศึกษาธิการ และอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ เป็นต้น

เนื่องจากกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ทรงมีความรอบรู้ในราชกิจทั้งปวง ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินทั้งในพระราชอาณาเขต และต่างประเทศ ทั้งยังทรงเป็นบัณฑิตผู้ทราบในอรรถจารีตในพระพุทธศาสนา ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณในการพระราชกุศลและการพระศาสนาอยู่เนืองๆ จนภายหลังได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดพุทธศาสนาสังคหะ อันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระดำริรวบรวมพระปริยัติธรรม และหนังสือทั้งปวงอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา¹³ ดังนั้น ใน พ.ศ. 2443 จึงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็น

¹¹ เฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นแอนด์พับลิชชิ่ง, 2538), 191.

¹² เล็ก พงษ์สมัครไทย, มหามงกุฎบรมราชวงศ์ (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2546), 160.

¹³ เฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป, 281.

“กรมขุนสมมตอมรพันธุ์”¹⁴ ใน พ.ศ.2450 ได้ทรงกำกับราชการในหน้าที่เสนาบดีกระทรวงวัง (เป็นเวลา 2 เดือน)

กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทรงมีความแตกฉานในภาษามคธเป็นอย่างมาก เห็นได้จาก ใน พ.ศ.2447 ทรงรับเป็นธุระช่วยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในการแปล อรรถกถาเอกนิบาตชาดก เพื่อพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้าได้ทรงยกย่องกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ว่าเป็นผู้แตกฉานในภาษามคธกว่าเปรียญ 5 ประโยคในครั้งนั้นโดยมาก เมื่อความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้พระราชทานพัดเปรียญพื้นแดงประดับเลื่อมขนาดเล็กพร้อมทั้งทรงตั้งให้เป็นเปรียญ 5 ประโยคเป็นพระเกียรติยศแก่กรมขุนสมมตอมรพันธุ์¹⁵

ในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ได้กราบบังคมทูลถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งราชการที่ทรงกำกับดูแลทั้งหมด เนื่องจากทรงประชวรพระวัชกะ (ไต) มาเป็นเวลานาน และตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์มาก็มีพระวรกายที่ไม่แข็งแรงนัก แพทย์ทางยุโรปลงความเห็นว่าง่าทรงมีดวงพระหทัย (หัวใจ) โดกกว่าปกติ เมื่อมีพระอาการเหนื่อยและปลุกเปลี่ยนมากขึ้น ไม่สามารถรับราชการให้สมมาเสมอต่อไปได้ จึงทรงกราบบังคมทูลถวายบังคมลาออก เมื่อ พ.ศ.2454

แม้กระนั้น ด้วยความที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคารพกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ประดุจพระอาจารย์พระองค์หนึ่ง¹⁶ ทั้งกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ยังได้ทรงสร้างคุณูปการนานาให้แก่ประเทศชาติ ตลอดเวลาที่พระองค์รับราชการอยู่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสถาปนาพระอิสริยยศกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ เป็น “กรมพระสมมตอมรพันธุ์”¹⁷ ในปีเดียวกันนั่นเอง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงพระประชวรมาเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ในวันที่ 21 เมษายน พ.ศ.2458 สิริรวมพระชันษาได้ 54 ปี 7 เดือน 15 วัน ทรงเป็นต้นราชสกุล สวัสดิกุล ณ อยุธยา

¹⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵ เล็ก พงษ์สมัครไทย, มหามงกุฎบรมราชวงศ์, 166.

¹⁶ เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 2 (แก้ไขเพิ่มเติม) (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513), 29.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน.

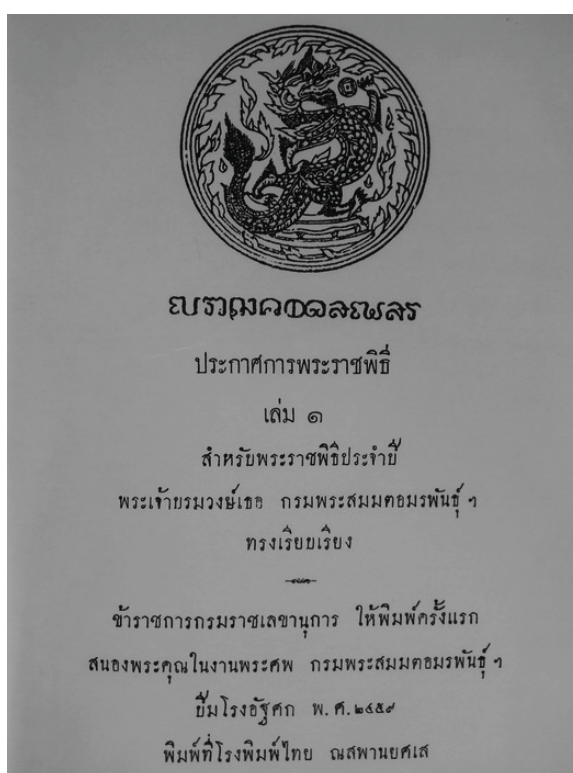
รูปที่ 1 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์

ที่มา : พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, **ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550)

เมื่อศึกษาพระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์แล้ว จะพบว่าพระองค์ทรงมีพระปรีชาในด้านอักษรศาสตร์เป็นพิเศษ เห็นได้จากการได้รับยกย่องจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่าทรงเป็นผู้แตกฉานในภาษามคธ จนได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพัดเบรียญ 5 ประโยคจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังทรงได้รับตำแหน่งเป็นสภานายกหอพระสมุดพุทธศาสนสังคหะ ซึ่งเป็นหอพระสมุดที่รวบรวมพระปริยัติธรรม และหนังสือทั้งปวงอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา และที่สำคัญคือการที่ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ถึง 3 วาระ คือ ใน พ.ศ.2430 พ.ศ.2436 และ พ.ศ.2453 ซึ่งการที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้ดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครนี้เอง ที่ทำให้พระองค์ได้ทรงรวบรวมหนังสือและเอกสารสำคัญภายในหอพระสมุดให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย และเป็นหมวดหมู่ ทำให้สะดวกต่อการสืบค้นข้อมูล ดังที่ปรากฏหนังสือที่ทรงรวบรวมเอกสารจนสามารถนำมาจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสต่างๆ ได้อย่างมากมาย ซึ่งในหนึ่งนั้นก็รวมถึง เอกสารประกาศการพระราชพิธี ด้วย

ประวัติการพิมพ์และรายชื่อประกาศการพระราชพิธี

นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หนังสือประกาศการพระราชพิธี ได้รับการพิมพ์มาแล้ว 3 ครั้ง โดยพิมพ์ครั้งแรก ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ เมื่อปีมะโรง อัฐศก พ.ศ.2459 ต่อมาองค์การค้ำของคุรุสภาจัดพิมพ์เป็นครั้งที่สอง เมื่อ พ.ศ.2508 และการพิมพ์ครั้งที่สาม เมื่อ พ.ศ.2550 ซึ่งเป็นการพิมพ์ครั้งล่าสุดที่ผู้ศึกษานำมาใช้เป็นหลักในการศึกษาครั้งนี้ จัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร และยังคงการพิมพ์ตามต้นฉบับที่พิมพ์ไว้เมื่อ พ.ศ.2459 ทุกประการ

รูปที่ 2 หน้าปกหนังสือประกาศการพระราชพิธี ฉบับพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2459

ที่มา : พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, **ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550)

เอกสารประกาศการพระราชพิธีที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ทรงรวบรวมไว้ในหนังสือประกาศการพระราชพิธีทั้ง 2 เล่ม ประกอบด้วย ประกาศในพระราชพิธีประจำปี จำนวน 39 ฉบับ และประกาศในพระราชพิธีจรต่างๆ จำนวน 56 ฉบับ สำหรับประกาศที่นำมารวมในหนังสือดังกล่าว มีทั้งที่เป็นประกาศการพระราชพิธี ประกาศเทวดา ซึ่งเป็นคำประกาศเชิญเทวดามาชุมนุมรับพระราชกุศลและเป็นสักขีพยานถวายพระพร และอวยพรในการประกอบ

พระราชพิธี และประกาศสังเวทเวทดา ซึ่งเป็นคำประกาศเชิญเทวดามาชุมนุมรับเครื่องสังเวทและ ส่วนพระราชกุศลในการพระราชพิธี มารวมไว้ด้วย โดยเรียกรวมว่าประกาศการพระราชพิธี ตามที่ ปราบกฏราชชื่อประกาศ ดังนี้

พระราชพิธีประจำปี ได้แก่

1. ประกาศวันสวดมนต์พระราชพิธีถือน้ำ
2. ประกาศโองการแข่งน้ำ
3. ประกาศสำหรับพิธีถือน้ำตามหัวเมือง
4. ประกาศแข่งน้ำ สำหรับฝ่ายหน้า
5. ประกาศแข่งน้ำ สำหรับภรรยาข้าราชการ
6. ประกาศพระราชพิธีคเชนทร์ศวสนาน
7. ประกาศการพระราชพิธีพีชมงคล แลจรดพระนังคัล อย่างเก่า
8. ประกาศการพระราชพิธีพีชมงคล แลจรดพระนังคัล อย่างใหม่
9. ประกาศพระราชพิธีเริ่มนาหลวงทุ่งพญาไท
10. ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายยาว
11. ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสั้น มีกวนข้าวทิพย์
12. ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสั้น ไม่มีกวนข้าวทิพย์
13. ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสุภาพ มีกวนข้าวทิพย์
14. ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสุภาพ ไม่มีกวนข้าวทิพย์
15. ประกาศพระราชพิธีสารท เล็กโถยาคุ ไม่มีกวนข้าวทิพย์
16. ประกาศพระราชพิธีสารท เล็กโถยาคุ มีกวนข้าวทิพย์
17. ประกาศพระราชพิธีสารท พ้องกับเฉลิมพระชนมพรรษา รัชกาลที่ 5
18. ประกาศพระราชพิธีจองเปรียง
19. ประกาศพระราชพิธีพระราชทานเบ็ญหวัด
20. ประกาศพระราชพิธีฉัตรมงคล ฉบับแรก ความเรียง
21. ประกาศพระราชพิธีฉัตรมงคล ร่าย แลโคลงสาม
22. ประกาศสังเวทเวทดา อย่างพิสดาร
23. ประกาศสังเวทเวทดา อย่างมัธยม
24. ประกาศสังเวทเวทดา อย่างสังเขป

25. ประกาศสั่งเวยเทวดา อย่างแก้ไขใหม่
26. ประกาศพระราชพิธีตรียัมมกาย
27. ประกาศสั่งเวยเทวดาตรุษจีน
28. พระตำราพระราชพิธีตรุษ อย่างเก่า
29. ประกาศพระราชพิธีตรุษ รัชกาลที่ 4
30. ประกาศพระราชพิธีตรุษ รัชกาลที่ 4 เวลาค่ำ
31. ประกาศพระราชพิธีตรุษ พระราชวังบวร
32. ประกาศพระราชพิธีตรุษ พระราชวังบวรฯ เวลาค่ำ
33. ประกาศพระราชพิธีตรุษ รัชกาลที่ 5 เวลาเช้า
34. ประกาศพระราชพิธีตรุษ รัชกาลที่ 5 เวลาเย็น
35. ประกาศพระราชพิธีตรุษ รัชกาลที่ 6
36. ประกาศพระราชพิธีตรุษ รัชกาลที่ 6 เวลาเย็น
37. ประกาศพระราชพิธีตรุษ ครั้งกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
38. ประกาศพระราชพิธีตรุษ ครั้งกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ เวลาเย็น
39. ประกาศพิธีตรุษ เมืองนครศรีธรรมราช

พระราชพิธีจร ได้แก่

1. พระสังจาธิษฐานขอฝน รัชกาลที่ 1
2. คำอธิษฐานขอฝนรัชกาลที่ 3 ปีมะเส็ง เบญจศก (พ.ศ.2376)
3. ประกาศพระราชพิธีพืธนาศาสตร์
4. ประกาศเทวดาครั้งสังคายนา ปิวอก สัมฤทธิศก พ.ศ.2331 รัชกาลที่ 1
5. ประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีศากยมุนี รัชกาลที่ 1
6. ประกาศอธิษฐานน้ำพระพิพัฒน์ครั้งรามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ 2
7. คำอาราธนาเทวดา อ่านประกาศเมื่อเผายาฝิ่น รัชกาลที่ 3
8. ประกาศเทวดาบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 4
9. ประกาศพระราชพิธีบวรราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
10. ประกาศเทวดาบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 5
11. ประกาศสั่งเวยพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า อย่างเก่า
12. ประกาศสั่งเวยเทพดาแลพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า ครั้งรัชกาลที่ 4

13. ประกาศสั่งเวยเทพยดาแลพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า ครั้งรัชกาลที่ 5
14. ประกาศสั่งเวยเทพยดาแลพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า ครั้งรัชกาลที่ 6
15. ประกาศสั่งเวยเทวดาที่พระราชวังบางปะอิน ในงานรัฐฎาภิเศก
16. ประกาศพระราชพิธีรัฐฎาภิเศก
17. ประกาศพระราชกุศลรัชมงคล รัชกาลที่ 5 เสมอด้วยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2
18. ประกาศสมโภชพระบรมอัฐิเพื่อเริ่มงานรัชมงคลาภิเศก
19. ประกาศเทวดาในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเศก รัชกาลที่ 6
20. ประกาศเทวดาในพระราชพิธีรัชมงคลาภิเศก
21. ประเทศเทวดาเมื่อบรรจจุชะตาพระนคร ในรัชกาลที่ 4
22. ประกาศเทวดาเฉลิมพระอภิเนาว์นิเวศน์ ในรัชกาลที่ 4
23. ประกาศเทวดาฉลองหอพระในอภิเนาว์นิเวศน์ ในรัชกาลที่ 4
24. ประกาศเทวดาฉลองหอเสถียรธรรมปริตร ในรัชกาลที่ 4
25. ประกาศเชิญเทวดาให้สิ่งในรูปเทวดาที่กัมพูชัตร แลรูปเทวดาถือหีบพระราช
ลัญจกร เทวดาเชิญพระแสงในรัชกาลที่ 4
26. ประกาศเทวดาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลผ่องพันไฟรี ในรัชกาลที่ 4
27. ต้นประกาศเชิญเทวดาสังพระแสงศร 3 องค์ ในรัชกาลที่ 4
28. ประกาศสั่งเวยเทวดาเมื่อเริ่มปฏิสังขรณ์พระนารายณ์ราชนิเวศน์ที่เมืองลพบุรี
ในรัชกาลที่ 4
29. ประกาศสั่งเวยพระกาลเมืองลพบุรีเมื่อเริ่มปฏิสังขรณ์พระนารายณ์ราชนิเวศน์
ในรัชกาลที่ 4
30. ประกาศเทวดาสมโภชเทวรูปที่เขาดก ในรัชกาลที่ 4
31. ประกาศเทวดาสมโภชพระเจดีย์ศิลายอดเขามหาสวรรค์ (พระนครคีรี) เมือง
เพชรบุรี ในรัชกาลที่ 4
32. ประกาศเทวดาเมื่อบรรจจุพระบรมธาตุในพระสมุทเจดีย์ ในรัชกาลที่ 4
33. ประกาศสั่งเวยเทวดาตัดไม้เรือพระที่นั่ง ในรัชกาลที่ 4
34. ประกาศเทวดาครั้งรถพระที่นั่งล่ม ในรัชกาลที่ 4
35. ประกาศเทวดาเปนพิธีวิเศษ เมื่อเสด็จกลับมาจากเมืองจันทบุรี ในรัชกาลที่ 4
36. ประกาศบวงสรวงเทวดาเมื่อพระวิมลรัตนกริณีป่วย ในรัชกาลที่ 4
37. ประกาศเทวดางานพระราชพิธีสมภาคาภิเศก รัชกาลที่ 5 เท่ารัชกาลที่ 1

38. ประกาศเทวดางานพระราชพิธีสมโภชภาคภิเศก รัชกาลที่ 5 เท้ารัชกาลที่ 2
39. ประกาศเทวดางานพระราชพิธีสมโภชภาคภิเศก รัชกาลที่ 5 เท้ารัชกาลที่ 3
40. ประกาศเทวดางานพระราชพิธีสมโภชภาคภิเศก รัชกาลที่ 5 เท้ารัชกาลที่ 4
41. ประกาศเทวดางานพระราชพิธีสมโภชภาคภิเศก รัชกาลที่ 5 เสมอด้วย 2 เท้า
รัชกาลที่ 2
42. ประกาศเทวดางานพระราชพิธีสมโภชภาคภิเศก รัชกาลที่ 5 เสมอด้วย 2 เท้า
รัชกาลที่ 4
43. ประกาศเฉลิมพระราชมนเทียร (พระที่นั่งเวหาศจำรูญ) พระราชวังบางปะอิน
ในรัชกาลที่ 5
44. ประกาศสั่งเวยเทวดาที่ทำราชวรดิษฐ์ แก่บน ต่อกันต์เจ้าฟ้า
45. ประกาศสั่งเวยเทวดาพระราชพิธีสมโภชพระราชลัญจกร ในรัชกาลที่ 5
46. ประกาศเทวดา เมื่อรัชกาลที่ 5 ครบหมื่นวัน
47. ประกาศเทวดาพระปฐมเจดีย์ ในรัชกาลที่ 6
48. ประกาศเทวดาบูชาพระพุทธชินราช พิษณุโลก ในรัชกาลที่ 6
49. ประกาศเทวดาบูชาพระพุทธบาท ในรัชกาลที่ 6
50. ประกาศเทวดาพระธาตุนครศรีธรรมราช ในรัชกาลที่ 6
51. ประกาศเทวดาพระธาตุนครศรีธรรมราช ในรัชกาลที่ 6
52. ประกาศเทวดาพระธาตุนครศรีธรรมราช ในรัชกาลที่ 6
53. ประกาศเชิญเทวดาสิ่งในรูปทำวชิรณยพนาสูร ในรัชกาลที่ 6
54. ประกาศเทวดาเริ่มปรึภวานพิธี ทำน้ำพระกระยาसनานสงในงานพระราชพิธี
บรมราชาภิเศกสมโภช
55. คำประกาศเทวดาในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเศกสมโภช ในรัชกาลที่ 6
56. ประกาศสั่งเวยเทวดาที่พระเจดีย์สมเด็จพระนเรศวร ทรงสร้างตรงที่ทำยุทธ-
หัตถี ในรัชกาลที่ 6

นอกจากประกาศการพระราชพิธีต่างๆ แล้ว ยังปรากฏตำราและจดหมายเหตุพระราชพิธี
บางฉบับที่ถูกนำมาเรียบเรียงรวมกับประกาศการพระราชพิธีด้วย ได้แก่ พระตำราพระราชพิธีตรุษ
อย่างเก่า จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมจุชะตาพระนคร ในรัชกาลที่ 4 พระราชพิธีชูปพระแสงศร
ในรัชกาลที่ 4 พิธีทำน้ำพระกระยาसनานที่ จะสงในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเศก ในรัชกาลที่ 6

โดยในตอนต้นของหนังสือประกาศการพระราชพิธี เล่มที่ 1 ได้มีการนำคำอธิบายประกาศการพระราชพิธีที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงพระนิพนธ์ไว้มาพิมพ์ประกอบ นอกจากนี้ในเนื้อหาและตอนท้ายของประกาศพระราชพิธีบางฉบับ ทั้งที่อยู่ในเล่มที่ 1 และ 2 ก็มีการสอดแทรกคำอธิบายและคำวิจารณ์เกี่ยวกับเนื้อหาที่ปรากฏในประกาศพระราชพิธีนั้นไว้ด้วย เช่น ประกาศเทวดาบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 4 และประกาศเทวดาบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 5 เป็นต้น

วิเคราะห์ลักษณะทั่วไปของประกาศการพระราชพิธี

การวิเคราะห์ลักษณะทั่วไปของประกาศการพระราชพิธี ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ประกาศการพระราชพิธีในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าหนังสือประกาศการพระราชพิธี เป็นผลงานการรวบรวมจากประกาศการพระราชพิธีฉบับต่างๆ ในห้องอาลักษณ์ ซึ่งจากการสำรวจพบว่า ประกาศการพระราชพิธีทั้งหมดที่อยู่ในหนังสือประกาศการพระราชพิธีทั้ง 2 เล่ม มีผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงหลายท่าน ตามพระราชพิธีในแต่ละรัชกาล ซึ่งมีทั้งที่ระบุนามได้และที่ระบุนามไม่ได้ ที่สามารถระบุนามได้ก็เพราะมีการบันทึกชื่อผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงไว้ในคำอธิบายตอนต้นของหนังสือประกาศการพระราชพิธี เล่มที่ 1 และอยู่ในหัวข้อประกาศพระราชพิธีจรแต่ละฉบับในหนังสือประกาศการพระราชพิธี เล่มที่ 2 โดยทั้งหมดสามารถจัดเป็นกลุ่มของผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงได้ดังนี้

1.1 พระมหากษัตริย์ จากการสำรวจหนังสือประกาศการพระราชพิธี พบว่าในบรรดาประกาศทั้งพระราชพิธีประจำปี และพระราชพิธีจร มีบางฉบับที่พบหลักฐานระบุว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีทั้งที่พระราชนิพนธ์เองตลอดทั้งฉบับ และที่ทรงแก้ไขจากฉบับเก่า ตลอดจนทรงแก้ไขจากประกาศที่มีผู้ร่างถวาย ดังนี้

ประกาศวันสวดมนต์พระราชพิธีถือน้ำ เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และยังคงใช้ในรัชกาลต่อมา โดยเปลี่ยนเนื้อความและพระนามพระมหากษัตริย์ตามแต่ละรัชกาลเพียงเล็กน้อย

ประกาศเทวดาบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 4 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงร่างถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไข

ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายต้นไม้มีกวนข้าวทิพย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไขประกาศรายต้นไม้ที่แต่งโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร พระองค์ทรงตัดตอนที่ว่าด้วยการกวนข้าวทิพย์ออก แล้วเชื่อมเนื้อความให้ต่อกันตามเดิม

ประกาศเชิญเทวดาสังในรูปท้าวหิรันยพนาสูร รัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เรียบเรียงตามเนื้อความที่ได้รับพระราชทานพระกระแสรับสั่ง

นอกจากประกาศการพระราชพิธีที่มีหลักฐานระบุพระนามของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงแต่งหรือเรียบเรียงประกาศฉบับนั้นๆ แล้ว ในบางฉบับที่ไม่มีการระบุผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียง แต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ก็ทรงสันนิษฐานไว้ในหนังสือประกาศการพระราชพิธีว่าเป็นผลงานพระราชนิพนธ์ด้วย ได้แก่

พระคาถาข้างต้นประกาศการพระราชพิธีพิชมงคล แลจรดพระนังคัล สันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนเนื้อความในประกาศ เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร

ประกาศสังเวทยเทพยดาแลพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า ครั้นรัชกาลที่ 4 สันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประกาศขอเสถียรธรรมปริตร รัชกาลที่ 4 สันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.2 พระบรมวงศานุวงศ์ เป็นอีกหนึ่งกลุ่มคนที่มีบทบาทในการนิพนธ์ประกาศสำหรับใช้ในพระราชพิธี ดังปรากฏพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงเป็นผู้นิพนธ์ หรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร พระองค์ทรงรับราชการกำกับกรมอาลักษณ์มาตั้งแต่รัชกาลที่ 2 และด้วยความที่ทรงมีพระปรีชาในทางการอักษร และได้ทรงรับราชการในกรมอาลักษณ์ ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงในการเรียบเรียงและแต่งประกาศสำหรับใช้ในพระราชพิธีต่างๆ จึงปรากฏผลงานที่พระองค์ได้ทรงนิพนธ์ประกาศการพระราชพิธี อันได้แก่

ประกาศการพระราชพิธีพีชมงคล แลจรดพระนังคัล อย่างใหม่¹⁸ ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายยาว และประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสั้น มีกวนข้าวทิพย์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงเป็นผู้นิพนธ์และเรียบเรียง ประกาศพระราชพิธีเริ่มนาหลวงทุ่งพญาไทย ประกาศฉบับนี้ทรงแก้ไขจากประกาศการพระราชพิธี พีชมงคล แลจรดพระนังคัล ฉบับที่เป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร โดยทรงแก้ไขในตอนปลายประกาศเพียงเล็กน้อย ประกาศพระราชพิธีสารท เล็กโดยยาก ไม่มีกวนข้าวทิพย์ ทรงแก้ไขประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสุภาพ โดยตัดความที่ว่าด้วยการทำโดยยาก และการเสด็จเสด็จพระออกไป แล้วเชื่อมเนื้อความให้ต่อกัน ประกาศพระราชพิธีสารท เล็กโดยยาก มีกวนข้าวทิพย์ ทรงแก้ไขจากประกาศพระราชพิธีสารท เล็กโดยยาก โดยเพิ่มเนื้อความที่ว่าด้วยการ กวนข้าวทิพย์เข้าไป ประกาศสังเวทเวทดา อย่างแก้ไขใหม่ ทรงแก้ไขจากประกาศสังเวทเวทดา อย่างมัธยม โดยตัดคำสันสกฤตออก และประกาศพระราชกุศลรัชมงคล รัชกาลที่ 5 เสมอด้วย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ นอกจาก จะทรงมีพระปรีชาในด้านการช่าง จนได้รับการถวายพระสมัญญานามว่าเป็น “นายช่างใหญ่แห่ง กรุงสยาม” แล้ว พระองค์ยังทรงมีพระปรีชาทางด้านอักษร โดยทรงเป็นผู้นิพนธ์ประกาศสมโภช พระบรมอัฐิเพื่อเริ่มงานรัชมังคลาภิเศก และประกาศเทวดาในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเศก

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ทรงเป็นผู้นิพนธ์ประกาศ เฉลิมพระราชมณเฑียร (พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ) พระราชวังบางปะอิน ในรัชกาลที่ 5

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมhicรราชหฤทัย ทรงเป็นผู้นิพนธ์ประกาศ สังเวทเวทดาพระราชพิธีสมโภชพระราชลัญจกร ในรัชกาลที่ 5

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมยาพระดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้นิพนธ์ ประกาศสังเวทเวทดาที่พระเจดีย์สมเด็จพระนเรศวร ทรงสร้างตรงที่ทำยุทธหัตถี ในรัชกาลที่ 6

หม่อมเจ้าประภากร ทรงเป็นผู้เรียบเรียงประกาศเทวดางานพระราชพิธีสมภา คาภิเศก¹⁹ รัชกาลที่ 5 เท่ารัชกาลที่ 1 ประกาศเทวดางานพระราชพิธีสมภาคาภิเศก รัชกาลที่ 5 เท่า

¹⁸ ส่วนคาถาข้างต้นประกาศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงสันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹⁹ พระราชพิธีสมภาคาภิเศก เป็นพระราชพิธีในโอกาสที่พระมหากษัตริย์ทรงครองสิริราชสมบัตินานเท่าพระ มหากษัตริย์ในรัชกาลก่อนๆ

รัชกาลที่ 3 ประกาศเทวดางานพระราชพิธีสมภาคภิเศก รัชกาลที่ 5 เสมอด้วย 2 เท่า รัชกาลที่ 2 และประกาศเทวดา เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงครองสิริราชสมบัติครบหมื่นวัน

1.3 ข้าราชการ จากหลักฐานที่ปรากฏนามข้าราชการว่าเป็นผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี ส่วนใหญ่ที่พบมักมีตำแหน่งเป็นอาลักษณ์และราชบัณฑิต ซึ่งถือเป็นหน้าที่โดยตรงที่ต้องแต่งประกาศถวายเพื่อใช้ในพระราชพิธีต่างๆ ตามแต่ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้มีประกาศการพระราชพิธี โดยปรากฏนามของข้าราชการที่เป็นผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี ดังนี้

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) เป็นผู้แต่งหรือเรียบเรียงประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสุภาพ มีกวนข้าวทิพย์ โดยใช้ประกาศพระราชพิธีสารทฉบับร่ายดั้นมาแก้ไข เพิ่มเติมคำให้เป็นร่ายสุภาพ ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสุภาพ ไม่มีกวนข้าวทิพย์ เรียบเรียงโดยตัดตอนประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสุภาพ ที่ว่าด้วยการกวนข้าวทิพย์ออก ประกาศพระราชพิธีฉัตรมงคล ฉบับแรก ความเรียง ประกาศพระราชพิธีฉัตรมงคล ร่าย แลโคลงสาม ประกาศเทวดาครั้งรทพระที่นั่งล่ม ในรัชกาลที่ 4 เรียบเรียงไว้เมื่อครั้งที่มียศเป็นขุนประสิทธิอักษรสาตรา ในสมัยรัชกาลที่ 4 ประกาศเทวดางานพระราชพิธีสมภาคภิเศก รัชกาลที่ 5 เท่ารัชกาลที่ 2 และประกาศเทวดางานพระราชพิธีสมภาคภิเศก รัชกาลที่ 5 เท่ารัชกาลที่ 4

พระศรีสุนทรโวหาร (พิก) สันนิษฐานว่าเป็นผู้เรียบเรียงประกาศสังเวทศพดาแลพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า ครั้งรัชกาลที่ 5

หลวงมหาสิทธิโวหาร เป็นผู้เรียบเรียงประกาศพระราชพิธีสารท พ้องกับเฉลิมพระชนมพรรษา รัชกาลที่ 5 แก้ไขโดยใช้ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายดั้น เป็นโครง แล้วเพิ่มเติมข้อความให้กล่าวถึงวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเข้าไปด้วย

หลวงธรรมาภิเษก (ถึก) เป็นผู้แต่งประกาศเทวดาทวยราชสักการะในมหาเจดีย์สถาน 6 แห่ง ในรัชกาลที่ 6 ได้แก่ ประกาศเทวดาพระปฐมเจดีย์ ประกาศเทวดานูชาพระพุทธรูปพิชฌัญญุโลก ประกาศเทวดานูชาพระพุทธรูปบาท ประกาศเทวดาพระธาตุนครศรีธรรมราช ประกาศเทวดาพระธาตุนครวิบูลย์ไชย และประกาศเทวดาพระธาตุนครพนม

ราชบัณฑิต (ไม่ทราบนาม) แต่งคำประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีสากยมุนี รัชกาลที่ 1 คำอธิฐานขอฝนรัชกาลที่ 3 ปีมะเส็งเบญจศก (พ.ศ.2376) และคำอาราธนาเทวดา อ่านประกาศเมื่อเผยายี่น รัชกาลที่ 3

1.4 **พระสงฆ์** เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในการแต่งและเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นพระราชพิธีสำคัญของพระมหากษัตริย์ อาทิ ประกาศการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ที่พระมหากษัตริย์ผู้ใหญ่ผู้ทรงความรู้ได้แต่งถวายสำหรับอ่านในพระราชพิธี เพื่อความเป็นสวัสดิมงคลแก่พระมหากษัตริย์ โดยมีรายนามพระสงฆ์ที่พบว่าเป็นผู้แต่งประกาศพระราชพิธีฉบับต่างๆ ดังนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นผู้ร่างประกาศเทวดาบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 4 โดยมีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้แก้ไข

พระวิจิตรธรรมปริวัตร (บุญ) เป็นผู้แต่งประกาศสังเวทเทวดา อย่างพิสดารอย่างมัธยม และอย่างสังเขป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) เป็นผู้แต่งประกาศพระราชพิธีราชาภิเษก

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้นิพนธ์คำประกาศเทวดาในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 6 ประกาศเทวดาเริ่มปริภาวนพิธี ทำน้ำพระกระยาसनานสงฆ์ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช และคำประกาศเทวดาในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช ในรัชกาลที่ 6

2. ผู้อ่านประกาศการพระราชพิธี

หนึ่งในความสำคัญของการประกาศการพระราชพิธี คือการใช้ประกาศนั้นอ่านให้ผู้ร่วมในพระราชพิธีได้รับฟัง ทั้งผู้เข้าร่วมพิธีที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ข้าราชการบริวาร และที่เป็นเทพดาอารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งถูกอัญเชิญมาเป็นสักขีพยานในพระราชพิธี โดยผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้อ่านประกาศการพระราชพิธี ได้แก่

2.1 **อาลักษณ์** เป็นคำที่ใช้เรียกข้าราชการที่สังกัดอยู่ในกรมพระอาลักษณ์ มีหน้าที่เป็นราชเลขานุการประจำพระองค์พระมหากษัตริย์ ปฏิบัติงานด้านเอกสาร ภาษา และหนังสือ รวมทั้งดูแลรักษาเอกสารต่างๆ²⁰ ซึ่งนอกจากหน้าที่ในการแต่งและเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีแล้ว อาลักษณ์ยังมีหน้าที่เป็นผู้อ่านประกาศในพระราชพิธีสำคัญ ทั้งพระราชพิธีประจำปี และพระราชพิธีจร โดยมีการกล่าวถึงพระราชพิธีที่อาลักษณ์มีหน้าที่อ่านประกาศไว้ในบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน และหนังสือประกาศการพระราชพิธี อาทิ ประกาศวันสวดมนต์พระราชพิธีถือน้ำ และประกาศแข่งน้ำ ความเรียงใน พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

²⁰ วารสารราชบัณฑิตยสถาน 2, 21 (มกราคม-มีนาคม 2539): 19.

ประกาศพระราชพิธีคเชนทร์ศวนาน ประกาศพระราชพิธีพืชมงคล แลจรดพระนังคัล ประกาศพระราชพิธีสารท ประกาศพระราชพิธีจองเปรียง ประกาศพระราชพิธีพระราชทานเบี้ยหวัด ประกาศพระราชพิธีฉัตรมงคล และประกาศสังเวทเวทดา เป็นต้น

ในหนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง มีกล่าวถึงการปฏิบัติหน้าที่ของอาลักษณ์ในการอ่านประกาศพระราชพิธี ที่ได้รับการบันทึกไว้ในหนังสือเรื่องนี้ เช่น พระราชพิธีเลี้ยงพระตรุษจีน เมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ แรม 14 ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. 1237 มีความตอนหนึ่งกล่าวถึงชื่ออาลักษณ์ที่อ่านประกาศสังเวทเวทดาในคราวนั้น ว่า

*พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงกระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้า
น้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ไปจุดธูปเทียนสังเวทเวทดาที่ป้อมแก่ง
พรหมอำนวยการศิลป์ ขุนมหาสิทธิโวหาร อ่านคำประกาศ²¹*

หรือในพระราชพิธีจรดพระนังคัล เมื่อวันที่พุธ เดือน 6 ขึ้น 11 ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. 1238 มีความตอนหนึ่งกล่าวถึงชื่ออาลักษณ์ที่อ่านประกาศพระราชพิธีในคราวนั้น ว่า

*กรมทเวศวรวิจิตรจึงทรงจุดธูปเทียนที่นมัสการ แล้วหม่อมเจ้าพระ
สังวรพรประสาทจึงถวายศีล ครั้นจบแล้ว พระศรีสุนทรโวหาร จึงอ่าน
ประกาศว่าด้วยพระราชพิธีจรดพระนังคัล²²*

ทั้งชื่อ “ขุนมหาสิทธิโวหาร” และ “พระศรีสุนทรโวหาร” ล้วนเป็นหนึ่งในชื่อตำแหน่งของอาลักษณ์ที่สังกัดกรมพระอาลักษณ์ ซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่อ่านประกาศการพระราชพิธี ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏอยู่ในหนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง ที่นำมายกเป็นตัวอย่างข้างต้น

²¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และคนอื่นๆ, หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านาย ๑๑ พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง, เล่ม 1 (พระนคร: สำนักราชเลขาธิการ, 2539), 397.

²² สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และคนอื่นๆ, หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านาย ๑๑ พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง, เล่ม 2 (พระนคร: สำนักราชเลขาธิการ, 2539), 158.

2.2 ราชบัณฑิต เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถทางด้านภาษาและศาสนา มีหน้าที่เป็น “ปราชญ์หลวง” ผู้ถวายงานรับใช้ใกล้ชิดแด่พระมหากษัตริย์ รับราชการสังกัดกรมราชบัณฑิต และเช่นเดียวกับอาลักษณ์ นอกจากราชบัณฑิตมีหน้าที่ในการแต่งคำประกาศการพระราชพิธีแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นผู้อ่านประกาศด้วย ดังพบพระราชพิธีที่ราชบัณฑิตเป็นผู้ทำหน้าที่อ่านคำประกาศ อาทิ ประกาศพระราชพิธีพืชมงคล ประสาทเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีสากยมณี และประกาศเทวดาเมื่อครั้งเผายาฝิ่น รัชกาลที่ 3 เป็นต้น โดยในหนังสือ COURT ชาวราชการ เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง มีกล่าวถึงการปฏิบัติหน้าที่ของราชบัณฑิตในการอ่านประกาศในพระราชพิธีพืชมงคล สมัยรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ครั้นพระสงฆ์ผลัดสบงจีวรแล้ว จึงมานั่งที่อาสน์สงฆ์ตามเดิม กรมพระปวเรศถวายศีลจบแล้ว จึงทรงถวายเทียนชนวนแก่กรมพระปวเรศฯ ทรงคาถาปลาท่อนแต่ ภควาจนถึงปารมีติ จบแล้วจึงเสด็จไปจุดเทียนไชย พระสงฆ์จึงสวดคาถาจุดเทียนชัย แลพนักงานพิณพาทย์ก็ประโคมขึ้นพร้อมกัน ครั้นจุดเทียนไชยเสร็จแล้ว พระเมธาธิบดี เจ้ากรมราชบัณฑิตซ้าย นุ่งขาวห่มขาว ถวายคำนับแล้วอ่านคำประกาศเทวดา ว่าด้วยพระราชพิธีพืชมงคล²³

2.3 พระสงฆ์ ในการศึกษาเนื้อความของประกาศการพระราชพิธีฉบับต่างๆ พบว่าในบางพระราชพิธี พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในการทำหน้าที่อ่านประกาศ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพระราชพิธีที่มีความสำคัญต่อบ้านเมืองและองค์พระมหากษัตริย์ อาทิ พระราชพิธีตรุษ (ส้มพิจจรถินท์) ซึ่งถือเป็นพระราชพิธีขึ้นปีใหม่สำหรับพระนคร พระราชพิธีบรมราชาภิเษก อันเป็นพระราชพิธีขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ และในรัชกาลที่ 5 ยังพบว่าพระสงฆ์รับหน้าที่ในการอ่านประกาศพระราชพิธีรัษฎาภิเศก อันเป็นพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 25 ปี ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังพบว่าพระสงฆ์เป็นผู้อ่านประกาศเทวดาในโอกาสการสังคายนาพระไตรปิฎก รัชกาลที่ 1 พ.ศ.2331 ด้วย

การค้นคว้าหลักฐานที่ระบุนามของพระสงฆ์ที่อ่านประกาศ มีกล่าวไว้ในหนังสือประกาศการพระราชพิธี ซึ่งประกาศฉบับที่ระบุนามพระสงฆ์ผู้อ่านประกาศไว้ คือ ประกาศพระราช

²³ เรื่องเดียวกัน, 317.

พิธีรัชฎาภิเศก โดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) วัดราชบูรณะ เป็นผู้อ่านประกาศ²⁴ ส่วนใน บทพระราชนิพนธ์ เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน กล่าวถึงพระสงฆ์ที่อ่านประกาศในพระราชพิธี ตรุษ (สัมพัจฉรฉินท์) ว่าเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่ดำรงสมศักดิ์เป็น “พระพิมลธรรม” ซึ่งถ้าพระ พิมลอ่านประกาศได้ ก็เป็นพระพิมลธรรมประกาศองค์เดียว แต่ในบางสมัยพระสงฆ์ที่ดำรงสมณ ศักดิ์เป็นพระพิมลธรรม มักชราเสียบ้าง เสียงไม่เพราะบ้าง ชัดซ้องไป จึงต้องเปลี่ยนให้พระราช าคณะผู้อื่นว่าแทน เพราะการอ่านประกาศพระราชพิธีตรุษนี้ ไม่เหมือนกับการอ่านประกาศในพระ ราชพิธีอื่นๆ ด้วยประกาศพระราชพิธีตรุษ เป็นการอ่านประกาศด้วยการเล่าจนจำได้แล้ว จึงว่าด้วย ปากเปล่า และเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความผิดพลาดจึงต้องมีพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ชำนาญ หนังสือไทยคอยอ่านทานหนังสือตามไปด้วยอีกองค์หนึ่ง²⁵

สำหรับในพระราชพิธีบรมราชาภิเศก ก็เป็นอีกหนึ่งพระราชพิธีที่มีพระสงฆ์อ่าน ประกาศ ซึ่งเริ่มมีธรรมเนียมการอ่านประกาศดังกล่าวเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ 4 โดยพระสงฆ์ผู้ทำ หน้าที่อ่านประกาศเทวดาในพระราชพิธีบรมราชาภิเศกนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ดำรงราชานุภาพทรงอธิบายในเชิงอรรถของหนังสือพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5 ว่าเป็นหน้าที่ ของพระพิมลธรรม²⁶ แต่ในรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏหลักฐานว่าจะเป็นพระพิมลธรรมหรือพระราชา คณะรูปใดเป็นผู้อ่านประกาศ จนกระทั่งในพระราชพิธีบรมราชาภิเศกของรัชกาลที่ 5 เมื่อคราวปี มะโรง สัมฤทธิศก จึงปรากฏนามพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่อ่านประกาศในครั้งนั้น คือ พระอโนมสิริมุนี (ศรี) วัดปทุมคงคา (ต่อมาได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระพุทธมาจารย์) เนื่องจากพระพิมลธรรม (ยิ้ม) วัดพระเชตุพน แก่ชรา ไม่สามารถอ่านประกาศได้²⁷ ครั้นถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเศกของรัชกาลที่ 6 พระพิมลธรรม (ยัง) วัดโสมมณีสถิตวิหาร เป็นผู้อ่านประกาศเทวดา โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ เกตุเจ้าอยู่หัวทรงตรัสชมพระพิมลธรรม ไว้ในบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง ประวัติต้นรัชกาลที่ 6 ว่า พระพิมลธรรมในเวลานั้นเสียงดี อ่านประกาศไพเราะน่าฟัง²⁸

²⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 88.

²⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาคาร, 2552), 124.

²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 145.

²⁷ เรื่องเดียวกัน.

²⁸ ราม.วชิราวุธ (นามแฝง), ประวัติต้นรัชกาลที่ 6 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 91.

มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า เพราะเหตุใดตำแหน่งพระพิมลธรรม จึงถูกกำหนดให้มีหน้าที่สำคัญในการอ่านประกาศการพระราชพิธี ข้อนี้อาจพิจารณาได้ว่า การคัดเลือกพระสงฆ์ที่จะทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งพระพิมลธรรมนั้น คุณสมบัติสำคัญของพระสงฆ์ที่จะต้อง มี คือ ต้องเป็นผู้รอบรู้และแตกฉานในพระไตรปิฎก ตลอดจนอรรถกถาฎีกาต่างๆทางพระพุทธศาสนา และต้องมีความรู้ความสามารถในภาษามคธ ด้วยหน้าที่สำคัญประการหนึ่งที่ต้อง ดำรงตำแหน่งพระพิมลธรรม จะต้องปฏิบัติก็คือหน้าที่ในการอ่านประกาศการพระราชพิธีต่างๆ นั้นเอง และจากการศึกษาประวัติพระพิมลธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ พบว่า ส่วนใหญ่พระสงฆ์ที่ ดำรงตำแหน่งนี้ มักจะเป็นพระมหาเปรียญแทบทั้งสิ้น

นอกจากนี้ การสังเกตสรรพนามแทนตัวของผู้อ่านในประกาศแต่ละฉบับ ที่แทนตัวผู้ประกาศว่า “อาตม” ก็ทำให้ทราบว่า เป็นพระราชพิธีที่มีพระสงฆ์เป็นผู้อ่าน ดังตัวอย่างความตอน หนึ่งในท้ายประกาศเทวดางานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

จงสมบุญคุณภูสวัสดีบำรุงราชพิบัติวัฒนา ทั้งวัสโสทกธาราให้ตกต้อง ตามฤดูกาล เป็นอุปการแก่สรรพพันธุ์ญาหารแลพืชผลทุกฤดูกาลดาชาติ ให้ บริบูรณ์ทั่วประเทศราฐการาคาามนิคมชนบท กำหนดในบริเวณจังหวัดพระราช อาณาปวัตติมณฑล สกลเขตรัชต์ปัจจันตพิไสย โดยในประกาศอันอาตม พรรณนามา ฉนี้²⁹

2.4 พรหมมณ มีหน้าที่อ่านประกาศโองการแข่งน้ำ ในพระราชพิธีถือน้ำพระ- พิพัฒน์สัตยา โดยพระมหाराชครูพิธีเป็นผู้อ่านประกาศ จากนั้นอาลักษณ์จึงอ่านคำสาบานแข่งน้ำ เป็นลำดับต่อไป

3. โอกาสที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี

พระราชพิธีในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น มีทั้งที่เป็นพระราชพิธีประจำปี และพระราชพิธีจร พระราชพิธีประจำปี คือ พระราชพิธีที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้จัดเป็นประจำในทุกปี ซึ่ง กำหนดให้มีการกระบอกพิธีต่างๆ กันในทั้ง 12 เดือน ส่วนพระราชพิธีจร คือพระราชพิธีที่จัดใน

²⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 112.

วาระพิเศษ ที่มีได้กำหนดไว้ในพระราชพิธี 12 เดือน สำหรับในรัชกาลที่ 1 – 6 ซึ่งอยู่ในขอบเขตของการศึกษาครั้งนี้ พระราชพิธีประจำปี และพระราชพิธีจรที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี ได้แก่

3.1 พระราชพิธีประจำปี ในการอ่านประกาศสำหรับพระราชพิธีประจำปีนั้น ส่วนใหญ่มักอ่านประกาศการพระราชพิธีก่อนที่พระสงฆ์จะเริ่มสวดมนต์ในพระราชพิธีต่างๆ โดยเฉพาะที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน และในหนังสือประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1 มีพระราชพิธีที่ใช้ประกาศ ตามตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 พระราชพิธีประจำปี ทั้ง 12 เดือน ที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี ในรัชกาลที่ 1 – 6

เดือน	พระราชพิธีในแต่ละเดือน	พระราชพิธีที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี
เดือน 12	- พระราชพิธีจองเปรียง - พระราชพิธีกะติเกยา - การพระราชกุศลฉลองไตรปี - พระราชพิธีลอยพระประทีป - พระราชกุศลกาลานุกาล - การพระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด - พระราชพิธีฉัตรมงคล	- พระราชพิธีจองเปรียง - การพระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด - พระราชพิธีฉัตรมงคล
เดือนอ้าย	- พระราชพิธีไล่เรือ - การพระราชกุศลเลี้ยงขนมเบื้อง - การพระราชกุศลเทศนามหาชาติ	-ไม่ปรากฏพระราชพิธีที่มีการอ่านประกาศ
เดือนยี่	- พระราชพิธีตรียัมปวาย ตรีปวาย - พระราชกุศลถวายผ้าจํานำพรรษา	- พระราชพิธีตรียัมปวาย ตรีปวาย
เดือน 3	- การพระราชกุศลมาฆบูชา - การพระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษจีน	- การพระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษจีน
เดือน 4	- พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (พระราชพิธีตรุษ)	- พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (พระราชพิธีตรุษ)

ตารางที่ 1 พระราชพิธีประจำปี ทั้ง 12 เดือน ที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี ในรัชกาลที่ 1 – 6 (ต่อ)

เดือน	พระราชพิธีในแต่ละเดือน	พระราชพิธีที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี
เดือน 5	- การสังเวद्यเทวดา สมโภชเครื่องเลี้ยงโต๊ะปีใหม่ - พระราชพิธีศรีสังข์ปานกาล (ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา) - พระราชพิธีทอดเชือก ดามเชือกแห่งสระสนามใหญ่ - พระราชพิธีคเชนทร์ศวนาน - พระราชพิธีสงกรานต์ - การพระราชกุศลก่อนพระทวายและตีข้าวบิณฑิ	- พระราชพิธีศรีสังข์ปานกาล (ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา) - พระราชพิธีคเชนทร์ศวนาน
เดือน 6	- พระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัล - พระราชพิธีวิสาขบูชา	- พระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัล
เดือน 7	- การพระราชกุศลสลากภัต - การพระราชกุศลหล่อเทียนพรรษา	-ไม่ปรากฏพระราชพิธีที่มีการอ่านประกาศ
เดือน 8	- พระราชพิธีเข้าพรรษา - การพระราชกุศลฉลองเทียนพรรษา - การเสด็จพระราชดำเนินถวายฟุ่ม	-ไม่ปรากฏพระราชพิธีที่มีการอ่านประกาศ
เดือน 9	- พระราชพิธีพืฒนศาสตร์ - พระราชกุศลวันประสูติและสวรรคตสมเด็จพระบูรพกาวี	- พระราชพิธีพืฒนศาสตร์
เดือน 10	- พระราชพิธีสารท - พระราชกุศลกาลานุกาล - พระราชกุศลตักบาตรน้ำผึ้ง - พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)	- พระราชพิธีสารท

ตารางที่ 1 พระราชพิธีประจำปี ทั้ง 12 เดือน ที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี ในรัชกาลที่ 1 – 6 (ต่อ)

เดือน	พระราชพิธีในแต่ละเดือน	พระราชพิธีที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี
เดือน 11	- พระราชพิธีทอดเชือก ตามเชือก - พระราชพิธีคเชนทร์ศวนาน - พระราชพิธีสมโภชพระยาช้าง - พระราชพิธีออกพรรษา และลอยพระประทีป - พระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน	- พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (พระราชพิธีตรุษ)

ที่มา : พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, **ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550)

: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน** (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2552)

สำหรับพระราชพิธีประจำปีที่ปรากฏว่ามีการใช้ประกาศการพระราชพิธี สามารถแบ่งประเภทของพระราชพิธีต่างๆ ตามลักษณะและวัตถุประสงค์ของการประกอบพระราชพิธี ดังนี้

3.1.1 พระราชพิธีที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง เป็นพระราชพิธีที่มีความเกี่ยวข้องกับการสร้างความมั่นคงในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ และการแสดงแสนยานุภาพของพระองค์ โดยพระราชพิธีที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองที่มีการใช้ประกาศการพระราชพิธี ได้แก่

พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นพระราชพิธีที่สำคัญและมีความผูกพันกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีพระราชอำนาจสูงสุด และเป็นศูนย์กลางของพระราชอาณาจักร จึงมีการจัดพิธีกรรมให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ดื่มน้ำสาบานว่าจะจงรักภักดีและซื่อตรงต่อพระมหากษัตริย์ โดยการพิธีการถือน้ำนั้น พระาหมณ์จะนำคมศาสตราวุธต่างๆมาทำพิธีสวดหรือสาปแช่งด้วยการอ่านโองการแช่งน้ำแล้วแทงศาสตราวุธลงในน้ำที่จะให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวงดื่มน้ำ (ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ทรงร่วมเสวยน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ด้วยทรงถือน้ำชำระพระแสงศรนั้นเป็นสวัสดิมงคล และเพื่อจะแสดงพระราชหฤทัยเมตตากรุณาโดยเที่ยงธรรมให้พระบรมวงศานุ

วงศ์และข้าราชการได้ทราบ)³⁰ สถานที่ในการประกอบพระราชพิธีในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งกำหนดเวลาของการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ตามปกติมีปีละ 2 ครั้ง³¹ คือในเดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำครั้งหนึ่ง และเดือน 10 แรม 13 ค่ำ อีกครั้งหนึ่ง³² โดยถือเอาวันตรุษและวันสารทในรอบหนึ่งปีเป็นกำหนดในการประกอบพิธีถือน้ำ

ครั้นมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแปลงกำหนดการถือน้ำประจำปีจากปีละ 2 ครั้ง เป็นปีละ 1 ครั้ง ในวันตรุษขึ้น 3 ค่ำ เดือน 5 ต่อมาหลังจากเปลี่ยนแปลงการใช้วันจากจันทรคติเป็นวันทางสุริยคติ ได้ถือเอาวันที่ 1 เดือนเมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่ แทนวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 จึงกำหนดให้จัดพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ในวันที่ 3 เมษายน ของทุกปี³³ จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย ใน พ.ศ.2475 จึงได้ยกเลิกไป และได้รับการรื้อฟื้นอีกครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ พ.ศ.2512 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระราชพิธีพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี³⁴ อันเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่พระราชทานแก่ผู้ทำความดีความชอบเป็นพิเศษ และเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่ราชการทหาร ไม่ว่าในยามสงบหรือยามสงคราม ตามที่ทรงพระราชดำริเห็นสมควร³⁵

พระราชพิธีคเชนทร์ศวसन เป็นพระราชพิธีที่กระทำในเดือนห้า พระราชพิธีนี้เกิดขึ้นจากความต้องการทำพิธีทอดเชือกตามเชือกของพราหมณ์พฤคิมาศ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพิธีทางคชกรรม เพื่อสร้างความเป็นสิริมงคลแก่ช้างพระที่นั่งซึ่งเป็นพาหนะสำคัญของ

³⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, 175.

³¹ ในบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบุว่า การถือน้ำที่มีอยู่ในกรุงเทพฯ มี 5 อย่าง คือ 1. ถือน้ำเมื่อแรกพระมหากษัตริย์ได้รับราชสมบัติ 2. ถือน้ำประจำปี (ปีละ 2 ครั้ง) 3. ถือน้ำเมื่อมีผู้มาจากเมืองปัจเจกมิตรเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภาร 4. ถือน้ำประจำทุกเดือน (เฉพาะทหารที่ถืออาวุธอยู่เสมอ) 5. ถือน้ำเมื่อผู้ซึ่งเป็นที่ปรึกษาราชการเข้ารับตำแหน่งใหม่

³² เรื่องเดียวกัน, 153.

³³ ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขานุการกรม กรมศิลปากร, **พระราชพิธีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามมินทราธิราช บรมนาถบพิตร** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2543), 246.

³⁴ เรื่องเดียวกัน.

³⁵ “พระราชบัญญัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 35, ตอนที่ 0 ก (22 กรกฎาคม 2461): 169.

พระมหากษัตริย์และช่างศึกของเหล่าทหาร โดยจัดให้มีกระบวนแห่ช้าง ม้า ให้พระเจ้าแผ่นดิน ทอดพระเนตรเพื่อเป็นการตรวจกำลังพล ความเข้มแข็งของกองทัพ และยังเชิญให้เจ้าประเทศราช เดินทางมาร่วมชุมนุมเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน³⁶ สำหรับพระราชพิธีคเชนทร์ศว สนวน เริ่มมีขึ้นในรัชกาลที่ 4 แต่เดิมมาแต่การทอดเชือกตามเชือกซึ่งเป็นพิธีพราหมณ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มเติมพิธีทางพระพุทธศาสนาเข้าไปด้วย โดยให้ พระสงฆ์ทำพิธีสวดมนต์ และถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ ก่อนเริ่มพิธีแห่กระบวนช้าง กระบวนม้า ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ยกเลิกการพระราชพิธีนี้ไป เนื่องจากการรบโดยใช้ช้างม้าแบบจารีตได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการรบแบบสมัยใหม่อย่างตะวันตก จึงไม่มีความจำเป็นต้องประกอบพระราชพิธีนี้อีก

3.1.2 พระราชพิธีที่เกี่ยวกับการศาสนา ด้วยความที่ศาสนามี ความสำคัญต่อสังคมไทยในทุกชนชั้นมาเป็นเวลายาวนาน โดยพระมหากษัตริย์ทรงรับพระราช ภาระอุปถัมภ์ศาสนาให้มีความรุ่งเรือง ตามแนวความคิดของธรรมิกราชา ที่พระมหากษัตริย์ต้อง เป็นผู้ผู้มีธรรม ฉะนั้นจึงปรากฏพระราชพิธีอันเกี่ยวเนื่องด้วยศาสนามากมาย แต่ที่ปรากฏมีการใช้ ประกาศการพระราชพิธี ได้แก่

พระราชพิธีจองเปรียง เป็นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ โดยมี ลักษณะของพระราชพิธีที่มีการยกโคมตามประเพณี เพื่อเป็นการบูชาพระศิวะ พระพรหม และพระ นารายณ์ ซึ่งถือเป็นตรีมูรติเทพผู้ยิ่งใหญ่ในศาสนาพราหมณ์ และต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพิธีสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาเพิ่มเข้าไปใน พระราชพิธีนี้ โดยมีการสวดมนต์เย็น และรับพระราชทานฉันเช้าก่อนเวลาทำพิธียกโคม

พระราชพิธีตรียัมปวาย ตรีปวาย เป็นพระราชพิธีที่มี 2 พระราชพิธีต่อกัน คือ พระราชพิธีตรียัมปวาย เป็นพิธีที่กระทำกันในแต่ละปี ซึ่งถือเป็นพิธีขึ้นปีใหม่ของพราหมณ์ และเป็น พิธีอัญเชิญเสด็จพระอิศวรลงมาสู่มนุษยโลกเป็นเวลา 10 วัน ตลอดเวลานั้น มีการอ่านโคลก สรรเสริญถวายข้าวตอกดอกไม้ผลไม้ และมีการไล่ชิงช้า เป็นที่สนุกสนานครึกครื้นของพระนคร โดยการที่พราหมณ์ถวายของต่างๆ เหล่านี้ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า การพระราชพิธีตรียัมปวายเป็น พิธีซึ่งรับกับพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ที่มีการขอพรให้พืชพรรณธัญญาหารในประเทศ

³⁶ ฉัตรบังกช ศรีวัฒนสาร, “การพระราชพิธีสิบสองเดือนในจิตรกรรมฝาผนัง วัดราชประดิษฐสถิตมหา สีมาราม กรุงเทพมหานคร” (สารนิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2546), 32.

อุดมสมบูรณ์ อันเป็นประโยชน์แก่มนุษย์และบ้านเมือง ซึ่งตอนนั้นเป็นฤดูแห่งการหว่านพืช เพาะปลูก และในพระราชพิธีตรียัมปวายนี้ เป็นเวลาถึงฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว จึงถวายของเป็นการสำนึก ในพระคุณหรือขอบคุณพระเป็นเจ้าของเจ้าที่ได้ทรงมีเมตตากรุณา³⁷ โดยแต่เดิมนั้นพิธีตรียัมปวายจะกระทำกันในเดือนอ้าย ต่อมาได้เปลี่ยนมาทำในเดือนยี่ ดังที่กล่าวไว้ในบทพระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน ว่า “แต่พิธีเดือนอ้ายเปลี่ยนมาเป็นเดือนยี่ ตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งว่า เปลี่ยนมาแต่กรุงเก่าแล้ว ด้วยเหตุว่าเดือนอ้ายฟังเป็นเวลาน้ำลด ถนนหนทางเป็นน้ำเป็นโคลนทั่วไป ย้ายมาเดือนยี่พอให้ถนนแห้ง”³⁸

ส่วนพระราชพิธีตรียัมปวาย เป็นพิธีที่กระทำขึ้นเพื่อรับพระนารายณ์ที่เสด็จจากเกษียรสมุทร ซึ่งประกอบพิธีในระหว่างวันแรม 1 ค่ำ ถึงวันแรม 5 ค่ำ โดยตลอดเวลาที่พระองค์ประทับอยู่บนโลกมนุษย์เป็นเวลา 5 วันนี้ พราหมณ์จะประกอบพิธีรับพระนารายณ์อย่างเจียมๆ เพราะเชื่อว่าพระองค์ไม่โปรดงานที่เป็นการอึกทึกครึกโครม ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราโชบายไว้ในบทพระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน ว่า “การพระราชพิธีตรียัมปวายของพระนารายณ์นั้นทำการเจียม ด้วยพระองค์ไม่โปรดในการไซไซเอตี”³⁹

การพระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด ธรรมเนียมการแจกเบี้ยหวัดนั้น แต่เดิมไม่มีการพระราชกุศลหรือพิธีมงคลแต่อย่างใด เพิ่งเริ่มมีครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจัดขึ้นเพื่อพระราชทานเงินเบี้ยหวัดแก่พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวช พราหมณ์ ไหริ และทหารในช่างสิบหมู่ตามธรรมเนียม โดยในการพระราชกุศลนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ที่ผนวชเข้ารับพระราชทานฉัน และมีพิธีสังเวชพระสยามเทวาธิราช และเทพยดาต่างๆ จากนั้นจึงเป็นพิธีพระราชทานเบี้ยหวัดตามลำดับ

การพระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษจีน เป็นพระราชพิธีที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการเลี้ยงพระ เนื่องในเทศกาลตรุษจีน ด้วยทรงมีพระราชปราชญ์ว่าของสุกจำพวกสุกร เป็ด ไก่ ซึ่งพวกคนจีนที่นำเข้ามาถวายนั้นมีจำนวนมาก จึงควรที่จะให้เป็นไปในทางพระราชกุศล จึงโปรดให้มีการเลี้ยงพระสงฆ์ที่พระนั่งราชกิจวินิจฉัย โดยการพระราชกุศลนี้ต่อมาได้ถูกยกเลิกไปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

³⁷ เทวสถาน, **ที่ระลึกการเสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดอาคารหอเวชวิทยาคมในวันศุกร์ที่ 16 มิถุนายน พุทธศักราช 2532 ณ เทวสถานโบสถ์พราหมณ์** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, 2532), 15.

³⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, 4.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, 59.

3.1.3 พระราชพิธีที่เกี่ยวกับการเกษตรกรรม ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน ประชากรในพระราชอาณาจักร มีอาชีพหลักในการทำเกษตรกรรม ดังนั้นการใดที่จะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แห่งพืชพรรณธัญญาหาร และให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ล้วนเป็นพระราชภาระสำคัญของพระมหากษัตริย์ที่ต้องทรงจัดให้มีการประกอบพิธีเพื่อให้เกิดความเป็นสวัสดิมงคล และบำรุงขวัญกำลังใจของเกษตรกรทั้งหลายในพระราชอาณาจักร จึงปรากฏพระราชพิธีต่างๆ อันเกี่ยวเนื่องด้วยการเกษตรกรรม ซึ่งแทบทุกพระราชพิธีล้วนมีการใช้ประกาศการพระราชพิธีแทบทั้งสิ้น ดังนี้

พระราชพิธีพืชมงคล และจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพระราชพิธีที่จัดในเดือนหก มีการพระราชพิธีต่อกัน 2 พระราชพิธี คือ พระราชพิธีพืชมงคล เป็นพระราชพิธีทางพระพุทธศาสนา ส่วนพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ ในรัชกาลที่ 4 - 5 กระทำการพระราชพิธีนี้ที่ทุ่งสัมปอญนอกพระนคร แต่ในปัจจุบันกระทำที่ท้องสนามหลวง ถือเป็นพระราชพิธีที่มีความสำคัญในการสร้างขวัญและกำลังใจแก่เกษตรกรและประชาชนทั่วไป

พระราชพิธีพืชรูณศาสตร์ เป็นพระราชพิธีขอฝนเพื่อให้ตกต้องตามฤดูกาล โดยในบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ถือว่าพระราชพิธีพืชรูณศาสตร์ถือเป็นพิธีประจำปี⁴⁰ เว้นเฉพาะปีที่ฝนตกบริบูรณ์ไม่มีความจำเป็นต้องประกอบพระราชพิธีนี้ ส่วนในหนังสือประกาศการพระราชพิธี ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ถือว่าพระราชพิธีนี้เป็นพิธีจร จึงได้รวมประกาศพระราชพิธีพืชรูณศาสตร์ ไปไว้ในหนังสือประกาศการพระราชพิธี เล่มที่ 2 ซึ่งว่าด้วยพระราชพิธีจรแทน

3.1.4 พระราชพิธีที่เกี่ยวกับการเฉลิมฉลองตามเทศกาล ในพระราชพิธีทั้งสิบสองเดือน นอกเหนือจากพระราชพิธีประเภทต่างๆ ที่กล่าวไปในข้างต้น ยังมีพระราชพิธีอีกประเภทหนึ่ง ที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองในเทศกาลสำคัญของพระนคร ซึ่งพระราชพิธีเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นพระราชพิธีที่ประกอบขึ้นเพื่อความเป็นสวัสดิมงคลของบ้านเมือง และองค์พระมหากษัตริย์ โดยพระราชพิธีที่เกี่ยวกับการเฉลิมฉลองตามเทศกาล ที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี ได้แก่

พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (พระราชพิธีตรุษ) พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เป็นพระราชพิธีทำบุญตรุษสุคติ คือ พิธีตัดปีส่งปีเก่าเพื่อจะขึ้นปีใหม่ โดยมีการสวดอาฎานาฎียสูตร หรือเรียกว่า สวดภาณยักษ์รอบกำแพงพระบรมมหาราชวังและกำแพงพระนครในวันสิ้นปี จากนั้น

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 386.

จึงยิงปืนอาฆานา ซึ่งเป็นการยิงปืนใหญ่เพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจ และวิญญาณชั่วร้ายต่างๆ ให้นำหนีไป โดยถือเป็นพระราชพิธีประจำปีที่สร้างความเป็นสิริมงคลให้เกิดแก่บ้านเมือง พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ตลอดจนราษฎรทุกคนชั้นที่อาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขต

พระราชพิธีจักรมงคล เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยถือเป็นวันที่ระลึกในวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษก มีการประกอบพิธีสมโภชพระมหาเศวตฉัตร เครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ และประกอบกรพระราชกุศลสดมภ์ เลี้ยงพระ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า อาลักษณ์อ่านคำประกาศ ยิงปืนใหญ่เฉลิมพระเกียรติ และมีการถวายบังคมพระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช

พระราชพิธีสารท เป็นงานบุญในพระบรมมหาราชวังที่ถือปฏิบัติเป็นประจำทุกปี โดยมีการกว่นข้าวมธุปายาส หรือพิธีกว่นข้าวทิพย์ การบำเพ็ญพระราชกุศล และพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เพื่อความเป็นสิริมงคล

3.2 พระราชพิธีจร ในรัชกาลที่ 1 – 6 มีพระราชพิธีจรที่จัดขึ้นนอกเหนือจากพระราชพิธีประจำปีทั้ง 12 เดือน หลายพระราชพิธี โดยประกาศการพระราชพิธีที่แต่งขึ้นสำหรับใช้ในพระราชพิธีจรเหล่านี้ แต่ละฉบับมักแต่งขึ้นสำหรับใช้ในพระราชพิธีโอกาสต่างๆ ซึ่งจากการศึกษาหนังสือประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2 สามารถจัดประเภทของโอกาสที่ใช้ประกาศสำหรับพระราชพิธีจรได้ ดังนี้

3.2.1 ประกาศที่ใช้ในพระราชพิธีเกี่ยวกับการครองราชย์ ถือเป็นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์โดยตรง โดยเริ่มจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก อันเป็นพระราชพิธีสำคัญที่สุดของพระมหากษัตริย์ เนื่องจากเป็นพระราชพิธีที่แสดงถึงฐานะ และสิทธิธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองพระราชอาณาจักรโดยสมบูรณ์ พบธรรมเนียมการอ่านประกาศในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรก ในรัชกาลที่ 4 และได้ปฏิบัติสืบเนื่องในรัชกาลต่อๆ มา ซึ่งรวมถึงในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช ในรัชกาลที่ 6 ด้วย

ครั้นในรัชกาลที่ 5 ได้มีการประกอบพระราชพิธีในโอกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติ นานเท่าพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อนเป็นครั้งแรก โดยใช้ชื่อพระราชพิธีว่า “สมภาคาภิเศก” เริ่มด้วยพระราชพิธีสมภาคาภิเศกเท่ารัชกาลที่ 2 ทรงครองสิริราชสมบัติ นานเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นเวลา 16 ปี ใน พ.ศ. 2426 ตามมาด้วยพระราชพิธีสมภาคาภิเศกเท่า

รัชกาลที่ 4 ทรงครองสิริราชสมบัตินานเท่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเวลา 18 ปี ใน พ.ศ. 2429 พระราชพิธีสมโภชสิริราชสมบัติเสด็จด้วยรัชกาลที่ 2 ทวีคูณ เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติเสด็จด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็น 2 เท่า เป็นเวลา 31 ปี ใน พ.ศ. 2431 พระราชพิธีสมโภชภาคภิเษกเท่ารัชกาลที่ 1 เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัตินานเท่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นเวลา 28 ปี ใน พ.ศ. 2438 พระราชพิธีสมโภชภาคภิเษกเท่ารัชกาลที่ 3 เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัตินานเท่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเวลา 28 ปี ใน พ.ศ. 2438 และพระราชพิธีสมโภชสิริราชสมบัติเสด็จด้วยรัชกาลที่ 4 ทวีคูณ เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติเสด็จด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น 2 เท่า เป็นเวลา 36 ปี ใน พ.ศ. 2446 นอกจากนี้ยังมีการประกอบพระราชพิธีรัชมงคล ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นในโอกาสที่รัชกาลที่ 5 ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 40 ปี เสด็จด้วยสมเด็จพระรามธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา โดยทั้งหมดนี้ได้มีการใช้ประกาศสำหรับอ่านในทุกพระราชพิธีดังที่ได้กล่าวมาในข้างต้น

ในส่วนพระราชพิธีที่ระลึกเนื่องในโอกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบตามจำนวนต่างๆ ก็ได้มีการใช้ประกาศการพระราชพิธีเช่นกัน โดยเริ่มสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นครั้งแรก ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 25 บริบูรณ์ พ.ศ. 2436 ต่อมาเป็นพระราชพิธีทรงครองราชสมบัติครบหมื่นวัน และพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2451

3.2.2 ประกาศที่ใช้ในพระราชพิธีเกี่ยวกับศาสนาและศาสนสถาน
ด้วยความที่ศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธศาสนา มีความสำคัญในทุกสถาบันของสังคม ดังนั้นจึงปรากฏพระราชพิธีสำคัญที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นอยู่เรื่อยๆ โดยพบการใช้ประกาศเทวดาในโอกาสการสังคายนาพระไตรปิฎก รัชกาลที่ 1 พ.ศ.2331 และเมื่อครั้งหล่อแก้วพระศรีสากยมุนี ในรัชกาลที่ 1 นอกจากนี้ยังพบประกาศเทวดาที่เกี่ยวข้องกับศาสนสถานต่างๆ ในพระราชอาณาจักรอีกด้วย เช่น ประกาศเทวดาสมโภชพระเจดีย์ศิลาหยอดเขามหาสุวรรณคี เมืองเพชรบุรี ในรัชกาลที่ 4 ประกาศเทวดาเมื่อบรรจุพระบรมธาตุในพระสมุทระเจดีย์ ในรัชกาลที่ 4 และประกาศเทวดาถวายราชสักการะมหาเจดีย์สถานที่สำคัญ 6 แห่งในรัชกาลที่ 6 เป็นต้น

3.2.3 ประกาศที่ใช้ในพระราชพิธีเกี่ยวกับการปกครอง ในรัชกาลที่ 2 พวกรามัญได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร จึงได้มีการจัดให้พวกรามัญทั้งหลายที่อพยพเข้ามาได้

ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นกรณีพิเศษ โดยปรากฏหลักฐานอยู่ในคำอธิษฐานน้ำพระพิพัฒน์ ครั้ง รามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ 2

3.2.4 ประกาศที่ใช้ในพระราชพิธีเกี่ยวกับพระราชฐาน ในการก่อสร้าง หรือบูรณะสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระราชฐาน ก็มีธรรมเนียมที่จะต้องมีการบวงสรวง เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เพื่อบอกกล่าว และขอให้การก่อสร้างหรือบูรณะดำเนินไปโดย ปราศจากอุปสรรค โดยเมื่อก่อสร้างหรือบูรณะเสร็จแล้ว ก็จะมีการจัดพระราชพิธีเฉลิมฉลอง สมโภช โดยมีการบวงสรวงบอกกล่าวเทวดาอีกวาระหนึ่ง ดังปรากฏการใช้ประกาศเทวดาสำหรับ พระราชพิธีบวงสรวงในโอกาสการบูรณะปฏิสังขรณ์ และสมโภชสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในเขต พระราชฐาน ได้แก่ ประกาศเทวดาเฉลิมพระอภิเนาวนิเวศน์ รัชกาลที่ 4 ประกาศเทวดาฉลองหอ พระในพระอภิเนาวนิเวศน์ รัชกาลที่ 4 ประกาศเทวดาฉลองหอเสถียรธรรมปริตร รัชกาลที่ 4 ประกาศสังเวทเทวดา และสังเวทพระกาล เมืองลพบุรี เมื่อเริ่มปฏิสังขรณ์พระนารายณ์ราชนิเวศน์ รัชกาลที่ 4 และประกาศเฉลิมพระราชมณเฑียร (พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ) พระราชวังบางปะอิน รัชกาลที่ 5

3.2.5 พระราชพิธีที่ใช้ในโอกาสพิเศษอื่นๆ นอกจากโอกาสในการใช้ ประกาศการพระราชพิธีที่ได้กล่าวไปในข้างต้นแล้ว ยังพบการใช้ประกาศการพระราชพิธีในวาระ โอกาสต่างๆ ที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นเป็นกรณีพิเศษ เช่น การพระราชกุศลผ่องพัน ไพร่ ในรัชกาลที่ 4 พิธีบวงสรวงเชิญเทวดาให้สิ่งทีรูปเทวดาที่กัมพูฉัตร และเทวดาถือหีบพระราช ลัญจกร เทวดาเชิญพระแสง ในรัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งที่มีการจัดสร้างพระแสงศรสำหรับใช้ในพระราช พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ก็ได้มีการจัดพระราชพิธีชูปพระแสงศร เชิญให้เทวดาสั่งในพระแสงศร 3 องค์ ในรัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งการสร้างเรือพระที่นั่ง ในรัชกาลที่ 4 การได้มีการจัดพิธีสังเวทเทวดา ก่อนจะตัดไม้มาสร้างเรือพระที่นั่ง การสังเวทเทวดาเมื่อครั้งรถพระที่นั่งล่ม ในรัชกาลที่ 4 หลัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากเมืองจันทบุรี ก็โปรดเกล้าฯ ให้มีการสังเวท เทวดาเป็นพิเศษ และเมื่อครั้งที่พระวิมลรัตนกริณี ซึ่งเป็นช้างเผือกในรัชกาลที่ 4 ป่วย ก็ได้มีการจัด พิธีบวงสรวงเทวดาเพื่อขอให้ช้างเผือกหายป่วย และเมื่อหายป่วยแล้วก็ได้จัดพิธีบวงสรวงขึ้นอีก วาระหนึ่ง นอกจากนี้ในรัชกาลที่ 4 – 6 ยังมีการโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิธีบวงสรวงสังเวทเทวดาและ พระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่าในวาระต่างๆ ซึ่งทั้งหมดปรากฏหลักฐานการใช้ประกาศเทวดาในพระราช พิธีที่ได้กล่าวมาในข้างต้นด้วย

4. โครงสร้างเนื้อหาของประกาศการพระราชพิธี

ในประกาศการพระราชพิธีทั้งหมดที่พิมพ์รวมอยู่ในหนังสือประกาศการพระราชพิธีทั้ง 2 เล่ม ไม่ว่าจะเป็นประกาศการพระราชพิธีประจำปี ประกาศเทวดา และประกาศสังเวทเทวดาในพระราชพิธีต่างๆ ล้วนมีโครงสร้างเนื้อหาของการประพันธ์ในคำประกาศที่คล้ายคลึงกัน โดยสามารถจำแนกเป็น 4 ส่วน ดังนี้

4.1 ส่วนการอัญเชิญเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถือเป็นส่วนต้นของประกาศการพระราชพิธี มักเริ่มด้วยคำอัญเชิญเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้มาร่วมเป็นพยาน และรับฟังคำประกาศในพระราชพิธี ตัวอย่างเช่น

ข้าพระพุทธเจ้า ขอประกาศเชิญเทพยเจ้าทั้งปวงผู้มีฤทธิ์ ทรงมหศวรรค์อันศักดิ์สิทธิ์ สิงสถิตในภูมิพฤกษาอากาศถิ่นที่ทิพยสถานพิมานแมนเมืองสวรรค์ ชั้นกามาพจรแลพรหมโลกย์จนสุธาวาศ แลเทพยเจ้าผู้มีอำนาจสถิตในพระราชนิเวศบรมมหาสถาน แลเทพเจ้าซึ่งอภิบาลรักษานพภูมิมหาเสวตรฉัตรศรีรัตนไชยมไหศวรรยชาติปัตติ ขอเชิญเทพเจ้าอันรักษาพระที่นั่งรัตนราชอาสน์น้อยใหญ่ทั้งปวง ทั้งพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง และพระกาลไชยศรี แลเทพยเจ้าอื่นๆ ที่สิงสถิตในพระราชอาณาเขตกรุงเทวมหานคร อมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยาอันนี้แลหัวเมืองทั้งปวง จงมาสถโมสรสนนิบาตประชุมให้พร้อมกันในที่สมาคม อุดมมหาไชยมงคลราชพิธีอเนกรศปายาศสำหรับสารทกาล แลสาลีคัมภาทานารัมภสมัย ณ พระราชสถานพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทนี้⁴¹

จากตัวอย่างประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายยาว ในข้างต้น จะเห็นได้ว่าการอัญเชิญเทวดาทุกชั้นฟ้า และเทวดาที่รักษาพระบรมมหาราชวังและเสวตฉัตร ตลอดจนเทวดาที่รักษาพระนครให้มาชุมนุมกัน ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท อันเป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีสารท เพื่อรับฟังคำประกาศและอยู่ร่วมในพระราชพิธีเพื่ออำนวยความสะดวก เป็นสวัสดิมงคล ในบางพระราชพิธีที่มีการประกอบพิธีบวงสรวงสังเวทสมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์ราช ก็จะมีการกล่าวพระนามพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ ที่ล้วนสวรรคตแล้วนั้น ให้

⁴¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1, 71.

เสด็จมาร่วมในพระราชพิธีด้วย ดังปรากฏในประกาศสังเวทเวทดาและพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า ที่ใช้ในพระราชพิธี รัชกาลที่ 4 – 6

นอกจากพบคำอัญเชิญเวทดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในตอนต้นประกาศแล้ว ยังปรากฏคำนมัสการพระรัตนตรัยในประกาศบางฉบับด้วย เช่น ประกาศพระราชพิธีตรียมภวาย ที่ในตอนต้นประกาศเป็นเนื้อความนมัสการพระรัตนตรัย ดังนี้

ข้าพระพุทธเจ้า ขอนอบน้อมนมัสการ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อันเป็นตาทิบุทคล เอกอุดมในโลกลีแลเป็นวิสุทธิเทพยุดา ตรัสรู้ล้ากังพระองค์ ในทางสัมมาสัมโพธิญาณ อนึ่งข้าขอเคารพนมัสการพระธรรม ที่สมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ดี นำผู้ปฏิบัติออกจากโลกโสมกัณดาร จะให้ถึงพระนฤพานอันเป็นที่สิ้นสังสารทุกข์โดยชอบ อนึ่งข้าขอนบอบอภิวันท์พระอัมภาวริยสงฆ์ ที่องค์พระสุคตเจ้าได้ทรมาน ฝึกหัดตัดสันดานดีแล้วได้บรรลัจจุตรสังจาภิสมัย ตรัสรู้ธรรมพิเศษตามเสด็จพระศาสดา ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายถวายวันทาประณามพระรัตนไตรย อันทำจิตรให้เลื่อมใส อุดมยิ่งกว่าสิ่งซึ่งควรไหว้กราบทั้งปวง⁴²

มีข้อน่าสังเกตประการหนึ่ง เกี่ยวกับคำนมัสการพระรัตนตรัยที่ปรากฏในประกาศพระราชพิธีตรียมภวาย ซึ่งถือเป็นพระราชพิธีทางศาสนาพราหมณ์นั้น ก็ด้วยแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการนำพิธีสงฆ์เข้ามาร่วมในพิธีพราหมณ์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการอ่านประกาศบูชาพระรัตนตรัยในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในช่วงเวลาเดียวกับที่พราหมณ์ประกอบพิธีบูชาพระเป็นเจ้าในเทวสถาน โดยไม่มีคำอัญเชิญเวทดาเข้ามาปะปน ซึ่งต่างจากพระราชพิธีอื่นๆ ที่มีคำอัญเชิญเวทดาให้มาร่วมในพระราชพิธี

4.2 ส่วนปรารภถึงเหตุแห่งการประกอบพระราชพิธี เมื่อกล่าวเชิญเวทดาแล้ว จึงเข้าสู่การปรารภเหตุแห่งการประกอบพระราชพิธี นัยหนึ่งเพื่อเป็นการบอกกล่าวให้แก่เทวดาทั้งหลายได้ทราบ แต่อีกนัยหนึ่งก็เพื่อประกาศแก่ผู้เข้าร่วมในพระราชพิธี มีทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งหลายได้ทราบถึงเหตุ และความเป็นมาเป็นไปในการประกอบพระราชพิธี

⁴² เรื่องเดียวกัน, 127.

ตลอดจนกิจทั้งหลายที่ได้ประกอบในพระราชพิธี ซึ่งในส่วนนี้ถือเป็นหัวใจสำคัญของประกาศการพระราชพิธี

4.3 ส่วนการอุทิศถวายพระราชกุศลและเครื่องสังเวद्यแต่เทวดา ถือเป็นส่วนซึ่งขาดไม่ได้ในประกาศการพระราชพิธี ด้วยเมื่ออัญเชิญเทวดามาร่วมในพระราชพิธีแล้ว ย่อมต้องมีการอุทิศถวายเครื่องสังเวद्यและพระราชกุศล ที่ได้ทรงประกอบในพระราชพิธีแต่เทวดาได้อनुโมทนาและรับพระราชกุศล ดังตัวอย่างที่ปรากฏในประกาศเทวดา สมภาคาภิเศก เทวรัชกาลที่ 1 ในรัชกาลที่ 5 ว่า

อนึ่งทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลบุญราศีดังกล่าวมาแล้วทั้งปวง
เป็นเทพพลีธรรมบรรณาการ แต่เทพดาทุกสถานโดยปัดติทานนิยม แลทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานตั้งเครื่องเทพลีสักการบูชาเทพดาทั้ง
ปวง ขออัญเชิญเทพยเจ้าทั่วทุกองค์ จงมีกรรมลจิตรโสมนัสปราโมทย์
อนุโมทนา ในพระราชกุศลพิเศษครั้งนี้ แลอัญเชิญรับอามิสพลี โดยหนุทัย
ประสงค์⁴³

ในคำอุทิศถวายพระราชกุศลและเครื่องสังเวद्यแก่เทวดาที่ปรากฏอยู่ในประกาศพระราชพิธีต่างๆ นั้น พอที่จะทำความเข้าใจได้ว่า เมื่อเชิญเทวดามาร่วมฟังคำประกาศในพระราชพิธีแล้ว ก็เป็นธรรมเนียมที่ผู้ประกอบพิธีจะต้องมีการตอบแทน ซึ่งอยู่ในรูปของเครื่องสังเวद्यต่างๆ ที่จัดมาถวาย และในรูปของพระราชกุศลที่พระมหากษัตริย์ทรงอุทิศถวายแต่เทวดาที่ได้อัญเชิญมาร่วมในพระราชพิธี ด้วยมุ่งหมายว่า เมื่อเทวดาเหล่านั้นรับเครื่องสังเวद्यและพระราชกุศลทั้งหลายแล้ว ก็ย่อมจะอำนวยพรอันประเสริฐและความเป็นสวัสดิมงคล ตามที่ผู้ประกอบพิธีเอ่ยขอ

4.4 ส่วนการขอพรและความเป็นสวัสดิมงคล ดังที่ได้กล่าวไปในส่วนที่ 4.3 ว่าเมื่อมีการอุทิศถวายพระราชกุศลและเครื่องสังเวद्यแต่เทวดาแล้ว ลงท้ายประกาศก็จะเป็นการขอพรจากเทวดา เพื่อให้อำนวยพรต่างๆ ตามที่ผู้ประกอบพิธีเอ่ยขอ รวมทั้งความเป็นสวัสดิมงคลอันพึงเกิดแก่องค์พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายในพระราชอาณาเขต

⁴³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 208.

5. รูปแบบการนำเสนอ

จากการศึกษาพบว่าประกาศการพระราชพิธีส่วนใหญ่ อยู่ในรูปแบบของการนำเสนอที่เรียกว่า “ร่าย” ซึ่งเป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่งที่บังคับสัมผัสและการลงท้าย บางชนิดบังคับตามจำนวนคำในหนึ่งวรรค แต่บางชนิดไม่บังคับ ร่ายต่างจากคำประพันธ์ชนิดอื่นๆ ตรงที่ไม่จำกัดจำนวนวรรค หรือจำนวนบาทในหนึ่งบท จะแต่งยาวเท่าใดก็ได้จนกว่าจะหมดเนื้อความ ลักษณะการส่งสัมผัสเป็นพิเศษกว่าคำประพันธ์ชนิดอื่นๆ โดยร่ายจะเว้นวรรคต่อๆ กันไปทุกวรรค ไม่มีสัมผัสท้ายวรรค เว้นแต่ตอนจบร่ายเท่านั้น⁴⁴

นอกจาก “ร่าย” จะนิยมใช้ประกอบคำประพันธ์ในวรรณกรรมของไทยแล้ว ยังมักใช้ประพันธ์เพื่อประกอบในพิธีกรรม มาตั้งแต่สมัยโบราณ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงการใช้ร่ายในประเพณีและพิธีกรรมของไทย ว่า

ร่ายเป็นคำประพันธ์พื้นฐานสำหรับใช้สื่อสารระหว่างมนุษย์กับเทพหรือผี จึงปรากฏว่า คำอัญเชิญขวัญหรืออัญเชิญเทพในพิธีของประชาชน มักจะใช้ร่ายอยู่เสมอ ร่ายจึงถูกถือว่าเป็นคำประพันธ์ “ศักดิ์สิทธิ์” ในวรรณกรรมของราชสำนัก⁴⁵

สำหรับชนิดของร่ายที่พบว่ามีกรนำมาใช้สำหรับประพันธ์ประกาศการพระราชพิธีสามารถแบ่งได้เป็น 4 ชนิด ดังนี้

5.1 ร่ายยาว เป็นร่ายที่ใช้แต่งตลอดเรื่อง โดยไม่มีคำประพันธ์ชนิดอื่นแต่งร่วมหรือหากมีคำประพันธ์อื่นๆ ร่วมอยู่ ก็จะอยู่ในลักษณะการแต่งแทรกเป็นตอนสั้นๆ ไม่ใช่คำประพันธ์หลัก โดยฉันทลักษณ์ของร่ายยาวนั้น เป็นร่ายที่มีจำนวนคำในวรรคไม่แน่นอน อาจมีตั้งแต่ 3 คำ จนกระทั่งเกิน 10 คำ ส่งสัมผัสต่อๆ กันไปทุกวรรคจนจบเนื้อความ ไม่มีกำหนดความยาวในหนึ่งบท เมื่อจบเนื้อความทั้งหมดจะลงท้ายด้วยคำสร้อย

⁴⁴ สุภาพร มากแจ้ง, กวีนิพนธ์ไทย (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยครุฑบุรี, 2532), 369.

⁴⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2543), 371.

5.2 ร่ายโบราณ เป็นร่ายที่มีลักษณะเหมือนกับร่ายยาวตรงการลงท้าย คือ จบด้วยคำสร้อย แต่จำนวนคำในวรรคนั้นประมาณวรรคละ 5 คำ ไม่กำหนดความยาวในหนึ่งบท เช่นเดียวกับคำประพันธ์ประเภทร่ายทั่วไป

5.3 ร่ายสุภาพ มีลักษณะคำประพันธ์ที่บังคับวรรคละ 5 คำ เช่นเดียวกับร่ายโบราณ แต่จบด้วยโคลงสองสุภาพ

5.4 ร่ายดั้น มีความแตกต่างจากร่ายโบราณและร่ายสุภาพ เพราะจบด้วยบาทที่สาม และบาทที่สี่ของโคลงสี่ดั้น

นอกจากที่พบการใช้คำประพันธ์ประเภท “ร่าย” ในประกาศกาศการพระราชพิธีแล้ว ยังพบการใช้ “ร้อยแก้วที่มีสัมผัส” ซึ่งพัฒนามาจากร่ายยาว โดยเป็นการประพันธ์ร้อยแก้วให้มีสัมผัสและสำนวนภาษาที่ไพเราะสละสลวย⁴⁶ สำหรับอ่านในพระราชพิธีต่างๆ อีกด้วย

จากการศึกษาความเป็นมา ตลอดจนลักษณะทั่วไปของประกาศกาศการพระราชพิธี ทำให้เห็นว่าประกาศกาศที่ใช้ในพระราชพิธีต่างๆ ล้วนแต่มีรูปแบบโครงสร้างเนื้อหาที่แน่นอน มีใช้การแต่งขึ้นลอยๆ อย่างไม่รู้รูปแบบ มีการเรียงลำดับของเนื้อหาที่ค่อนข้างชัดเจน สอดคล้องและเป็นเหตุเป็นผลกัน ทั้งยังรักษารวมธรรมเนียมในการแต่งประกาศกาศด้วยการใช้ร่าย หรือร้อยแก้วที่มีสัมผัส เพื่อให้เกิดความสละสลวยของภาษา และคงความศักดิ์สิทธิ์เมื่อมีการอ่านประกาศกาศในพระราชพิธี ซึ่งทั้งหลายเหล่านี้ ถือเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นต่อการศึกษาวิเคราะห์ประกาศกาศการพระราชพิธีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในบทต่อไป เพราะจะทำให้สามารถแยกแยะเรื่องราวที่เป็นประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ซึ่งถูกสอดแทรกอยู่ในประกาศกาศการพระราชพิธีได้นั่นเอง

⁴⁶ สุภาพร มากแจ้ง, กวีนิพนธ์ไทย 1, 379.

บทที่ 3

ประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย

แม้เนื้อหาส่วนใหญ่ในเอกสารประกาศการพระราชพิธี จะมุ่งเน้นไปในการใช้สำหรับประกอบพระราชพิธีของราชสำนัก ซึ่งมีลักษณะเนื้อหาที่เน้นความสละสลวยของภาษาที่ร้อยเรียงอยู่ในประกาศ เพื่อให้ผู้ที่ได้รับฟังรู้สึกคล้อยตามและเสริมให้พระราชพิธีมีความเข้มขลังศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น จึงทำให้มักมองโดยผิวเผิน และเห็นความสำคัญของประกาศการพระราชพิธีในมิติที่ใช้ประกอบในพิธีกรรมเท่านั้น ทั้งๆ ที่เนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในประกาศแต่ละฉบับล้วนมีความสำคัญในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้อีกด้วย

การศึกษาประวัติศาสตร์ จำเป็นต้องอาศัยหลักฐานต่างๆ มาศึกษา วิเคราะห์ ตีความเรื่องราว และตรวจสอบความถูกต้องของเรื่องราวหรือเหตุการณ์ การที่จะตัดสินได้ว่าเอกสารใดเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีความน่าเชื่อถือได้นั้น จะต้องนำหลักฐานนั้นมาผ่านกระบวนการวิพากษ์หลักฐานเสียก่อน ซึ่งจะมีทั้งการวิพากษ์หลักฐานจากภายใน และการวิพากษ์ภายนอก

การวิพากษ์หลักฐานจากภายใน หมายถึง การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของหลักฐานว่ามีความน่าเชื่อถือมากหรือน้อยในระดับใด หรือไม่น่าเชื่อถือทั้งหมด ซึ่งตามปกตินักประวัติศาสตร์จะต้องใช้ความระมัดระวังในการตรวจสอบ ซึ่งมีหลักการต่างๆ ไปในการตรวจสอบ ดังนี้คือ ตรวจสอบช่วงระยะเวลาของเหตุการณ์และการบันทึก หากบันทึกได้ทันเหตุการณ์ความถูกต้องย่อมมีมากขึ้น ตรวจสอบจุดมุ่งหมายของผู้บันทึก ตรวจสอบตัวผู้บันทึกว่าเป็นผู้รู้เห็นในเรื่องราวหรือเหตุการณ์นั้นจริงหรือไม่ หรือเป็นเพียงผู้ร่วมสมัยที่ฟังเรื่องราวต่อมาจากผู้อื่น หรือไม่ได้เข้าร่วมสมัยแต่ศึกษามาจากเอกสารใด น่าเชื่อถือหรือไม่ เป็นต้น

ส่วนการวิพากษ์หลักฐานภายนอกเป็นการมุ่งวิเคราะห์และพิสูจน์ว่าหลักฐานนั้นๆ เป็นของจริงหรือของปลอม ไม่ว่าจะบางส่วนหรือทั้งหมด โดยอาศัยวิธีการเปรียบเทียบกับหลักฐานอื่นๆ

ดังนั้น ในการศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย ผู้วิจัยจึงจะนำประกาศการพระราชพิธีทั้งสองเล่มมาทำการวิพากษ์หลักฐานเพื่อประเมินคุณค่าของเอกสารดังกล่าวว่าเหมาะสมต่อการเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพียงใดและอย่างไร

การวิพากษ์หลักฐานเพื่อประเมินความน่าเชื่อถือของประกาศการพระราชพิธี

สำหรับในการวิพากษ์หลักฐานเพื่อประเมินความน่าเชื่อถือของเอกสารประกาศการพระราชพิธี ทั้ง 2 เล่ม ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิพากษ์หลักฐานในประเด็นต่างๆ ที่สำคัญ ดังนี้

1. ผู้เขียนและผู้เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี

ในบทที่สอง ผู้วิจัยได้กล่าวถึงพระประวัติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ไปแล้วจะเห็นได้ว่าในส่วนพระองค์นั้น การที่ทรงรวบรวมงานชิ้นนี้ เกิดขึ้นในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งนายกสภาหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งเป็นหอสมุดสำหรับพระนคร หรือก็คือหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบันนี้เอง เมื่อพระองค์ทรงรวบรวมต้นฉบับประกาศการพระราชพิธีต่างๆ ที่เก็บรักษาไว้ในห้องอาลักษณ์ ทรงตรวจฉบับและนิพนธ์คำอธิบายเพิ่มเติมให้แก่เรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ ในประกาศการพระราชพิธีด้วยพระองค์เอง ซึ่งได้ทรงแยกส่วนคำอธิบายนี้ไว้ในตอนต้นของหนังสือประกาศการพระราชพิธีในเล่มที่ 1 และบางส่วนก็พบว่าทรงอธิบายความในตอนท้ายหรือระหว่างเนื้อหาในต้นฉบับของประกาศการพระราชพิธีทั้งในเล่มที่ 1 และเล่มที่ 2

อย่างไรก็ดี ประกาศการพระราชพิธีทั้ง 2 เล่ม ประกอบด้วย ประกาศในพระราชพิธีประจำปี จำนวน 39 ฉบับ และประกาศในพระราชพิธีจรต่างๆ จำนวน 56 ฉบับ มีผู้เขียนหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีหลายท่าน ส่วนใหญ่เป็นราชบัณฑิตหรืออาลักษณ์ผู้มีความรู้ความสามารถทางด้านภาษาและธรรมเนียมในราชสำนัก และเป็นผู้ที่อยู่ร่วมสมัยกับประกาศการพระราชพิธีฉบับนั้นๆ เช่น พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) พระศรีสุนทรโวหาร (พิก) หลวงมหาสิทธิโวหาร และหลวงธรรมาภิรมณ์ (ถึก) เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบว่าพระมหากษัตริย์ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมยาพระด่างราชานุภาพ เป็นต้น ก็ทรงมีบทบาทในการเขียนหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี เพราะนอกจากจะทรงมีพระปรีชาทางการอักษรแล้ว ยังทรงอยู่ใกล้ชิดและเห็นเรื่องราวเหตุการณ์ภายในพระราชสำนักได้มากกว่าคนกลุ่มอื่นด้วย จึงกล่าวได้ว่า ทั้งผู้เขียนหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีล้วนมีความน่าเชื่อถืออย่างสูง

2. จุดมุ่งหมายและรูปแบบการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี

ประกาศการพระราชพิธี แต่งหรือเรียบเรียงขึ้นเพื่อใช้สำหรับอ่านประกอบในพระราชพิธีสำคัญของบ้านเมือง ทำให้พระราชพิธีมีความขลังและศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะช่วยให้มนต์น้ำวจิตใจของผู้เข้าร่วมให้เกิดความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธาในพระราชพิธี ผู้วิจัยพบว่ารูปแบบโครงสร้างของเนื้อหาหลักตั้งแต่รัชกาลที่ 1 – 6 ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยประกอบด้วยรูปแบบโครงสร้างที่สำคัญ คือ

ส่วนต้นประกาศ ส่วนใหญ่มักเริ่มด้วยคำอัญเชิญเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้มาร่วมเป็นพยานและรับฟังคำประกาศในพระราชพิธี

ส่วนปรารภเหตุแห่งการประกอบพระราชพิธี เพื่อบอกกล่าวให้แก่เทวดา และบรรดาผู้ร่วมในพระราชพิธี ได้ทราบถึงเหตุและความเป็นมาในการประกอบพระราชพิธี ตลอดจนภารกิจทั้งหลายที่ได้ประกอบในพระราชพิธีนั้นๆ

ส่วนการอุทิศถวายพระราชกุศลและเครื่องสังเวทแต่เทวดา เป็นการอุทิศถวายเครื่องสังเวทและถวายพระราชกุศล ที่ทรงประกอบในพระราชพิธีแต่เทวดา เพื่อให้ได้อนุโมทนาและรับพระราชกุศล

ส่วนท้ายประกาศ เป็นการขอพรจากเทวดา และขอความเป็นสวัสดิมงคลแด่องค์พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ แลอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลาย

3. การใช้หลักฐานในการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี

3.1 **ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียง อาศัยการค้นคว้าจากหลักฐานต่างๆ เพื่อแต่งหรือเรียบเรียงขึ้น** จากการศึกษาพบว่า การเขียนหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีสำหรับอ่านประกอบในพระราชพิธีต่างๆ ตามที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งหรือเรียบเรียงขึ้นนั้น มิได้เรียบเรียงขึ้นอย่างลอยๆ แต่มีการค้นคว้าและเลือกนำข้อมูลจากเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องมาประกอบในเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่กำลังกล่าวถึง ก่อนจะนำมาเรียบเรียงในประกาศการพระราชพิธี เช่น

ประกาศวันสวตมนต์พระราชพิธีถือน้ำ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (ผู้รวบรวมเอกสารประกาศการพระราชพิธี) ทรงระบุว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴⁷ มีการนำเนื้อความจากตำนานเรื่อง “รัตนพิมวงษ์” ที่แต่งขึ้นโดยพระภิกษุล้านนา ชื่อ พระพรหมราชปัญญา เมื่อ พ.ศ.1972 มาผนวกกับเรื่องราวที่เป็นการอธิบายเพิ่มเติมในเชิงวิเคราะห์และพรรณนา เนื้อความในประกาศฉบับนี้ เริ่มจากการกล่าวอ้างถึงประวัติพระแก้วมรกต ที่อยู่ในรัตนพิมวงษ์แต่พอสังเขป เริ่มตั้งแต่มีเทวดาสั่งสร้างพระพุทธรูปองค์นี้ถวายพระนาคเสนเถระ แห่งเมืองปาตลีบุตร จนพระพุทธรูปตกไปอยู่ที่เมืองลังกาทิปแล้วตกมาที่เมืองกัมโพชา เมืองศรีอยุธยา เมืองละโว้ เมืองกำแพงเพชร ภายหลังตกมาอยู่ที่เมืองเชียงรายได้ เจ้าเมืองเชียงรายได้หวังจะซ่อนศัตรู จึงเอาปูนทาลงรักปิดทองบรรจุไว้ในพระเจดีย์ จากนั้นจึงมีคำวิจารณ์แทรกอยู่ในประกาศว่า

เรื่องตั้งต้นมาจนถึงที่นี่ มีเรื่องราวยืดยาวไป ดุจมีคนได้รู้เห็นเป็นแน่ แลความนั้นใครที่มักเชื่อง่ายๆ ก็จะยอมเห็นว่าเป็นจริงตามตำนานที่กล่าวมานั้น ที่ไม่เชื่อก็จะคิดวิตกสงสัยไปต่างๆ ว่าพระพุทธรูปองค์นี้ถ้าฝีมือเทวดาสั่งสร้าง พระพุทธเจ้ารูปร่างเหมือนอย่างนี้เป็นฝีมือเทวดาสั่งแล้วฤา จะเป็นที่ยสงสัยไม่ตกลงกัน ก็ปรกติคนโบราณแรกมีหนังสือขึ้นใช้ ยังไม่มีหนังสือเก่าๆ มาก เมื่อแต่งหนังสือเรื่องอะไรๆ นึกจะเขียนอย่างไรก็เขียนไป ไม่คิดว่าจะนานไป จะมีคนภายหลังที่มีสติปัญญาแลสติตรองเทียบเคียงมาก จะเชื่อคำของตัวฤา ไม่เชื่อนั้นไม่ใคร่จะคิด⁴⁸

จากคำวิจารณ์ในข้างต้น เนื้อความในประกาศลำดับต่อมาที่เล่าถึงความเป็นมาของพระแก้วมรกต จึงเป็นเนื้อความตามทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้พระราชนิพนธ์ประกาศฉบับนี้ แสดงให้เห็นโลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงในการมองเรื่องราวต่างๆ ด้วยความเป็นเหตุเป็นผล เชื่อถือได้ (ซึ่งเรื่องโลกทัศน์จะได้กล่าวถึงในบทต่อไป) โดยทรงสันนิษฐานว่าเป็นฝีมือช่างลาวเหนือโบราณ ทางเมืองเชียงแสน และมีการสืบความตามพงศาวดารเก่าขึ้นไปก็ไม่พบว่าใน

⁴⁷ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, **ประกาศการพระราชพิธี ถือน้ำ**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 1.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 2.

กรุงสุโขทัย หรือกรุงศรีอยุธยาได้ปรากฏการอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้มาประดิษฐานในพระนครจนถึงกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ เมื่อยกทัพขึ้นไปปราบเมืองศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ จึงได้อัญเชิญพระพุทธรูปมหายานรัตนปฏิมากร และพระบาง กลับมายังกรุงธนบุรีด้วย

กระทั่งในปลายกรุงธนบุรีเกิดจลาจล สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ จึงอัญเชิญพระพุทธรูปมหายานรัตนปฏิมากรไปประดิษฐานยังพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใหม่พร้อมกับการสร้างพระนครนับแต่บัดนั้น จึงจบประวัติความเป็นมาโดยสังเขปของพระพุทธรูปมหายานรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต ที่มีกล่าวถึงในประกาศวันสวรรคตพระราชพิธีถือน้ำ

รูปที่ 3 พระพุทธรูปมหายานรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต)

ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์, **ลักษณะไทย เล่ม 1 พระพุทธปฏิมา** อุดลัทธิทางพุทธศิลป์ไทย (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551)

เหตุที่มีการนำเรื่องราวของพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรมาไว้ในประกาศวันสวตมนต์ พระราชพิธีถือน้ำ ก็เนื่องมาจากพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ได้มีการรวมกันประกอบพิธีอย่างพร้อมเพรียง ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายหน้า ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม “ด้วยอ้างว่าเป็นเหตุที่ทรงเคารพต่อพระมหามณีรัตนปฏิมากร และพระพุทธรูปฉลองพระองค์ทั้งสองพระองค์นั้น”⁴⁹ ฉะนั้นการอ่านประวัติความเป็นมาของพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร นอกจากจะทำให้ผู้ที่อยู่ในพระราชพิธีได้ทราบประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปองค์นี้แล้ว ยังทำให้ตระหนักถึงพระปรีชาสามารถและบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์ต้นราชวงศ์จักรี ตามที่เนื้อความในประกาศได้พยายามแสดงให้เห็น ซึ่งเท่ากับเป็นความพยายามปลุกฝังความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรตพระนังคัล พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร⁵⁰ ที่ทรงนิพนธ์ไว้ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ได้มีการนำเรื่องราวที่อยู่ในวารุณวรรค หน้า 204 - 210 พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2 มาเรียบเรียงไว้ในประกาศซึ่งกล่าวถึงเรื่องราวเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตุวัน เมืองสวตถิ ได้เกิดภัยแล้งอย่างหนัก ขาดน้ำมาเลี้ยงข้าวกล้าในนา น้ำในแม่น้ำลำธารก็แห้งขอด แม่น้ำในสระโบกขรณีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อยู่ก็แห้งขอดจนเหลือแต่ตม ปลาทั้งหลายก็เดือดร้อนถูกนกกาบินมาจิกกินเป็นอาหาร จนต้องมุดตัวซ่อนอยู่ในตม เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเห็นดังนั้น จึงมีพระทัยกรุณา เมื่อเสด็จกลับมาจากบิณฑบาตรและทรงทำภติกเสริ์จแล้ว จึงตรัสให้พระอานนท์นำผ้าอุทกสาฎก (ผ้านุ่งอาบน้ำของพระภิกษุสงฆ์) มาถวาย พระองค์จึงทรงรับผ้ามาชายผ้าส่วนหนึ่งนั้นทรง อีกส่วนหนึ่งนั้นตรวดขึ้นบนพระอังสะ เสด็จยืนที่ฝั่งสระโบกขรณี แล้วแสดงพระอาการประหนึ่งจะสงน้ำ ขณะนั้นฝนก็ได้ตกลงมาเป็นอันมาก จนน้ำหลากนองไปทั่วมนุษยและสัตว์ทั้งหลายก็มีความชื่นชมยินดี กล่าวคำสรรเสริญต่างๆ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าทรงทราบก็ได้ตรัสเล่าเรื่อง “มัจฉชาดก” ว่าในกาลก่อน พระชาติหนึ่งของพระองค์เคยเป็น “นพปะมะจฉะชาติ” ซึ่งหมายถึง ปลาซ่อน ในเวลานั้นได้เกิดฝนแล้ง น้ำในห้วยหนองคลองบึงแห้งผาด พระองค์ได้อธิษฐานบันดาลให้ฝนตกได้ เหมือนกับที่พระองค์ทรงทำในพระชาติปัจจุบัน โดยคำอธิษฐานเมื่อ

⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน** (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาคาร, 2552), 160.

⁵⁰ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, **ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1, 2.**

ครั้งที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นปลาช่อนนี้ ก็คือ “คาถามพะปะมัจฉชาติ” หรือ “คาถาปลาช่อน” ที่ใช้สวดขอฝนในพระราชพิธีพืชมงคล พุทธศักราช 2564 โดยนำมาจากคาถาภาษาบาลีที่บันทึกอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ 33 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 25 ชุททกนิกาย อปทาน ภาค 2 พุทธวงศ์ จริยาปิฎก มัจฉราชจริยาที่ 10 ว่าด้วยจริยาวัตรของพระยาปลา

นอกจากนี้ยังมีการนำประวัติการสร้างพระคันธารราษฎร์ มากล่าวไว้ในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแฉจรดพระนังคัล โดยมีการกล่าวถึงเรื่องราวหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานไปหลายร้อยปี ที่เมืองซึ่งมีชื่อว่า “คันธารราษฎร์” พระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งมีความเลื่อมใสในพระมัชฌันติกะเถระ จึงได้รับพระพุทธศาสนามานับถือในแผ่นดินสืบต่อมาหลายรัชกาล ซึ่งในกาลต่อมาได้มีพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์หนึ่งของเมืองคันธารราษฎร์ ได้ทรงฟังเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงบันดาลให้ฝนตก ก็เกิดความเลื่อมใสจนได้สร้างพระพุทธรูปที่แสดงพระอาการอย่างจะสร่งน้ำตามพระพุทธตำนาน เป็นปริศนาในการเรียกฝนเช่นนั้น ครั้นเมื่อปีใดที่ฝนแล้ง ก็จะได้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ออกตั้งบูชาขอฝน ก็บันดาลให้ฝนตกลงมาได้ดังประสงค์ จนเมื่อภายหลังก็ได้มีผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาได้สร้างพระพุทธรูปในลักษณะนี้ต่อๆ กันมา โดยเรียกพระพุทธรูปนี้ว่า พระพุทธรูปคันธารราษฎร์ ซึ่งในกาลต่อมาพระมหากษัตริย์สยามได้ทรงทราบเรื่องมัจฉชาติ กับทั้งได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปพระคันธารราษฎร์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระพุทธรูปกะไหล่ทอง (เป็นกรรมวิธีเคลือบสิ่งที่เป็นโลหะด้วยทอง โดยใช้ปรอทละลายทองให้เป็นของเหลวแล้วทาลงบนโลหะที่ต้องการเคลือบ จากนั้นไล่ปรอทออกโดยใช้ความร้อน) ขึ้นใหม่องค์หนึ่งสำหรับตั้งในการพระราชพิธีพืชมงคลแฉจรดพระนังคัล เป็นต้นมา

รูปที่ 4 พระคันธารราษฎร์ เนื้อสัมฤทธิ์กะไหล่ทอง สร้างใน พ.ศ.2326 (ตรงกับรัชกาลที่ 1)
ที่มา : ม.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, **พระพุทธรูปปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง** (กรุงเทพฯ: สำนักกราชเลขาธิการ, 2535)

เรื่องราวตำนานพระคันธารราษฎร์ที่ยกมากล่าวในข้างต้นนี้ สามารถวิเคราะห์ถึง เหตุผลที่ผู้เรียบเรียงประกาศนำตำนานดังกล่าวมาใส่ไว้ในประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแฉจรด พระนังคัล ก็เพราะพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล ถือเป็นพระราชพิธีที่กระทำเพื่อเป็นขวัญ กำลังใจของชาวนาที่จะเริ่มทำนาไถหว่าน และสิ่งที่สำคัญที่สุดของชาวนาก็คือ “น้ำฝน” ฉะนั้นการ ยกตำนานพระคันธารราษฎร์มาอยู่ในพระราชพิธี ก็เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล ดลบันดาลให้ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ให้ข้าวกล้าในนาเจริญเติบโตได้ผลบริบูรณ์ดี ทั้งการสร้างพระคันธาร ราษฎร์ ก็ยังถือเป็นพระพุทธรูปที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และ เป็นการแสดงออกของหน้าที่ความรับผิดชอบที่พระมหากษัตริย์ทรงมีต่อพลสกนิกรของพระองค์ คือ ทรงนำความชุ่มชื้นมาสู่แผ่นดิน ซึ่งเป็นหน้าที่หนึ่งของพระมหากษัตริย์มาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์⁵¹

⁵¹ พิริยะ ไกรฤกษ์, **ลักษณะไทย เล่ม 1 พระพุทธรูปปฏิมา อัตลักษณ์ทางพุทธศิลป์ไทย** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551), 89.

ประกาศหอเสถียรธรรมปริตร รัชกาลที่ 4 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงสันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁵² ซึ่งเป็นประกาศที่อ่านในโอกาสพระราชพิธีฉลองหอเสถียรธรรมปริตร ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นบริเวณริมกำแพงพระอภิเนาว์นิเวศน์ ตรงมุมตะวันออกเฉียงเหนือข้างหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม สำหรับให้พระสงฆ์รามัญสวดพระปริตรเพื่อเป็น “มหาไชยมงคลสิริสวัสดิ์ และขจัดเก็ยกันสรรพอุปัทวันตรายในพระราชนิเวศน์เวียงวัง”⁵³

ในประกาศฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกตำนานต่างๆ ที่กล่าวถึงคุณวิเศษของพระมอญมาเรียบเรียงไว้ในประกาศหอเสถียรธรรมปริตร โดยตำนานดังกล่าวเป็นเรื่องที่มีการเล่าสืบต่อกันมาโดยที่ไม่มีบันทึกอยู่ในหลักฐานใดๆ ตามที่ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการยกตำนานเพื่อให้เห็นความสำคัญของการที่มีพระสงฆ์ ซึ่งจำเพาะเจาะจงว่าจะต้องเป็นพระสงฆ์รามัญเท่านั้น ที่ได้รับอาราธนาเข้ามาสวดพระปริตรในเขตพระราชฐาน เพื่อเสกทำน้ำพระพุทธมนต์สำหรับถวายเป็นน้ำสรงพระพักตร์ และน้ำสรงพระองค์ในพระมหากษัตริย์กับทั้งใช้ประพรมโดยรอบเขตพระราชฐาน แม้พระสงฆ์อื่นที่มีฐานานุกัณฑ์ หรือเป็นที่เคารพสักการะของคนทั้งหลาย ก็มิได้รับอาราธนาให้เข้ามาสวดพระปริตร ดังนี้

ชรอยจะมีเหตุวิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งแต่โบราณราชกาล เปนมหัศจรรย์สำคัญอยู่อย่างไรเปนนแน่แท้ เพราะว่าปรกติธรรมดาคนชาวประเทศใด ภาษาใดก็ย่อมนับถือพระสงฆ์ แลแพทย์หมอต่างๆ ตามประเทศตามภาษาของตัว ในการสวดแลการบุญต่างๆ และการปริตรรักษาตนรักษาไข้ แต่การซึ่งมีนิยมเฉพาะให้พระสงฆ์รามัญพวกเดียวประจำสวดปริตรอย่างรามัญในพระราชวังนี้ จะมีความยืนยันมาในพระราชพงษาวดาร ฤาจดหมายเหตุการต่อมาเปนนั่นอนก็ไม่มี มีแต่คำกล่าวเล่าต่อกันมาว่าต่างๆ⁵⁴

⁵² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1, 8.

⁵³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 154.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 150.

ตำนานที่เล่าต่อกันมานี้ ประกอบด้วยเรื่องหลักจำนวน 3 เรื่อง ที่ประมวลมาอธิบาย เหตุผลที่ต้องใช้เฉพาะพระสงฆ์รามัญในการสวดพระปริตร ปรากฏอยู่ในเอกสารประกาศหอเสถียรธรรมปริต รัชกาลที่ 4 ดังนี้

เรื่องที่ 1 เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ทรงนับถือพระมหาเถรคันฉ่อง (ในเอกสารประกาศหอเสถียรธรรมปริต รัชกาลที่ 4 เรียกว่า พระมหาเถรกันชอง) ว่าเป็นครูอาจารย์มาแต่เมืองหงสาวดี และได้มีความชอบมากจนได้รับพระราชทานฐานันดรยศให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช ทำให้ทรงนับถือพระสงฆ์รามัญมาก ตั้งแต่นั้นมาจึงได้ให้เฉพาะพระสงฆ์รามัญเป็นผู้สวดพระปริตรในเขตพระราชฐาน

เรื่องที่ 2 พระสงฆ์รามัญรูปหนึ่งกับน้องหญิงเดินทางมาด้วยกันในป่า ครั้นถึงเมืองสยามแล้ว พระสงฆ์ทั้งสองรังเกียจไม่ร่วมสังฆกรรมด้วย พระสงฆ์รามัญรูปนั้นจึงบอกว่าตัวบริสุทธิ์อยู่ โดยเมื่อเวลานอนในป่าได้วางพำนัก (ภาษารามัญเรียกว่า ปะระระตะราย) เล่มหนึ่งไว้ตรงกลาง จึงมีแต่พำนักเล่มนี้เป็นพยาน ว่าแล้วพระสงฆ์รามัญรูปนั้นจึงได้ทำสัตยาธิษฐานเฉพาะต่อความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์แล้วขว้างพำนักลงไปในน้ำ พำนักนั้นได้บันดาลลอยขึ้นเห็นเป็นที่ประจักษ์ ครั้นพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทราบเรื่องนี้ จึงเกิดความศรัทธาเลื่อมใสและตั้งพระสงฆ์รามัญรูปนั้นเป็นที่พระไตรยสรณธัมม และทรงนับถือพระสงฆ์รามัญซึ่งเป็นศิษย์ของไตรยสรณธัมมด้วย ตั้งแต่นั้นสืบมา จึงได้เกิดเป็นธรรมเนียมที่จะต้องอาราธนาแต่พระสงฆ์รามัญให้เข้ามาสวดพระปริตรในเขตพระราชฐาน

เรื่องที่ 3 เมื่อครั้งแผ่นดินของพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งในกรุงเทพมหานครทวารวดีศรีอยุธยา ได้เกิดเหตุปีศาจหลอกหลอนภายในพระราชวัง บ้างก็เห็นว่ามีสายรุ้งตกลงมาในพระราชวังทุกวัน ทำให้พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นมีพระบรมราชโองการดำรัสให้อาราธนาพระสงฆ์ไทยที่มีชื่อเสียงเป็นที่เลื่อมใสต่าง ๆ ว่ามีดี มาสวดพระปริตร และให้ผู้รู้วิทยาคมต่างๆ มาประกอบวิทนาการแก้ไข เพื่อจะให้เรื่องร้ายทั้งหลายหมดไป แต่สุดท้ายก็ไม่เป็นผล จนต้องอาราธนาพระสงฆ์รามัญจากวัดตองปุ้ให้มาสวด ในการนั้นพระมหากษัตริย์จะถวายเครื่องไทยทาน แต่พระสงฆ์รามัญก็ไม่ยอมรับ จะขอรับเพียงแต่อาหารบิณฑบาตในเวลาภิกขาจารเท่านั้น โดยให้เหตุผลว่าการรับไทยธรรมทั้งหลายจากการที่มาสวดพระปริตรก็เหมือนกับการเห็นแก่อามิศ จะทำให้พระปริตรที่สวดไม่มีอานุภาพ ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงทรงถวายแต่อาหารบิณฑบาตเพียงอย่างเดียว และในที่สุดพระปริตรที่พระสงฆ์รามัญสวดก็บังเกิดอานุภาพทำให้เรื่องร้ายๆ ในพระราชวัง ตลอด

จนปีศาจทั้งหลายหายไปเป็นที่สุด ตั้งแต่นั้นมาพระสงฆ์รามัญจึงได้รับอาราธนาให้มาสวดพระปริตรในเขตพระราชฐาน⁵⁵

เรื่องคุณวิเศษของน้ำพระพุทธรณ์ที่เสกด้วยพระปริตรของพระสงฆ์รามัญนี้ได้รับการยกย่องอยู่ในประกาศหอเสถียรธรรมปริตร ซึ่งมีข้อความที่ผู้แต่งได้พรรณนาคุณวิเศษไว้ว่าเหตุเภทภัยต่างๆ จักมีอาจมาแผ้วพาลองค์พระมหากษัตริย์ผู้ทรงรับน้ำพระพุทธรณ์ได้ ทั้งยังเป็นเครื่องป้องกันรักษาราชตระกูลด้วย เหตุผลที่แสดงอยู่ในประกาศเหล่านี้เพื่อให้ทราบเหตุใดจึงต้องมีการสร้างหอเสถียรธรรมปริตรขึ้น และอธิบายข้อสงสัยว่าเหตุใดจึงต้องอาราธนาเฉพาะพระสงฆ์รามัญเป็นผู้สวดพระปริตร ตลอดจนสะท้อนให้เห็นความเลื่อมใสในพระสงฆ์มอญของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างชัดเจนในประกาศหอเสถียรธรรมปริตรฉบับนี้

3.2 ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงเป็นผู้ร่วมในเหตุการณ์ด้วยตนเอง จึงนำสิ่งที่เห็นมาใส่ไว้ในประกาศการพระราชพิธี จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าการเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีส่วนหนึ่งทำโดยการค้นคว้าและเลือกนำข้อมูลจากเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องมาประกอบ แต่จากการศึกษายังพบว่ามึลักษณะที่ผู้เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีกล่าวถึงเหตุการณ์หรือข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในเวลาขณะนั้น และผู้เรียบเรียงอยู่ร่วมในขณะที่เกิดเหตุการณ์หรือพระราชพิธีต่างๆ ด้วยตนเอง ดังพบวิธีการเรียบเรียงประกาศลักษณะนี้ เช่น

ประกาศถือน้ำพระพิพัฒน์ ครั้นรามัญมาฟังพระบรมโฑธิสมภาร รัชกาลที่ 2 แม้จะไม่สามารถระบุนามผู้เรียบเรียงประกาศฉบับนี้ได้ แต่จากลักษณะเนื้อความในประกาศ ที่มีการกล่าวถึงการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของพวกมอญที่อพยพเข้ามาฟังพระบรมโฑธิสมภาร ในรัชกาลที่ 2 เมื่อ พ.ศ.2358 จึงต้องมีการเรียบเรียงประกาศเพื่ออ่านในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ สัตยาในครั้งนี้ ผู้เรียบเรียงนำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเวลานั้นมาใส่ไว้ในประกาศควบคู่ไปกับการเชิญเทพยดา ภูตผีปีศาจ ให้มาเป็นพยาน และกล่าวสาปแช่งผู้ที่คิดคดทรยศตามจารีตของประกาศถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ประกาศพระสัจจาธิษฐานขอฝน รัชกาลที่ 1 และคำอธิษฐานขอฝน รัชกาลที่ 3 ที่เรียบเรียงโดยราชบัณฑิต (ไม่ทราบนาม) ในขณะที่เกิดภาวะฝนแล้งในบ้านเมือง

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 150-152.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตเรียบเรียงขึ้น เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายให้ทรงตั้งพระสัจจาธิษฐานเพื่อขอฝน ซึ่งประกาศขอฝน ทั้งสองรัชกาลนี้สะท้อนให้เห็นเหตุการณ์สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 ว่าได้เกิดฝนแล้ว อย่างหนักขึ้นจนกระทั่งพระมหากษัตริย์ต้องทรงอธิษฐานเพื่อขอฝน

คำอาราธนาเทวดา อ่านประกาศเมื่อพายุฝน รัชกาลที่ 3 ราชบัณฑิต (ไม่ทราบนาม) เรียบเรียงขึ้นสำหรับใช้อ่านในพิธีเผาผีเมื่อ พ.ศ.2382 ผู้เรียบเรียงพรรณนาถึงสภาพสังคมที่ประสบปัญหาฝนในขณะนั้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดจากฝน แล้วจึงเป็นข้อความสาปแช่งพวกที่ลอบค้า และสูบฝืนภายในพระราชอาณาจักร

4. กลวิธีการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี

ในการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี ที่พบมี 2 แบบ คือ แบบที่แต่งขึ้นมาใหม่ทั้งฉบับ และแบบที่นำประกาศที่มีอยู่เดิมมาเรียบเรียงใหม่ โดยประกาศที่แต่งขึ้นมาใหม่ทั้งฉบับ เช่น

1. ประกาศวันสวดมนต์พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
2. ประกาศเทวดาบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 4
3. ประกาศหอเสด็จบรมบริตร รัชกาลที่ 4
4. ประกาศสมโภชพระบรมอัฐิเพื่อเริ่มงานรัชมังคลาภิเศก
5. ประกาศเทวดาในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเศก
6. ประกาศเฉลิมพระราชมณเฑียร (พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ) พระราชวังบางปะอิน รัชกาลที่ 5
7. ประกาศเทวดาพระราชพิธีสมโภชพระราชลัญจกร ในรัชกาลที่ 5
8. ประกาศสังเวद्यเทวดาที่พระเจดีย์สมเด็จพระนเรศวร ทรงสร้างตรงที่ทำยุทธหัตถี ในรัชกาลที่ 6

ส่วนประกาศที่อาศัยการนำประกาศการพระราชพิธีฉบับเก่ามาต่อเติมและแก้ไขเนื้อความ สำหรับใช้ในประกาศฉบับใหม่ก็พบอยู่หลายประกาศ เช่น

1. ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายดั้น ไม่มีกวนข้าวทิพย์ พระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ประกาศร่ายดั้น ฉบับที่แต่งโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
ยาเดชาดิศร พระองค์ทรงตัดตอนที่ว่าด้วยการกวนข้าวทิพย์ออก แล้วเชื่อมเนื้อความให้ต่อกัน
ตามเดิม
2. ประกาศพระราชพิธีเริ่มนาหลวงทุ่งพญาไทย ประกาศฉบับนี้พระเจ้าบรมวงศ์-
เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงแก้ไขจากประกาศการพระราชพิธีพืชมงคล แลจรดพระนังคัล
ฉบับที่เป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร โดยทรงแก้ไขในตอน
ปลายประกาศเพียงเล็กน้อย
3. ประกาศพระราชพิธีสารท เลิกโยยาคุ ไม่มีกวนข้าวทิพย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ-
กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงแก้ไขประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสุภาพ โดยตัดความที่ว่าด้วยการ
ทำโยยาคุและการเสด็จเสด็จพระออกไป แล้วเชื่อมเนื้อความให้ต่อกัน
4. ประกาศพระราชพิธีสารท เลิกโยยาคุ มีกวนข้าวทิพย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ-
กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงแก้ไขจากประกาศพระราชพิธีสารท เลิกโยยาคุ โดยเพิ่มเนื้อความ
ที่ว่าด้วยการกวนข้าวทิพย์เข้าไป
5. ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสุภาพ มีกวนข้าวทิพย์ พระยาศรีสุนทรโวหาร
(น้อย) ใช้ประกาศพระราชพิธีสารทฉบับร่ายดั้นมาแก้ไข เพิ่มเติมคำให้เป็นร่ายสุภาพ
6. ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสุภาพ ไม่มีกวนข้าวทิพย์ พระยาศรีสุนทร-
โวหาร (น้อย) เรียบเรียงโดยตัดตอนประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสุภาพ ที่ว่าด้วยการกวนข้าว
ทิพย์ออก เป็นต้น

การเรียบเรียงโดยการตัดและแก้ไขประกาศเดิม เป็นการแก้ไขเพื่อให้เนื้อความใน
ประกาศกระชับ และสอดคล้องกับพระราชพิธีในช่วงเวลาต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ถือว่าเป็น
การแก้ไขในมิติทางด้านพิธีกรรม ส่วนเนื้อหาสาระในมิติประวัติศาสตร์ยังคงเดิม

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการใช้ประกาศการพระราชพิธีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์
ถือว่ามีข้อดีในแง่ความน่าเชื่อถือของหลักฐาน เนื่องจากผู้เขียนหรือผู้เรียบเรียงประกาศการพระ
ราชพิธีส่วนใหญ่เป็นราชบัณฑิตและอาลักษณ์ผู้มีความรู้ความสามารถ นอกจากนี้ยังพบว่า
พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ก็ทรงมีบทบาทในการเขียนหรือเรียบเรียงประกาศการ

พระราชพิธีเช่นเดียวกัน เพราะทรงอยู่ใกล้ชิดและเห็นเรื่องราวเหตุการณ์ภายในพระราชสำนักได้มากกว่าคนกลุ่มอื่น

ประกาศการพระราชพิธีที่ถูกเขียนหรือเรียบเรียงขึ้นนี้ ก็เพื่อใช้ประกาศในพระราชพิธีต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประกาศในพระราชพิธีจร ถือเป็นเอกสารที่มีความร่วมสมัย เพราะถูกเขียนหรือเรียบเรียงในขณะที่เกิดเหตุการณ์สำคัญในบ้านเมืองหรือในพระราชสำนัก เช่น เมื่อครั้งที่มอญอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในรัชกาลที่ 2 ก็มีการแต่งประกาศเพื่อใช้ในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ของพวกมอญ หรือเมื่อครั้งพิธีเผาฝิ่น ในรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ.2382 ก็มีการแต่งคำอาราธนาเทวดา อ่านประกาศเมื่อเผาฝิ่น เป็นต้น ซึ่งทำให้หลักฐานมีความน่าเชื่อถือ เนื่องจากได้รับการเขียนขึ้นในช่วงที่เกิดเหตุการณ์นั้นๆ

คุณค่าของประกาศการพระราชพิธีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย

จากการศึกษาประกาศการพระราชพิธีในมิติทางประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยพบว่าประกาศการพระราชพิธี มีคุณค่าในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย ดังนี้

1. การให้ข้อมูลที่เป็นส่วนช่วยเติมเต็ม ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลัก

ประกาศการพระราชพิธี เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ให้ข้อมูลอันเป็นประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีทั้งที่เป็นส่วนช่วยเติมเต็มข้อมูล และบางส่วนก็เป็นข้อมูลที่ไม่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลัก ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สำหรับข้อมูลที่ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ได้แก่

1.1 การหล่อแก้วพระศรีศากยมุนี ในรัชกาลที่ 1 ในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 1 ถือเป็นยุคแห่งการสร้างบ้านแปงเมือง ฉะนั้นจึงมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นใหม่จำนวนมาก ส่วนใหญ่ก็จะเป็นการอัญเชิญมาจากหัวเมืองต่างๆ อาทิ สุโขทัยและพระนครศรีอยุธยาเป็นหลัก ซึ่งหนึ่งในพระพุทธรูปสำคัญที่มีการอัญเชิญมาในรัชกาลที่ 1 ก็คือ พระศรีศากยมุนี⁵⁶ พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาจากเมืองสุโขทัย ในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนนีว่

⁵⁶ เป็นนามที่ได้รับพระราชทานในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยก่อนหน้านี้อมีการเรียกโดยทั่วไปว่า “พระโต”

ลุลศักราช 1170 ปีมะโรง สัมฤทธิศก เป็นปีที่ 27 ในรัชกาลที่ 1 ณ วันพฤหัสบดี เดือน 6 ขึ้น 11 ค่ำ เชิญพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ซึ่งเป็นพระประธานในพระวิหารหลวง วัดมหาธาตุ ลงมาจากเมืองสุโขทัย หน้าตัก 3 วา คืบ สมโภชที่หน้าตำหนักแพ 3 วัน ครั้น ณ เดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ เชิญชักพระขึ้นจากแพทางประตูท่าช้างไปทำร่มไว้ข้างถนนเสาชิงช้า⁵⁷

เหตุการณ์เดียวกันนี้ มีเรื่องเล่าในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ.2310-2381) ว่า

พระโองการรับสั่งให้สร้างวัดขึ้นกลางพระนครให้สูงเท่าวัดพนัญเชิง ให้พระพิเรนทรเทพขึ้นไปรับพระใหญ่ ณ เมืองโคกโขไทย ชลอเลื่อนลงมากรุงประทับทำสมโภช 7 วัน ณ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ยกทรงเลื่อนชักตามทางสถลมารค พระโองการตรัสให้แต่งเครื่องนมัสการพระทุกน่าวัง, น้าบ้าน, ร้านตลาด ตลอดจนจนถึงที่ประชวรอยู่แล้วแต่ทรงพระอุตสาหเพิ่มพระบารมี หวังที่หนองโพธิญาณจะโปรดสัตว์ ทำนุบำรุงพระศาสนา เสด็จพระราชดำเนินตามกระบวนแห่พระ หาทรงฉลองพระบาทไม่ จนถึงพลับพลา เสด็จขึ้นเซพลาด เจ้าฟ้ากรมขุนกุษาปสรรับพระองค์ได้⁵⁸

สำหรับในเอกสารประกาศการพระราชพิธี ในส่วนที่ว่าด้วย “ประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีศากยมุนี รัชกาลที่ 1” ได้กล่าวถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในการอัญเชิญพระศรีศากยมุนีลงมาประดิษฐานที่กรุงเทพฯ ว่า

⁵⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณฐา, 2526), 202.

⁵⁸ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ.2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), 26.

บัดนี้ทรงพระราชดำริให้พระราชศรีท้าวจะกระทำการปฏิสังขรณ์ พระพุทธรูปพระองค์ใหญ่ที่กรำแดดกรำฝนต้องเพลิงป่าหาผู้ที่จะพิทักษ์รักษา มิได้อยู่ที่เมืองสุโขทัยนั้น ทรงพระกรุณาให้อารานาลงมาไว้เป็นที่เจดียฐาน บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เป็นที่กราบไหว้ที่สการบูชา⁵⁹

นอกจากนี้ในประกาศยังได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจซึ่งไม่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารที่กล่าวถึง เหตุการณ์เดียวกันนี้ว่า

พระลักษณะอันใดมิต้องด้วยพระพุทธรูปลักษณะ ผิดจากพระบาทและ พระอัครกถานั้น ทรงพระกรุณาให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นให้ต้องด้วยพระอัครกถาบาฬี ตั้งพระไทยจะให้พระราชพิธีการปฏิสังขรณ์นี้ สำเร็จโดยศิริสวัสดิปราศจาก พิบัติบกพร่อง การที่จะใส่ไฟสำรอกขี้ผึ้งเททองนั้น จะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ต้อง ด้วยพระราชประสงค์จงทุกประการ⁶⁰

ข้อมูลที่ได้จากเนื้อความในประกาศฉบับนี้ แสดงให้เห็นว่าหลังจากมีการอัญเชิญ พระพุทธรูปองค์ใหญ่จากสุโขทัยมาประดิษฐานในกรุงเทพฯ แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราชได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปองค์นี้ เพื่อให้ สมดังพระราชศรีท้าวที่ทรงมีต่อพระพุทธรูปศาสนา จึงได้มีพระราชพิธีเททองหล่อเพื่อแก้พระพุทธรูป องค์ใหญ่ ณ วัดเสาชิงช้า⁶¹ ในจุลศักราช 1170 ปีมะโรง สัมฤทธิศก⁶² ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่ได้อัญเชิญ พระพุทธรูปองค์นี้มาประดิษฐาน โดยไม่มีหลักฐานที่ระบุแน่ชัดว่าการบูรณะปฏิสังขรณ์ในครั้งนั้นมีการบูรณะส่วนใดของพระพุทธรูปบ้าง แต่สันนิษฐานว่าส่วนใหญ่เป็นการหล่อแก้ส่วนที่ชำรุด เนื่องจากพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ที่สุโขทัยโดยไร้ผู้ดูแลเป็นเวลานาน

⁵⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์. ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 21.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁶¹ ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “วัดสุทัศนเทพวราราม”

⁶² ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี,

รูปที่ 5 พระศรีศากยมุนี ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ภายในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ
ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, **ลักษณะไทย เล่ม 1 พระพุทธปฏิมา อุดลัทธิทางพุทธศิลป์ไทย** (กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551)

หลังจากที่มีการหล่อแก้พระศรีศากยมุนี ในรัชกาลที่ 1 เมื่อ พ.ศ.2351แล้ว ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีการแก้ไขพระพุทธรูปองค์นี้อีกครั้งหนึ่ง โดยทรงเห็นว่าพระเศียรของพระศรีศากยมุนีนี้นั้นมีขนาดย่อมนไป ไม่เหมาะสมกับองค์พระ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายช่างถอดออกและหล่อพอกพระเศียร พระพักตร์ให้ใหญ่ขึ้น และนิ้วพระหัตถ์ของเดิมนั้นมีความสั้นยาวไม่เสมอกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ต่อนิ้วพระหัตถ์ให้ยาวเสมอกันทั้งหมด⁶³ ซึ่งถือเป็นพระราชนิยมในสมัยนี้ กับทั้งทรงให้ดำเนินการก่อสร้างพระวิหารต่อจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่ยังไม่ทันสร้างแล้วเสร็จ ก็เสด็จสวรรคตไปเสียก่อน

⁶³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2** (กรุงเทพฯ:
องค์การคำคุณุสสา, 2504),150.

1.2 การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของพวกมอญที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในรัชกาลที่ 2 การอพยพของมอญครั้งสำคัญในรัชกาลที่ 2 เพื่อเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เกิดขึ้นจากการที่เจ้าเมืองเมาะตะมะ ซึ่งเป็นคนพม่า ได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าปะดุง มาสร้างความสะดวกต้อนรับต่างๆ ให้แก่ชาวมอญที่เมาะตะมะเป็นอย่างมาก สมิงสอดเบาผู้นำมอญจึงลอบทำหนังสือลับมาถึงพระยาภาณุพนบุรี ใน พ.ศ.2357 เพื่อให้ นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ว่าตนและพวกจะขออพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ซึ่งพระองค์ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พวกมอญอพยพเข้ามาได้ ล่วงถึง พ.ศ.2358 พวกมอญที่ทนการกดขี่ของพม่าไม่ได้จึงจับเจ้าเมืองเมาะตะมะฆ่าเสีย แล้วพากันอพยพเข้ามายังพระราชอาณาจักร เหตุการณ์ครั้งนั้นปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ความว่า

เมื่อทรงทราบข่าวว่าคร้วมอญอพยพเข้ามา จึงโปรดให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จขึ้นไปคอยรับคร้วมอญอยู่ที่เมืองนนทบุรี จัดจากแลไม้สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือน แลเสบียงอาหารของพระราชทานขึ้นไปพร้อมเสร็จทางเมืองกาญจนบุรี โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎฯ คุมไพร่พลสำหรับป้องกันคร้วมอญ แลเสบียงอาหารของพระราชทานออกไปรับคร้วมอญทางหนึ่ง โปรดให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นผู้ใหญ่เสด็จกำกับไปด้วยทางเมืองตากนั้นโปรดให้เจ้าพระยาอภัยภูธรที่สมุหนายก เป็นผู้ขึ้นไปรับคร้วมอญมาถึงเมืองนนทบุรี⁶⁴

ในตอนท้ายของพระราชพงศาวดารระบุว่า เมื่อพวกมอญอพยพเข้ามายังพระราชอาณาจักรแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พวกมอญเหล่านี้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่แขวงเมืองปทุมธานีบ้าง เมืองนนทบุรีบ้าง เมืองนครเขื่อนขันธ์บ้าง ทั้งยังทรงแต่งตั้งให้สมิงสอดเบา ผู้ซึ่งเป็นหัวหน้านำพวกมอญอพยพเข้ามาเป็นพระยารัตนจักร ส่วนพวกนายมอญคนอื่นๆ ที่เป็นผู้ใหญ่เคยมียศอยู่ในเมืองเดิม ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยาด้วยกันทุกคน⁶⁵

⁶⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), 107.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน.

ในเอกสารประกาศการพระราชพิธีกล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากที่พวกมอญอพยพเข้ามาในพระราชอาณาจักรแล้ว ไทยจัดให้พวกมอญประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งจากการศึกษาไม่พบหลักฐานอื่นที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนนั้น แม้กระทั่งในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ก็มีได้บันทึกไว้ ในประกาศถือน้ำพระพิพัฒน์ ครั้นรามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ 2 มีเนื้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า

พวกท้าวพญารามัญอันเป็นเจ้าเมือง แลนายด่านจ่าบ้านสิบสองตำบล ในบริเวณมณฑลเมืองมตะหะแลแขวงจังหวัด แค้นเคืองอ้ายพม่า พาครอบครัวอพยพยกหนีมาสู่พระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็พระราชทานรางวัลอันสมควรโดยยศถาศักดิ์ มีน้ำใจสวามิภักดิ์จะทำราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยซื่อสัตย์ บัดนี้จะรับพระราชทานกินน้ำพระพิพัฒน์สัจจา สบถสาบาลตัว ถวายสัตย์นุสสัยเณภาวะพระภักตร์พระพุทธรูปเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้าทั้งสาม⁶⁶

เมื่อมีผู้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารได้รับพระมหากรุณาธิคุณ พระมหากษัตริย์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้มียศถาบรรดาศักดิ์ในพระราชอาณาจักร ก็ย่อมที่จะต้องมีการประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เพื่อแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งในกรณีการอพยพของพวกมอญเมื่อ พ.ศ.2358 ก็เช่นกัน พวกท้าวพญามอญซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระยาในพระราชอาณาจักรไทย พร้อมสตรีผู้เป็นภริยาของท้าวพญามอญเหล่านั้น ได้เข้าพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแสดงความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เหตุการณ์นี้ถือเป็นอีกหนึ่งประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการอพยพของมอญที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในสมัยรัชกาลที่ 2 ที่เอกสารประกาศการพระราชพิธีเป็นหลักฐานสำคัญที่ช่วยเติมเต็มประวัติศาสตร์ในประเด็นนี้ให้สมบูรณ์และมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

1.3 เมืองในชั้นทสี่มาของไทย ในรัชกาลที่ 4 - 6 เอกสารประกาศการพระราชพิธีถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์อีกฉบับหนึ่ง ที่สามารถบอกถึงเมืองในชั้นทสี่มาของไทยได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏอยู่ในประกาศการพระราชพิธีตรุษ ที่ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ซึ่งเป็นพระราชพิธีทำบุญตรุษศุภปี หรือพระราชพิธีทำบุญส่งท้ายปีเก่าเข้าสู่ปี

⁶⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 25.

ใหม่ เพื่อให้เกิดความเป็นสวัสดิมงคลแก่บ้านเมือง มีการสดอาฏานาฎียสูตร รอบกำแพง พระบรมมหาราชวังและกำแพงเมืองในวันสิ้นปี โดยในพระราชพิธีนี้จะมีการอ่านประกาศฉบับหนึ่งที่เรียกว่า “ประกาศพระราชพิธีตรุษ” มีเนื้อความในประกาศกล่าวอัญเชิญเทพดาที่มีสัมมาทิฐิ อาทิ ท้าวจตุรหาราช (ท้าวจตุโลกบาล) ทั้ง 4 ได้แก่ ท้าวธตรัฐราช ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ ท้าวกุเวรราช ให้มาชุมนุมเพื่อฟังพระสงฆ์สดมนต์ในการพระราชพิธี และขอพรจากเทพดาเหล่านี้ให้คุ้มครองพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ราษฎรทั้งหลาย ตลอดจนคนดลบันดาลให้เครื่องราชูปโภคและสิ่งอันเป็นมงคลทั้งหลายที่เชิญมาตั้งในการพระราชพิธีให้มีฤทธิอำนาจทำให้ภูตผีปีศาจและอมนุษย์ทั้งหลายเกรงกลัว ส่วนเทวดาหรือภูตผีปีศาจที่มีมิฉชาติฐิ ก็จะถูกขับไล่ออกไปด้วยอำนาจแห่งพระอาฏานาฎียสูตร และอำนาจแห่งเทวดาที่รักษากัมพูฉัตร

นอกจากนี้เนื้อความในประกาศพระราชพิธีตรุษยังปรากฏสิ่งหนึ่งที่น่าสนใจ และสามารถนำมาใช้ศึกษาในมิติของประวัติศาสตร์ ด้านการปกครองของไทยในช่วงรัชกาลที่ 4 - 6 ได้เป็นอย่างดี เพราะปรากฏว่ามีการยกชื่อเมืองต่างๆ ที่อยู่ในชั้นทสี่มาของไทยมาประกอบเป็นรายยาวจำนวนหลายร้อยเมือง เพื่อเป็นการแสดงพระราชอาณาเขต และขอให้บารมีแห่งเทพดาอารักษ์แผ่ไปคุ้มครองอย่างทั่วถึง ตามที่ปรากฏอยู่ในประกาศพระราชพิธีตรุษ รัชกาลที่ 4⁶⁷ ประกาศพระราชพิธีตรุษ รัชกาลที่ 5⁶⁸ ประกาศพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ รัชกาลที่ 6⁶⁹ ดังนี้

⁶⁷ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1, 151-157.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, 166-175.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 184-194.

- 1) กรุงเทพมหานคร
ศรีอยุธยามหานครบาด
- 2) วิเศษไชยชาญ
- 3) ไชยนาท
- 4) นครสวรรค์
- 5) บรรพตพิสัย
- 6) พยุหคีรี
- 7) สุพรรณบุรี
- 8) สิงห์ (บุรี)
- 9) สวรรค์ (บุรี)
- 10) อินทร์ (บุรี)
- 11) พรหม (บุรี)
- 12) มโนรมย์
- 13) ลพบุรี
- 14) นารายณ์นิเวศน์
- 15) พระนครพราหมณ
- 16) อุไทยธานี
- 17) พิจิตร
- 18) ภูม
- 19) พิษณุโลก
- 20) โขมบุรี
- 21) ศรีภิรมย์
- 22) พรหมพิราม
- 23) ชุมศรีลำแดง
- 24) ชุมแสงสงคราม
- 25) ไชยนาม
- 26) นครชุมคำ
- 27) ปุควันบุรี
- 28) นครไทย
- 29) ไทยบุรี
- 30) ศรีพนมมาศ
- 31) ชาตถการ
- 32) ด่านซ้าย
- 33) พุคั้ง
- 34) เทพบุรี
- 35) พิไชยธานี
- 36) พิพัท
- 37) ปัตนบุรี
- 38) พิมูล
- 39) ชุนกัน
- 40) ตรอนตรีสิน
- 41) สวางค์
- 42) อุดรดิติถิ
- 43) พุงยัง
- 44) ด่านนางพูน
- 45) ชลปาด
- 46) ลับแล
- 47) ปากเหือง
- 48) เมืองแมต
- 49) เมืองสวรรคโลกบุรี
(ศรีสีขนาไลย)
- 50) อุดมคัมภีร์บุเรศ
- 51) พิเศษไชยสัจ
- 52) ดั่ง
- 53) บางซ้ง
- 54) บางยม
- 55) พิแรมรมย์
- 56) พิรามรงค์

57) สุโขไทย	86) วิเชียร
58) นครนาค	87) ไชยบาดาล
59) กงไกรลาส	88) กำพราน
60) กงกราบ	89) ปทุมสมุหะ
61) สำโรง	90) สระบุรี
62) ทอง	91) แขวงพระพุทบาท
63) นครคีรีมาศ	92) เพชรบูรณ์
64) ราษฎรดี	93) แก่นท้าว
65) บุรีวิเชียรปราการ	94) เลย
66) ไปง	95) หล่มสัก
67) พาน	96) นครปราจีน
68) ไตรตรีงษ์	97) กระบิล
69) โกสัมพิน	98) บั๊จันตคามเขตร
70) บุรีนขาณู	99) อรัญประเทศ
71) นาดนครา	100) วัฒน
72) นครราชสีมา	101) นครนายก
73) นางรอง	102) พนมสารคาม
74) ภูเขียว	103) สนามไชยเขตร
75) เกษตรสมบูรณ	104) อุเชิงเทรา
76) พิมาย	105) ลำเนาโยนกพิไสย
77) บุรีรัมย์	106) เวียงไชยตาก
78) บำเหน็จจณรงค์	107) เชียงเงิน
79) ปักธงไชย	108) เชียงทอง
80) พุทไธสง	109) เกินปอง
81) ประโคนไชย	110) นครลำปาง
82) ไชยภูมิ	111) ต้า
83) จันทิก	112) ลอง
84) จตุรัส	113) เสริม
85) รัตนบุรี	114) จาง

115) พยาก	144) ยวม
116) พะเยา	145) ฮอด
117) วัจ	146) ฝาง
118) ้งาว	147) จอมทอง
119) เวียง	148) น่าน
120) ตีน	149) หิน
121) เตะาะ	150) เงิน
122) เมาะ	151) ้งัว
123) ท่า	152) ปัว
124) แจ้ห่ม	153) ลิ้ม
125) หริภุญไชยบุรี	154) เปอ
126) ยอง	155) ฌม่า
127) หนอง	156) ฌเลา
128) ล่อง	157) ปัง
129) ลี	158) สา
130) ป่าทราง	159) เทิง
131) เชียงใหม่	160) สอด
132) เพ็ญไร	161) สเคียบ
133) เชียงแสน	162) คอก
134) เชียงดาว	163) เชียงแล่ง
135) พัวัว	164) แง่งเหงา
136) เป้า	165) บ่อ
137) แกน	166) ราม
138) ตอน	167) เชียงมวน
139) นครแจ่มเทิง	168) สกีน
140) ป้าย	169) เชียงก้าง
141) เชียงราย	170) ยวด
142) หนองขวาง	171) ยม
143) ห้างหลวง	172) พงอวน

173) ยาง	202) ปากท่า
174) ไร่	203) ซอน
175) ลา	204) เลือกแบ่ง
176) แฝก	205) นำพูน
177) ปลา	206) เลียบปา
178) หาด	207) ตาแสงเหนือ
179) ลาชลิม	208) ตาแสงใต้
180) บ่อว่า	209) พูหุ้ง
181) นคราเซียงของ	210) เพียงใต้
182) แพร์	211) นาน
183) สอง	212) งา
184) แสนหลวง	213) ผา
185) หลวงพระบางธานี	214) ล่าบุรี
186) บุญเหนือ	215) ศรีสตนาคนหุต
187) บุญใต้	216) น้ำหุ้ง
188) เมืองไทร	217) หนองละหาน
189) ฮาฮิน	218) อุดรธานี
190) หุ้ง	219) วาริชภูมิ
191) วา	220) หนองคาย
192) อาฮุน	221) เชียงคาน
193) ฮุนยอ	222) เวียงคุก
194) อาย	223) ภูเวียง
195) เงินซื่อ	224) กุมภวาปี
196) งอย	225) กมูทาไสย
197) กา	226) หงษฎระคม
198) ลี	227) ท่าบ่อ
199) ยู	228) พานพร้าว
200) ด่านขวา	229) เวียงหัว
201) ฮีบ	230) วางบ่อต่อ

231) คำเกิด	260) สกนนคร
232) คำมวน	261) ภูวดลสอวาง
233) นครพนม	262) สว่างแดนดิน
234) เรณู	263) วานรนิวาส
235) รามราชฎร	264) สกนพรรณา
236) อาสามารถ	265) กุสุมาลย์
237) อากาศอันวย	266) โพิธิไพธสณท
238) ทำอุเทน	267) มุกดาหาร
239) ไชยบุรี	268) หนองสูง
240) ศรีสันท	269) สอองคองดองดอง
241) ปากแขง	270) พาลุกการณุม
242) กภาพสินธุ์	271) ประชุมชนาไลย
243) สหัสซัณท	272) เขมราชฎ
244) กันทวิไชย	273) คำเชื่อนแก้ว
245) กุจจินนารายณ	274) ไชงเจียม
246) ภูแล่นซ้าง	275) สเมียง
247) แขงบาดาล	276) ร้อยเอ็ด
248) ทำซอนยาง	277) มหาสารคาม
249) กมลลาไสย	278) สุวรรณณุม
250) เสลณุม	279) ศิริเกษตรวิไสย
251) อุบลบุรี	280) จตุรภักตร
252) เกษมสีมา	281) พัยคสมณุมพิไสย
253) พนนิกม	282) พนมไพร
254) พิณุลย์มังษาหาร	283) แदनมฤค
255) ตระการพิซผล	284) ขอนแก่น
256) ซาณุมารมณฑล	285) ชนบท
257) มหาชนไชย	286) ยโสธร
258) ลำนาหนองปรือ	287) อำนาจเจริญ
259) เสนางคนิกม	288) มัญจาคีรี

289) วาปีปทุม	318) มงคลบุรี
290) นครจำปาศักดิ์	319) สีสะเกษ
291) วารินชำราบ	320) เดชอุดม
292) นครโดมประดิษฐ์	321) มโนไพร
293) เมืองเซล่ำเกา	322) คุซันท์
294) คำทองน้อย	323) กันทรลักษ์
295) สาลวัน	324) อุทุมพรพิสัย
296) สีทันดร	325) สังขะ
297) คำทองใหญ่	326) ศีขรภูมิ
298) คง	327) จงกัน
299) สภาด	328) กันทรารมย์
300) โพนพิสัย	329) สุรินทร์
301) บริคัณฑ์นิคม	330) ชุมพล
302) แสนปาง	331) สุรินทร์
303) อัดปือ	332) ปรากฏปัจฉิมเขต
304) โคกซุง	333) กาญจนบุรี
305) เขียงแดง	334) ศรีสวัสดิ์
306) ตระพังภูผา	335) ลินลุ่มลุ่ม
307) มูลป่าโมกข์	336) บรรพตภูมิภูจัน
308) นครเสียมราฐ	337) ติปุกะติตถะ
309) กลันทบุรี	338) ปันนะสะติตถะ
310) สุตวันนิคม	339) สมิง
311) ปัตบอง	340) สังขละ
312) ตะโหนด	341) ท่ากระดาน
313) พนมศก	342) ไทรโยค
314) ระสือ	343) ราชบุรี
315) สวายจีด	344) เพชรบุรี
316) พุทไธยสมัน	345) พระนครศรีวี
317) ศรีโสภณ	346) ฉอ้า

347) กุญ	376) เกาะสมุย
348) ปราณ	377) พิเชียร
349) วานกันทร	378) พนัง
350) กำเนิดนพคุณ	379) ปราณู
351) ประจวบคีรีขันธ์	380) ช้าง
352) ชุมพรบุเรศ	381) ชมาย
353) ฉวีไผ่	382) กเบียด
354) ปะทิว	383) ชราย
355) ท่าแซะ	384) เวียง
356) ตะโก	385) สระพุดวง
357) ระนอง	386) ม่วงงาม
358) กระมลวัน	387) พิบูล
359) สรลวาปี	388) ลำพูน
360) ปรีไชยา	389) ระมุ
361) นาวาดีตตะ	390) กุแระ
362) โฉลก	391) กระแดะ
363) หลังสวน	392) กระแหร
364) ประสงค์	393) ดอนศักดิ์
365) พะโต๊ะ	394) ศรีชนพนม
366) พูนพิน	395) บางม่วง
367) สีนธุสมันต์	396) ตรัง
368) พงันทวิปบุรี	397) ลายสาย
369) นครศรีธรรมราช	398) ลาวะมุขมหาคีรี
370) กะเหมาะ	399) เหมดีตตะบุรี
371) กะนบพิต่า	400) มัจฉอัญญิกะ
372) อลอง	401) พแสง
373) สีชล	402) พโสภะ
374) กลาย	403) ทเลน้อย
375) ขนอม	404) สถานที่ปล้นดา

405) ตริ้ง	434) คุก
406) ฎุรา	435) กลดย
407) อายาม	436) กระดอง
408) กะเปอ	437) พะตอง
409) กะปี่	438) ตีปุกวัน
410) กาไส	439) ตีปุกังคณะ
411) ระโนด	440) พโสมบุรี
412) นิโครทเวียงไชย	441) พัทลุงนคร
413) ไทรปัจฉิม	442) ปะเหลียน
414) พรโปะ	443) วิเชียรปราการ
415) ลเวียด	444) คชราชา
416) กะลามูตา	445) ศรีขนา
417) กาวี	446) พะโคะ
418) กัญญาทีปะ	447) ชรัชสัทัง
419) ปลิศ	448) สงขลา
420) สตุล	449) สัทัง
421) ละงู	450) จะหนะ
422) กะบั้งปาสุ	451) มะนารา
423) ชมพูเขตร	452) เทพา
424) กลันตันประเทศ	453) รัตตะภูมิ
425) ถลาง	454) ตานี
426) บางคลี	455) ยะหริง
427) ระแงง	456) ยะลา
428) กุอรอน	457) รามัน
429) กุระ	458) สุพัน
430) กรา	459) ปะล่ำ
431) พังงา	460) ปะโละ
432) สาลู	461) ระแงะ
433) ภูเก็จ	462) มายอน

463) นครจวบสิบโปย	478) จันทบุรี
464) สาย	479) ตราด
465) พลายวัน	480) แกลง
466) มหาอรัญบุรี	481) ชลบุรี
467) มุจลินทวาปี	482) ลมุง
468) ประดง	483) ระยอง
469) ตรังกามู	484) พนัสนิคม
470) มลายูประเทศ	485) สาครบุรี
471) มหาบุรีประเวศ	486) นครไชยศรี
472) ปทุมธานี	487) แขวงพระปฐม- เจดีย์ (นครปฐม)
473) รัญบุรี	488) สมุทรสงคราม
474) มินบุรี	489) สมุทรปราการ
475) นครเขื่อนขันธ์	490) ชล
476) ประจันตนครา	491) นนทบุรี
477) ประจันตคีรีเขตร	

รายชื่อเมืองที่ยกมาในข้างต้น ล้วนปรากฏอยู่ในประกาศพระราชพิธีตรุษ ซึ่งใช้อ่านในเวลาเช้าของพระราชพิธีทั้งสิ้น จุดประสงค์หลักที่มีการยกชื่อเมืองต่างๆ ในชั้นทสี่มาของไทยขึ้นมาพรรณนาโดยละเอียด ก็เพื่อขอให้เทพยดาอารักษ์มารักษาพระราชอาณาจักร สำหรับในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ชื่อเมืองเหล่านี้ถือเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี ปัจจุบันบางเมืองก็ไม่มีแล้ว หรืออาจเปลี่ยนชื่อไปจากเดิม บางเมืองกลายเป็นอำเภอหรือตำบล ซึ่งแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ได้เป็นอย่างดี

ทั้งนี้ข้อพึงระวังในการใช้หลักฐานที่เป็นชื่อเมืองที่ปรากฏในประกาศพระราชพิธีตรุษ เนื่องจากพบว่าบางเมืองที่อยู่ในหัวเมืองลาว กัมพูชา และมลายู ซึ่งไทยได้เสียดินแดนเหล่านี้ไปในช่วงรัชกาลที่ 5 แต่ปรากฏว่ายังมีการกล่าวถึงอยู่ในประกาศพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ รัชกาลที่ 6 ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารายชื่อเมืองที่นำมากล่าวไว้ในประกาศดังกล่าว มีความสำคัญในมิติทางพิธีกรรมมากกว่าจะเป็นข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นๆ

1.4 ภาวะฝนแล้งในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 ในบ้านเมืองที่ทำการเกษตร เป็นสำคัญ ฝนถือเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการดำเนินชีวิตของราษฎรในบ้านเมือง เพราะหากฝนตกต้องตามฤดูกาล ราษฎรก็จะมีแต่ความสุข เพราะสามารถทำการเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงผู้คนให้เกิดความอยู่ดีกินดีได้ หากแต่ปีใดที่ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ราษฎรก็เดือดร้อน เพราะไม่มีน้ำเพื่อทำการเพาะปลูก เกิดภาวะข้าวยากหมากแพง ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงมีพระราชภาระอีกประการหนึ่งในการอธิษฐานขอพรจากเทพยดาให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เพื่อบรรเทาความทุกข์ร้อนของอาณาประชาราษฎร

ในเอกสารประกาศการพระราชพิธี เล่มที่ 2 ซึ่งเป็นการรวบรวมประกาศที่เกี่ยวกับพระราชพิธีจรรทั้งหลาย พบว่ามีประกาศที่สะท้อนให้เห็นภาวะบ้านเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เกิดเหตุการณ์ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลขึ้นในรัชกาลที่ 1 จนปรากฏหลักฐานความเดือดร้อนของราษฎรจากภาวะฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล จนถึงเดือน 8 – 10 ซึ่งเข้าสู่ฤดูกาลทำนา ฝนก็ยังไม่ตก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงทรงตั้งพระสัจจาธิษฐานขอฝนจากเทพยดาทั้งหลาย ดังปรากฏหลักฐานที่ระบุว่า

แลบัดนี้ถึงเดือน 8 เดือน 9 เดือน 10 เปนเทศกาลประชาราษฎรทั้งปวงจะทำนาแล้ว แลฝนก็ไม่ได้ตกตามฤดูกาล ตกประปรายไป เกิดภัยเข้าแพง สัตว์ทั้งปวงจะถึงแก่พินาศฉิบหาย เปนอันตรายแก่พระศาสนา⁷⁰

แม้ในประกาศพระสัจจาธิษฐานขอฝน รัชกาลที่ 1 จะไม่ระบุว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงตั้งพระสัจจาธิษฐานขอฝนเมื่อ พ.ศ. ไต แต่อย่างน้อยก็เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าในรัชกาลที่ 1 ได้เกิดเหตุการณ์ฝนแล้งอย่างหนัก จนพระมหากษัตริย์ต้องทรงตั้งสัจจาธิษฐานขอฝน พร้อมทั้งทรงบำเพ็ญทานศีลบารมี รักษาอุโบสถศีล เป็นเวลา 7 วัน (โดยมีข้าราชการบริพารทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน และราษฎรทั้งปวงได้ร่วมด้วย) กับทั้งพระราชทานเว้นชีวิตห้ามฆ่าสัตว์ทั้งปวงเป็นเวลา 7 วัน แล้วพระราชทานถวายพระราชกุศลนี้แต่เทพยดาทั้งปวง เพื่อดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

ครั้นในรัชกาลที่ 3 ปรากฏหลักฐานในเอกสารประกาศการพระราชพิธีว่าได้เกิดเหตุฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลขึ้นในปีมะเส็ง เบญจศก (พ.ศ.2376) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁷⁰ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 1.

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตแต่งคำอธิษฐานขอฝน เพื่อทูลเกล้าฯ ให้ทรงอธิษฐาน ซึ่งในประกาศฉบับนี้มีได้ระบุว่าสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นเป็นอย่างไร (ต่างจากประกาศ พระสัจจาธิษฐานขอฝนในรัชกาลที่ 1 ที่ให้ภาพสถานการณ์ความเดือดร้อนภายในบ้านเมืองอย่าง ชัดเจน) มีเพียงข้อความที่ระบุถ้อยคำที่ทรงอธิษฐานความตอนหนึ่ง ว่า

ขอวิสสะวลาหเทพยบุตรเจ้าทั้งหลาย บันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล ให้เป็นคุณแก่ัญชาติเข่ากล้าในเนื่อนาหลวง แลนาราชฎรบันดามีในอาณา เขตระขอบขัณฑ์สีมาแห่งข้าพระพุทธเจ้า จงบริบูรณ์ด้วยอำนาจคำสัจ 4 ประการ นี้เถิด⁷¹

คำสัจ 4 ประการที่กล่าวถึงในประกาศนี้ คือคำสัจที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงถือว่าเป็นความสัจจริงสูงสุด และทรงยึดคำสัจเหล่านี้เป็นที่พึ่งในการทรงตั้งสัจจาธิษฐาน ได้แก่

ประการที่ 1 พระพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระมหากรุณาแก่สัตว์ทั้งปวง ได้ทรงโปรดสัตว์ให้ สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษต่างๆ จนพ้นจากภัยอบายทุกข์ ถือเป็นคำสัจประการหนึ่ง

ประการที่ 2 พระรัตนตรัย อันประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ประดุจ แก้วอันประเสริฐ ที่ไม่มีแก้วใดจะเสมอเหมือน ถือเป็นคำสัจประการหนึ่ง

ประการที่ 3 การมีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ ถือเป็นคำสัจประการหนึ่ง

ประการที่ 4 การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญศีลและทาน ตลอดจนจนสรรพการกุศลทั้งหลาย ถือเป็นคำสัจประการหนึ่ง⁷²

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาศัยคำสัจทั้ง 4 ประการในข้างต้น เพื่ออ้าง อธิษฐานขอเทพยดาทั้งหลายให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งแม้ในคำอธิษฐานขอฝน รัชกาลที่ 3 จะ ไม่มีการระบุชัดว่าช่วงเวลาเมื่อปีมะเส็ง เบญจศก (พ.ศ.2376) เกิดความเดือดร้อนจากการที่ฝนไม่ ตกต้องตามฤดูกาลมากขนาดไหน แต่จากการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตแต่งคำ อธิษฐานขอฝนทูลเกล้าฯ ถวาย ก็ย่อมสะท้อนให้เห็นปัญหาในขณะนั้นว่าราษฎรเดือดร้อนมาก

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, 4.

⁷² เรื่องเดียวกัน.

เพราะไม่มีน้ำที่จะทำนา จนทำให้พระองค์ต้องทรงทำบางอย่างเพื่อเรียกขวัญและสร้างความมั่นใจให้แก่ราษฎรของพระองค์ ตามหน้าที่ของผู้ปกครองอาณาจักรพึงกระทำ

จะเห็นได้ว่า ทั้งพระสัจจาธิษฐานขอฝน รัชกาลที่ 1 และคำอธิษฐานขอฝน รัชกาลที่ 3 ซึ่งรวบรวมอยู่ในเอกสารประกาศการพระราชพิธี ล้วนเป็นข้อมูลน่าสนใจที่ไม่ปรากฏอยู่ในเอกสารหลักอย่างพระราชพงศาวดารในรัชกาลนั้นๆ เมื่อพิจารณาให้ดีก็จะเห็นว่าข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในเอกสารทั้ง 2 ล้วนสะท้อนให้เห็นภาวะของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เป็นสังคมเกษตรกรรม อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก หากปีใดที่ขาดน้ำฝน ปีนั้นย่อมเกิดปัญหาข้าวยากหมากแพง ราษฎรเดือดร้อนไปทั่วทั้งบ้านเมือง พระมหากษัตริย์ผู้เปรียบดังพระโพธิสัตว์ ย่อมจะต้องทรงระงับทุกข์เข็ญเหล่านั้นให้หมดสิ้นไป ตามอุดมคติของธรรมราชาที่ปรากฏเด่นชัดในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1.5 การปราบปรามฝิ่นในรัชกาลที่ 3 ฝิ่นเป็นสิ่งเสพติดที่เข้ามาแพร่ระบาดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่ชาวจีนจากแผ่นดินใหญ่อพยพเข้ามาในไทยเป็นจำนวนมาก วุฒิชัย มูลศิลป์ ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนคนจีนที่อพยพเข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากข้อมูลที่จี. วิลเลียม สกินเนอร์ (G. William Skinner) ได้สรุปไว้ ดังนี้

ตารางที่ 2 จำนวนคนจีนที่อพยพเข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ค.ศ. / พ.ศ.	ชาวไทยทั้งประเทศ	ชาวจีนทั้งประเทศ	ชาวไทยในกรุงเทพฯ	ชาวจีนในกรุงเทพฯ
1822/2365	2,790,000	440,000	50,000	31,000
1839/2382	3,000,000	450,000	100,000	60,000
1849/2392	3,653,150	1,110,000	160,154	81,000

ที่มา : วุฒิชัย มูลศิลป์, “ปัญหาฝิ่นในเมืองไทย ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง,” ใน เอกสารสรุปการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบ 200 ปี (พ.ศ. 2347-2547), **พระเจ้ากรุงสยาม กับเซอร์จอห์น เบาว์ริง**, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัญจิกา ศรีอุดม, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548)

จากข้อมูลตามตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าจำนวนคนจีนที่อพยพเข้ามา โดยเฉพาะที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ มีจำนวนมากกว่าครึ่งหนึ่งของชาวไทยในสมัยนั้น ซึ่งพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทรงยินดีรับชาวจีนเหล่านั้นเข้ามาในพระราชอาณาจักร ทั้งนี้เพราะคนพวกนี้ทำคุณประโยชน์ให้กับเมืองไทยมาก อาทิ มีความสามารถทั้งทางการค้าขาย เป็นช่างฝีมือ เป็นแรงงานที่คุ้มค่า อีกทั้งผู้คนของไทยเองก็ยังมีน้อย⁷³ แต่คนจีนที่อพยพเข้ามาส่วนหนึ่งเป็นพวกที่ติดฝิ่นตั้งแต่อยู่ที่เมืองจีน และนำเอาฝิ่นติดตัวเข้ามาสูบ จนในที่สุดก็แพร่หลายเข้ามาสู่คนไทย มีการรวมตัวกันของกลุ่มคนจีนตามหัวเมืองชายฝั่งทะเลเพื่อลักลอบนำฝิ่นเข้ามาขาย โดยรับฝิ่นจากสำเภามาจากเมืองจีน และลักลอบนำฝิ่นปลอมปนกับสินค้าต่างๆ ส่งเข้ามายังพระนคร นอกจากนี้การที่พ่อค้าตะวันตกให้ความสนใจในการขยายการค้าฝิ่นเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็เป็นอีกสาเหตุสำคัญที่ทำให้ฝิ่นเข้ามาแพร่หลายในไทย⁷⁴

ปัญหาเรื่องฝิ่นนี้ พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทรงตระหนักถึงภัยร้ายและอันตรายของฝิ่นเป็นอย่างดี จึงทรงออกมาตรการจัดการปัญหา ดังเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงตราพระราชกำหนดห้ามมิให้ผู้ใดสูบฝิ่นกินฝิ่นซื้อขายฝิ่น กับทั้งโปรดให้ป่าวร้องห้ามปรามการสูบฝิ่น แต่ก็ไม่ได้ผลเท่าไรนัก เพราะ “ผู้สูบฝิ่นกินฝิ่นหาพึ่งไม่”⁷⁵ และ “ไม่เกรงกลัวพระราชกำหนดกฎหมาย”⁷⁶ ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ได้มีการตราพระราชกำหนดห้ามมิให้สูบและซื้อขายฝิ่น เมื่อ พ.ศ.2354⁷⁷ และพระราชบัญญัติห้ามสูบฝิ่น เมื่อ พ.ศ.2362⁷⁸

⁷³ วุฒิชัย มูลศิลป์, “ปัญหาฝิ่นในเมืองไทย ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง,” ใน เอกสารสรุปการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบ 200 ปี (พ.ศ.2347-2547), **พระเจ้ากรุงสยาม กับเซอร์จอห์น เบาว์ริง**, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัณฐิกา ศรีอุดม, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), 234.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, 235.

⁷⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2**, 36.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน..

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, 35.

⁷⁸ วุฒิชัย มูลศิลป์, “ปัญหาฝิ่นในเมืองไทย ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง,” ใน เอกสารสรุปการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบ 200 ปี (พ.ศ.2347-2547), **พระเจ้ากรุงสยาม กับเซอร์จอห์น เบาว์ริง**, 232.

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการออกประกาศห้ามสูบกินชื้อขายฝิ่น เมื่อ พ.ศ.2382 มีการพิมพ์ประกาศด้วยวิธีการพิมพ์สมัยใหม่เพื่อแจกจ่ายให้แก่ราษฎร แทนการป่าวประกาศแบบเก่า นอกจากนี้พระองค์ยังทรงให้กวาดขันและปราบปรามพวกที่ลักลอบค้าฝิ่นอย่างหนัก ดังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ใน พ.ศ. 2382 ว่า

ครั้น ณ วันเดือน 6 ข้างขึ้น โปรดให้เจ้านรธาสมเด็จฯ จมื่นรักษพิมาน หลวงนายเสน่ห์รักษา ไปชำระฝิ่นหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ตั้งแต่หัวเมืองปราณตลอดไปถึงระนอง ฝ่ายปากตะวันตก ตั้งแต่เมืองตะกั่วป่าตลอดไปถึงเมืองถลาง ได้ฝิ่นดิบ 3,700 (หาบ)เศษ ฝิ่นสุก 2 หาบเศษ ส่งเข้ามาเผาเสียที่หน้าพระที่นั่งสุทธานาวรย์⁷⁹

รูปที่ 6 ด้านหน้าพระที่นั่งสุทธานาวรย์ สถานที่ประกอบพิธีเผาฝิ่นในรัชกาลที่ 3

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548)

⁷⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2547), 81.

หลักฐานข้างต้นปรากฏสอดคล้องกับหลักฐานในเอกสารประกาศการพระราชพิธี ถึง เหตุการณ์การเผาฝิ่นเมื่อ พ.ศ. 2382 ซึ่งให้รายละเอียดที่ชัดเจนว่าในพระราชพงศาวดารถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงโปรดให้เผาฝิ่นที่ยึดมาได้ ดังนี้

ทรงเห็นว่าข้าราชการและราษฎรชายหญิง ในกรุงนอกกรุงทั่วเขตแดน กระทำทุจริตคบกันสูบยาฝิ่นสิ้นทรัพย์สิ่งของทองเงิน เครื่องอุปโภคบริโภค เสียรูปพรรณสัณฐานจนใช้ราชการมิได้ก็มีเป็นอันมาก ทรงพระราชดำริห์จะให้เป็นที่นาหิตะประโยชน์ไปในภายภาคหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เก็บเอายาฝิ่นให้สิ้นเชิง กระทำฉาบปกิฉาฝิ่นเสีย มิให้ราษฎรสูบต่อไปในเบื้องหน้า⁸⁰

นอกจากจะทรงใช้กฎหมายบ้านเมืองเข้าปราบปรามคนจีนที่ค้าฝิ่นจนสามารถยึดฝิ่นมาเผาทำลายได้เป็นจำนวนมาก พระองค์ยังทรงนำความเชื่อเรื่องเทพยดามาใช้เป็นเครื่องมือในการปราบราษฎรมิให้ค้าและสูบฝิ่นอีก ดังปรากฏคำสาปแช่งในตอนท้ายคำอาราธนาเทวดา อ่านประกาศเมื่อเผาฝิ่น รัชกาลที่ 3 ความว่า

ขอเชิญเทพยเจ้าทั้งปวง ประชุมชนวนกันมาสถโมสรสันนิบาตในประเทศนี้ให้พร้อมเพรียงกัน อย่าให้บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งอยู่ในกรุงเทพฯ แลนานาประเทศทั้งปวง ล่วงลักเอายาฝิ่นเข้ามาจำหน่ายซื้อขายในกรุงเทพฯ นี้เป็นอันขาด ถ้าบุคคลผู้ใดมีถือสัตย์กตัญญูต่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว แลฝ่าพระราชอาณาจักร ชีนลอบลักเอายาฝิ่นเข้ามาซื้อขายในกรุงเทพฯ แลนิคมคามชนบทประเทศทั่วเขตแดนกรุงเทพฯ นี้ก็ดี ขอเทพยดาเจ้าทั้งปวงแต่บัดนี้ซึ่งได้รับเครื่องพลีกรรมแลทานาภิผลานิสงฆ์ซึ่งทรงพระราชอุทิศให้ จงเข้าดลจิตระชักนำผู้กระทำผิดไปสู่ที่อื่น อย่าให้ฝ่าฝืนพระราชอาณาจักรล่วงเขตแดนเข้ามาได้ ขอเทพยดาเจ้าจงช่วยบันดาลให้เกิดการวิบัติต่างๆ ในทางน้ำทางบก บุคคลผู้ใดอาจสามารถจะเอายาฝิ่นซ่อนหนีบเข้ามา ได้ด้วยอุบายถ่ายเท

⁸⁰ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 27-28.

ประการใดก็ดี ขอเทพดาเจ้าเข้าดลจิตร ให้มีผู้เข้ามาส่อเสียดจับเอาตัวผู้นั้น
ให้จงได้⁸¹

เนื้อความตามประกาศในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงพระบรมราชาไชยบายบายของ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงนำความเชื่อเรื่องเทพดา มาเป็นเครื่องมือในการปราบ
ราษฎรของพระองค์ให้เกิดความเกรงกลัว ที่จะลักลอบนำฝิ่นเข้ามาขายและสูบในพระ
ราชอาณาจักร นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เอา
กลักฝิ่นส่วนหนึ่งที่เหลือจากการเผาทำลายมาหล่อเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขนาดหน้าตัก
กว้าง 1 วา 1 คืบ 1 นิ้ว ชื่อ “พระพุทธเสฏฐมูณี”⁸² กล่าวกันว่าพระพุทธรูปองค์นี้แสดงให้เห็นถึง
พระราชศรัทธา และกุศโลบายในการให้ราษฎรของพระองค์เลิกสูบบุหรี่ โดยใช้พระพุทธรูปเป็น
เครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ นอกเหนือจากที่ทรงใช้กฎหมายบ้านเมืองมาปราบปรามผู้กระทำผิด

รูปที่ 7 พระพุทธเสฏฐมูณี บันทึกภาพจากศาลาการเปรียญ วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพฯ

⁸¹ เรื่องเดียวกัน.

⁸² ราชบัณฑิตยสภา, ตำนานวัตถุต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา (พระนคร:
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร 2472), 23.

หลังจากเหตุการณ์การเผาฝิ่น เมื่อ พ.ศ. 2382 ยังคงปรากฏการจับกุมคนจีนที่ลักลอบขายฝิ่นอีกหลายครั้ง ดังเช่น เมื่อ พ.ศ. 2387 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จมนักราชามาตย์กับพวกทหารปืนปากน้ำออกไปจับกุมจีนฝืน และจีนก๊วนซึ่งลักลอบขายฝิ่นก่อนที่แสมดำหว่างปากน้ำบางปะกง จนเกิดการสู้รบไล่ฆ่าพวกจีนจนแตกหนีไป และสามารถจับจีนฝืนและจีนก๊วน ซึ่งเป็นหัวหน้าได้พร้อมกับฝิ่นจำนวน 30 ก้อน⁸³ ยังมีเหตุการณ์การจับกุมพวกลักลอบขายฝิ่น ที่ลัดกรุด แขวงเมืองสาครบุรี (สมุทรสาคร) เมื่อ พ.ศ. 2390 ครั้งนั้นเกิดการต่อสู้กับพวกจีนตัวเหี้ย พระยามหาเทพ (ปาน) ถูกยิงเสียชีวิต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังคุมกำลังไปปราบและฆ่าพวกจีนตัวเหี้ยจนสามารถจับตัวหัวหน้ามาลงโทษได้ในที่สุด⁸⁴ โดยความพยายามในการแก้ปัญหาและปราบปรามฝิ่นยังคงดำเนินไปตลอดรัชกาลที่ 3 แต่ปัญหาก็ยังไม่เบาบางลงเนื่องจากยังมีการลักลอบขายและสูบฝิ่นอยู่เช่นเดิม จนต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเกิดการกำหนดให้มีการซื้อขายฝิ่นได้อย่างถูกกฎหมาย ภายหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง และให้ซื้อขายฝิ่นผ่านเจ้าภาษีนายอากร

1.6 การสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์ ในรัชกาลที่ 4 พระราชมณเฑียรสถานี่สร้างขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันมีนามเป็นที่รู้จักว่า “พระอภิเนาว์นิเวศน์” สร้างขึ้นในบริเวณสวนขวา อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นพระราชอุทยานสำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จประพาสเพื่อความสำราญพระราชหฤทัยมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ หลักฐานที่ว่าด้วยการสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์ ที่ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์) ให้ข้อมูลถึงเหตุผลในการสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์ เมื่อ พ.ศ. 2397 ไว้แต่เพียงว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่าในบริเวณพระราชอุทยานซึ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้ขุดสระ ก่อภูเขา สร้างแก่ง ปลูกต้นไม้ไว้เป็นที่ประพาสสำราญพระราชหฤทัยมาแต่ก่อน ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชอุทิศสิ่งของในบริเวณสวนนั้น รื้อไปถวายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามและวัดพระเชตุพน แลในพระอารามหลวงต่างๆ ยิ่งแต่ที่แผ่นดินว่างอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ

⁸³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, 114.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, 127-128.

(ทัต บุนนาค) เป็นแม่กองในการสร้างพระมหามณเฑียรและอาคารสำคัญต่างๆ โดยมีพระยาเพชรพิไชย และพระยาสยามภพภาย เป็นนายงาน จนเมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติถึงแก่พิราลัยแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นแม่กองดูแลงานต่อไป⁸⁵

จากการศึกษาเอกสารประกาศการพระราชพิธี ในส่วนที่ว่าด้วย “ประกาศเทวดาเฉลิมพระอภิเนาว์นิเวศน์”⁸⁶ ทำให้พบประเด็นที่น่าสนใจถึงพระราชดำริโดยละเอียดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อการสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์ ซึ่งมีเนื้อความที่ไม่ได้รับการกล่าวถึงในพงศาวดารตามที่กล่าวไปในข้างต้น ดังนี้

ครั้นล่วงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแล้ว ถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ จึงทรงพระราชดำริห์ว่า ถ้าจะให้หรือพระที่นั่งใหญ่สามองค์ กับทั้งโรงมหาสภา ไปสร้างพระอารามใดๆ ฤๅจะสร้างเป็นพระอารามใหม่ ตามพระราชดำริห์สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นแล้ว ก็ทรงรังเกียจอยู่ด้วยเหตุสองประการ คือจะเป็นที่เสื่อมสูญพระเกียรติยศ แห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ผู้เป็นเจ้าของเดิมได้ทรงสร้างไว้ เพราะพระราชมณเฑียรสถานที่ใหญ่ๆ ปรากฏมีกำหนดว่าจะทรงสร้างในแผ่นดินนั้น จะไม่มีในพระราชวังนี้เลย อย่างหนึ่งคือทรงระแวงว่า พระราชดำริห์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าจะให้หรือไปถวายฤๅสร้างเป็นพระอารามดังนั้น เกลือกชรอยเทพยดาที่เป็นมเหศวรศักดิ์ดานุภาพ ที่สิงสถิตย์อยู่ในพระที่นั่งนั้นจะไม่เห็นชอบด้วยกรรมบัง จึงบันดาลให้การร่อๆ รุ่งๆ มาจนหาได้หรือไปไม่ดังนี้ เพราะฉะนั้น ครั้นจะให้หรือใหม่ บัดนี้กลัวจะมีเหตุต่างๆ ไป ควรจะปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้ในที่เดิมจึงจะชอบ ถึงกระนั้นไม่ควรจะทำ แลประกอบเป็นพระราชมณเฑียรสถาน เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ออกพระโอรสในพระราชดำริห์ว่าจะถวายในพระพุทธศาสน์เป็นพระราชอุทิศเป็นการฉลองพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยนั้น เพราะฉะนั้นจึงโปรดสถาปนาการแก้ไข แลปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ให้ดีกว่าเก่า แล้วขนานนามว่าพระพุทธมหา

⁸⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2548), 90-95.

⁸⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 122-135.

มณฑลเชียร แล้วสถาปนาการสร้างพระพุทธรัตนสถานหลังหนึ่ง เพิ่มเข้ามาในทิศ
 ตัวนอก พระราชมณฑลเชียรของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น
 แล้วให้ก่อกำแพงแก้วกันเป็นส่วนหนึ่ง ตั้งแต่ที่กิ่งพระราชอุทยานสวนขวา มา
 จนถึงมุมทิศพายัพ ยกเป็นพุทธเจดีย์สถานอารามภายในพระราชวัง เป็นที่
 ประดิษฐานตั้งพระสถูปของสุวรรณ สถูปบรรจุพระบรมพุทธรูปสำริด และ
 พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึก แลพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระเจ้าอยู่หัวทุก
 พระองค์ แลพระพุทธรูปปฏิมากรูปพิเศษต่างๆ ไว้เป็นที่นมัสการในพระราชวัง ดัง
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ขนานนามว่าพระพุทธรูปนิเวศน์อีกแห่งหนึ่ง เมื่อทรง
 จัดแจงตัดสวนสวนขวามหาราชอุทยานถวายแด่พระพุทธศาสนา แลรักษาพระ
 เกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโดยดั่งนี้เสร็จแล้ว ส่วนที่
 เหลืออยู่ในพระราชอุทยานยังว่างอยู่มาก จึงทรงพระราชดำริห์ ให้สถาปนา
 พระที่นั่งราชมณฑลเชียรสถานใหม่ขึ้นอีกหมู่หนึ่ง⁸⁷

เมื่อพิจารณาเนื้อความที่ปรากฏอยู่ในประกาศเทวดา เฉลิมพระอภิเนาว์นิเวศน์ ก็จะ
 เห็นว่าพระราชดำริห์สำคัญของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีทรงต้องการหรืออาคาร
 ส่วนที่เหลือจากในสวนขวา ซึ่งส่วนใหญ่ได้รื้อไปสร้างพระอารามต่างๆ มาแล้วตั้งแต่ในสมัยรัชกาล
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงกันส่วนที่เหลือนั้นถวายเป็นพระพุทธรูปนิเวศน์ เพื่อเป็นการถวายพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้ทรงสร้างสวนขวา และเพื่อรักษาพระราชประสงค์เดิมของสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ต้องการอุทิศสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในสวนขวาแด่พระพุทธศาสนา สิ่งที่น่าสนใจและ
 พึงนำมาพิจารณาอีกประการหนึ่ง ก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง “อ้าง” ถึงเหตุ
 ที่ไม่รื้อสวนขวาต่อจากรัชกาลที่ 3 เพราะทรงเกรงเทพยดา ที่สิงสถิตย์อยู่ในพระที่นั่งในสวนขวานั้น
 จะไม่เห็นชอบกับการรื้อถอน จึงบันดาลให้มีเหตุที่ทำให้ไม่สามารถรื้อถอนได้ต่อไปจนถึงรัชกาลที่
 3 เพราะฉะนั้น หากจะให้พระองค์ดำเนินการรื้อต่อไป ก็ทรงเกรงว่าจะมีเหตุต่างๆ เหมือนกับที่
 เกิดขึ้นในรัชกาลก่อน เช่น อาจทำให้พระองค์ประชวร หรือเกิดเหตุอันทำให้ติดขัดไม่สามารถรื้อ
 ต่อไปได้ ซึ่งถือเป็นเหตุผลอันชาญฉลาดที่ทรงอ้างถึงสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติ ที่คนในสมัยนั้น
 ความเชื่อเรื่องนี้อย่างกว้างขวาง จึงทำให้ทรงรักษาพระที่นั่งและสิ่งก่อสร้างส่วนที่เหลือในสวนขวา

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, 128-129.

ที่สมเด็จพระบรมราชชนกของพระองค์ได้สร้างขึ้นไว้ได้ ซึ่งเนื้อหาในส่วนนี้ปรากฏรายละเอียดอยู่ในเอกสารประกาศการพระราชพิธีนี้เท่านั้น

สำหรับพระที่นั่งและอาคารสำคัญในพระอภิเนาว์นิเวศน์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใหม่นี้ ประกอบด้วย⁸⁸

1. พระที่นั่งอนันตสมาคม⁸⁹ เป็นท้องพระโรงหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีมุขด้านหน้า 3 มุข มุขกลางยาว 3 ห้อง แต่มุขเหนือมุขใต้เป็นมุขโถงห้องเดียว
2. พระที่นั่งบรมพิมาน เป็นพระมหามณเฑียรที่พระบรมมหาราชวังแห่งหนึ่ง และเป็นที่รับแขกเมืองเฝ้าในพิธีโหรฐานด้วย
3. พระที่นั่งนงคราญสมเษก เป็นท้องพระโรงใน และเป็นที่เสวย
4. พระที่นั่งจันทรทิพโยภาศ เป็นพระวิมานที่บรรทมอีกแห่งหนึ่ง
5. พระที่นั่งภาณุมาศจรัญญ เป็นพระวิมานที่บรรทมอีกแห่งหนึ่ง
6. พระที่นั่งมุลมณเฑียร เป็นพระตำหนักเดิมซึ่งเสด็จประทับในรัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้รื้อมาแก้ไขเป็นตึกปลูกขึ้นในระหว่างพระที่นั่งภาณุมาศจรัญญกับพระพุทธรินเวศน์
7. หอเสถียรธรรมปริต อยู่ริมกำแพงพระอภิเนาว์นิเวศน์ ตรงมุมตะวันออกเฉียงเหนือ ข้างหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม
8. หอราชฤทธิรุ่งโรจน์ เป็นที่ไว้เครื่องพระพิชัยสงคราม อยู่ต่อหอเสถียรธรรมปริตร มาทางตะวันตก
9. หอโภชนลีลาศ เป็นสถานที่ใช้ในการเลี้ยงโต๊ะพระราชทาน คือ เลี้ยงแขกเมือง เป็นต้น
10. พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์ เป็นที่ไว้สิ่งของต่างๆ สำหรับทอดพระเนตร อยู่ข้างด้านใต้พระที่นั่งอนันตสมาคม
11. พระที่นั่งภูวดลทัศไนย เป็นพระที่นั่งสูง 5 ชั้น บนยอดสุดเป็นนาฬิกาทั้ง 4 ด้าน สร้างในสวนตรงหน้าพระพุทธรินเวศน์

⁸⁸ ประยูร สิริพิพันธ์. **วังเจ้า** (กรุงเทพฯ: บุญประกอบ, 2521), 479-480.

⁸⁹ ต่อมาในรัชกาลที่ 5 หลังจากรื้อพระที่นั่งองค์นี้ในพระอภิเนาว์นิเวศน์แล้ว ได้มีการนำชื่อพระที่นั่งอนันตสมาคม ไปตั้งเป็นชื่อของพระที่นั่งองค์ที่สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณพระราชวังดุสิต

รูปที่ 8 หมู่พระที่นั่งในพระอภิเนาว์นิเวศน์ ในรัชกาลที่ 4
ที่มา : ม.ร.ว.แม่งน้อย ศักดิ์ศรี, พระอภิเนาว์นิเวศน์ พระราชานิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549)

ในประกาศเทวดาเฉลิมพระอภิเนาว์นิเวศน์ ซึ่งอยู่ในเอกสารประกาศการพระราชพิธี มีเนื้อความตอนหนึ่งที่ว่าสำคัญมาก เนื่องจากแสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์ขึ้น ขึ้นที่นอกจากจะทรงต้องการให้เป็นพระเกียรติยศที่เกิดขึ้นในแผ่นดินของพระองค์แล้ว ยังปรากฏเหตุผลที่สำคัญอีกประการ ดังนี้

อนึ่งในแผ่นดินประจุบันนี้ ได้มีทางพระราชไมตรีด้วยพระมหานครใหญ่ๆ ในแผ่นดินยุโรป แลทวีปอเมริกา ล้วนบันดาซึ่งเปนประเทศไม่ต้องขึ้นแต่เมืองอื่นเมืองใดหลายพระนคร มีสิ่งของเครื่องมั่งคณาภรณ์การมาถวาย เจริญทางพระราชไมตรีล้วนดีๆ หลายอย่างต่างๆ ของจำพวกนี้ เมื่อจะทรงพระราชศรัทธาถวายบูชาพระรัตนไตรยในพระอารามหลวงเสียก็หาควรไม่ เพราะทูตที่มาแต่เมืองเจ้าของเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้น ก็เข้ามาเรื่อยๆ แล้วถามว่าเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้น ยังคงเก็บไว้เป็นที่รฤกถึงพระราชไมตรีสืบไป ถา ครั้นเมื่อจะจัดประดับประดาในพระที่นั่ง สร้างอย่างสยามตามอย่างช่างโบราณ ก็พานจะขัดพระเนตรเปนที่ยัมเย้ยของแขกเมืองที่มาแต่ประเทศยุโรป จะพึงว่าได้ ว่าของสำหรับใช้อย่างอื่น เอามาใช้อย่างอื่นไป เพราะฉะนั้นจึงโปรด

ให้ช่างสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์นี้ โดยแบบอย่างท่วงทีลmäßคล้ายกับราช
นิเวศน์ ซึ่งมีในมหานครข้างโยรปิยปถพี เพื่อจะต้องท่วงทีกับสิ่งเครื่องประดับ
ประดา ที่ได้มาแต่โยรปิยมมหานครต่างๆ ไว้สำหรับแขกเมือง แลรฤกถึงทางพระ
ราชไมตรี ด้วยพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในโยรปิยปถพี เพราะทอดพระเนตรเห็นของ
ราชบรรณาการพิเศษที่กล่าวมานี้อยู่นี้เอง⁹⁰

เนื้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงพระราชวิสัยทัศน์อันกว้างไกลของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเห็นถึงสถานการณ์บ้านเมือง ณ ขณะนั้นและต่อไปในอนาคต ที่สยามจะ
ได้ติดต่อสัมพันธ์กับนานาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชาติตะวันตกที่นับวันจะยิ่งทวี
ความสำคัญมากขึ้น ดังนั้นพระองค์จึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้สร้างพระราชนิเวศน์แห่งใหม่นี้
ตามอย่างสถาปัตยกรรมตะวันตก ซึ่งนอกจากส่วนหนึ่งจะใช้เป็นสถานที่เก็บรักษาเครื่องราช
บรรณาการจากประเทศต่างๆ ตามที่ปรากฏอยู่ในประกาศแล้ว ยังเพื่อเป็นพระเกียรติยศและ
แสดงออกถึงพระบารมีให้เป็นที่เป็นที่ประจักษ์ ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีความ
ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศด้วย

พระอภิเนาว์นิเวศน์ใช้เวลาสร้างอยู่ห้าปี นับตั้งแต่เริ่มสร้างในปีชวด พ.ศ.2395 จนแล้ว
เสร็จได้ประกอบพระราชพิธีเฉลิมพระอภิเนาว์นิเวศน์ ในปีมะแม พ.ศ.2400 พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทับอยู่ ณ พระอภิเนาว์นิเวศน์แห่งนี้ตราบจนเสด็จสวรรคต⁹¹ และต่อมา
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อพระที่นั่ง
ต่างๆ ในพระอภิเนาว์นิเวศน์ลง เนื่องจากพระองค์มิได้เสด็จมาประทับจึงขาดการดูแลรักษา ผนวก
กับโครงสร้างของพระที่นั่งองค์ต่างๆ เป็นโครงสร้างไม้หุ้มปูน แล้วยังตั้งอยู่บนพื้นที่ที่เคยเป็นสระมา
ก่อน จึงทูลโทรมไปตามกาลเวลาอย่างรวดเร็ว⁹²

⁹⁰ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2,131.

⁹¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งภาณุมาศจรัสญ

⁹² ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, พระอภิเนาว์นิเวศน์ พระราชนิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

2. การเป็นต้นแบบให้กับงานเขียนหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยหลัง

จากการศึกษาพบว่าประกาศการพระราชพิธีให้ข้อมูลที่เป็นประเด็นทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีคุณค่าในฐานะที่เป็นต้นแบบให้กับการเรียบเรียงงานเขียนหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยหลัง ได้แก่

2.1 การสังคายนาพระไตรปิฎก ในรัชกาลที่ 1 ปรากฏในประกาศเทวดาเมื่อ

ครั้งสังคายนาพระไตรปิฎก ปีวอกสัมฤทธิศก พ.ศ.2331 ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่นำมาใช้เรียบเรียงเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎก ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ซึ่งจากการนำเอกสารทั้งสองมาเปรียบเทียบกัน พบว่าเนื้อความส่วนใหญ่มีความคล้ายคลึงกันมาก โดยเริ่มจากการกล่าวถึงการสังคายนาในอดีตนับตั้งแต่ครั้งแรก ที่กระทำหลังสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ 7 วัน จนมาถึงมูลเหตุของการสังคายนาครั้งล่าสุด ใน พ.ศ.2331 ที่ถือเป็นการสังคายนาครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์

เอกสารประกาศการพระราชพิธีกล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า หลังจากที่เสียดวงศรีอยุธยาให้แก่พม่า พระไตรปิฎกก็สูญหายเพราะภัยของบ้านเมืองในขณะนั้น จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี พระองค์พร้อมด้วยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ได้ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้กลับมามีความดีดังเดิม ทั้งทรงยังมีพระราชศรัทธาเอาพระทัยใส่ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างจารจารึกพระไตรปิฎก ทั้งที่ปรากฏทั้งในภาษาไทย ภาษามอญ ภาษาลาว ที่ให้รวบรวมแล้วชำระแปลออกเป็นอักษรขอม เก็บรักษาไว้ในตู้หีบห่อพระมณเฑียรธรรม ทั้งยังสร้างพระไตรปิฎกถวายให้แก่พระสงฆ์ได้ใช้ศึกษาเล่าเรียน แต่พระไตรปิฎกดังกล่าวก็ยังคงมีความวิปลาสคลาดเคลื่อนในอักษรขอมทุกฉบับ ตลอดจนพระอรรคกาบาฬีอยู่มาก⁹³

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสังคายนาพระไตรปิฎกให้กลับมามีความดีดังเดิม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะถานาเปรียญจำนวน 100 รูป มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน แล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท จึงได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระราชาคณะทั้งปวงว่า

⁹³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 16.

พระไตรปิฎกทุกวันนี้ยังบริบูรณ์อยู่ฤทธิพิรุณคิดเพี้ยนประการใด สงฆ์
ราชาคณะพร้อมกันถวายพระพรว่า พระบาทสมเด็จพระไตรปิฎกทุกวันนี้พิรุณ
มากมาช้านานแล้ว หากกระษัตริย์องค์ใดจะบำรุงเป็นศาสนูปถัมภกมิได้ แต่
กำลังอาตมาภาพทั้งปวงก็คิดจะใคร่บำรุงอยู่เห็นไม่สำเร็จ จึงตรัสว่าขอพระผู้
เป็นเจ้าทั้งปวง จงมีอุสาหะในฝ่ายพุทธจักรให้พระไตรปิฎกสมบูรณ์ขึ้นจงได้
ฝ่ายอาณาจักรที่จะเป็นศาสนูปถัมภกนั้นไว้พนักงานโยมๆจะสูญเสียชีวิตรพฐา
พระรัตนไตรย สุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์เป็นมูลพระศาสนาจงได้⁹⁴

ตั้งเนื้อความที่ระบุในข้างต้น จึงเป็นที่มาของการสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลที่ 1
ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่เอกสารในชั้นหลัง ดังเช่น พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ได้
นำไปใช้ในการเรียบเรียงเกี่ยวกับเหตุการณ์เดียวกันนี้

2.2 การสร้างรูปท้าวหิรันยพนาสูร ในรัชกาลที่ 6 ท้าวหิรันยพนาสูร เป็นเทพ
อสูรที่ทำหน้าที่คอยถวายการดูแลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มาตั้งแต่เมื่อครั้งที่
พระองค์ยังมีได้เสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติ⁹⁵ ตำนานเรื่องของท้าวหิรันยพนาสูรมีการกล่าวถึงไว้
อย่างเป็นทางการในเอกสารประกาศการพระราชพิธี ส่วนที่ว่าด้วย “ประกาศเชิญเทวดาสิงในรูป
ท้าวหิรันยพนาสูร” ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงเป็นผู้เรียบเรียงจากพระ
ราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเล่าพระราชทาน⁹⁶

เนื้อความในประกาศเชิญเทวดาสิงในรูปท้าวหิรันยพนาสูร กล่าวถึงตำนานที่มาของ
ท้าวหิรันยพนาสูรว่าเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงพระอิสริยยศเป็น
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสมณฑลพายัพ
เมื่อ พ.ศ. 2449 ปรากฏว่ามีเทพอสูรคอยถวายการคุ้มครองตลอดเวลาที่เสด็จพระพาส จนกระทั่ง
พ.ศ. 2453 เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ได้ทรงคำนึงถึงหิรันยพนาสูรซึ่งนิยมกันว่าได้เคย
ตามเสด็จพระราชดำเนินมาหลายแห่งหน และการเสด็จพระราชดำเนินก็เป็นไปด้วยความสวัสดิ
ภาพเป็นที่อุ่ใจของเหล่าข้าราชการบริพารทั่วไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างจัดการหล่อรูป

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, 17.

⁹⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 277.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน.

ท้าวหิรันยพนาสูรด้วยทองสัมฤทธิ์ จนเสร็จสมบูรณ์เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2454 และให้เจ้าพนักงานจัดเครื่องสังเวยเช่นสรงตามสมควร แล้วเชิญหิรันยพนาสูรเข้าสิงสถิตในรูปสัมฤทธิ์นี้ โดยทรงขนานนามพระราชทานใหม่ว่า “ท้าวหิรันยพนาสูร” มีชฎาเทริดสวมอย่างไทยโบราณ และมีไม้เท้าสำหรับถือเป็นเครื่องประดับยศสืบไป⁹⁷

รูปที่ 9 รูปเคารพ “ท้าวหิรันยพนาสูร” ที่หล่อขึ้นในรัชกาลที่ 6 บันทึกภาพจากศาลในพระราชวังพญาไท

ปัจจุบันเรื่องราวของท้าวหิรันยพนาสูรยังคงเป็นที่เล่าขานสืบกันต่อมาอย่างแพร่หลาย กล่าวได้ว่าเนื้อหาของเรื่องราวทั้งหมดล้วนได้ต้นความมาจากประกาศเมื่อครั้งเชิญเทวดาสิงในรูปท้าวหิรันยพนาสูร ในรัชกาลที่ 6 แทบทั้งสิ้น ดังนั้นเอกสารประกาศการพระราชพิธีฉบับนี้จึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นหลักฐานชั้นต้นซึ่งได้รวบรวมเรื่องราวจากพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง และได้ใช้อ้างอิงถึงเรื่องราวของท้าวหิรันยพนาสูร มาจนถึงปัจจุบัน เช่น บทความเรื่องประวัติท้าวหิรันยพนาสูร ที่พิมพ์อยู่ในหนังสือ “เรื่องเล่าใน

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, . 277-280.

วัง”⁹⁸ จัดพิมพ์โดยสำนักพระราชวัง พบว่าผู้เขียนมีการนำเนื้อหาที่อยู่ในประกาศเมื่อครั้งเชิญ เทวดาสิงในรูปท้าวหิรันยพนาสูรมาไว้ในบทความ โดยตัด และปรับแก้คำหรือสำนวนที่เป็นภาษา เก่าเข้าใจยาก ให้เป็นภาษาในยุคปัจจุบัน ที่ง่ายต่อการเข้าใจ เช่น เนื้อความในประกาศตอนที่ กล่าวว่

เมื่อครั้งยังมีได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ในรัตนโกสินทรศก 125
เสด็จพระราชดำเนินประกาศมณฑลพายัพ เมื่อจะทรงเดินทางจากเมืองอุดร
ดิฐไปในทางป่า เวลานั้นผู้ที่ตามเสด็จพระราชดำเนินมีความหวาดหวั่น เพราะ
เกรงกลัวความไข้แลภัยอันตรายต่างๆ ซึ่งจะพึงมีมาได้ในกลางป่า จึงได้ทรงพระ
กรุณาดำรัสชี้แจงว่าธรรมดาเจ้านายใหญ่โตจะเสด็จแห่งใดๆ ก็ดี คงจะมีทั้ง
เทวดาแลปีศาจฤๅสูรอันเป็นสัมมาทิฎฐิ คอยติดตามป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง
มิให้มากล้ำกรายพระองค์แลบริวารผู้โดยเสด็จได้ ถึงในการเสด็จพระราชดำ
เนินระพาศครั้งนี้ ก็มีผู้ป้องกันภัยอันตรายเหมือนกัน อย่าให้มีผู้หนึ่งผู้ใดมีวิตก
กังวลไปเลย ต่อนั้นไปมีผู้ที่ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินผู้หนึ่ง กล่าวว่าตนชื่อหิรันต์ เปน
อสุรชาวป่าผู้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ ในครั้งนี้จะมาตามเสด็จพระราชดำเนินไปใน
กระบวนเพื่อคอยดูแลระวัง มิให้ภัยอันตรายทั้งปวงอันจะพึงบังเกิดมีขึ้นได้ใน
ระยะทางกลางป่านั้น มากล้ำกรายพระองค์ฤๅราชบริวารได้ ครั้นทรงทราบ
ความเช่นนั้น จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้จัดรูปเทียนแลเครื่องโภชนาหาร ไปเส้น
สังเวทียี่ในป่าริมพลับพลา แลเวลาเสวยค่ำทุกๆ วันก็ได้จะทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าโปรดกระหม่อม ให้แบ่งพระกระยาหารจากเครื่องต้นไปเส้นสรวงเสมอ⁹⁹

เนื้อความเดียวกันนี้ มีกล่าวไว้ในประวัติท้าวหิรันยพนาสูร ที่พิมพ์อยู่ในหนังสือ “เรื่องเล่า
ในวัง” ดังนี้

⁹⁸ เกรียงไกร วิชาสมบัติ, เรื่องเล่าในวัง (กรุงเทพฯ: บริษัท นิวไวด์เด็ก จำกัด, 2550), 93-96.

⁹⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 277-278.

เมื่อพุทธศักราช 2449 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จประพาสมณฑลพายัพ เมื่อจะออกเดินทางจากเมืองอุดรดิถีไปในป่า ผู้ตามเสด็จพระราชดำเนินพากันหวาดหวั่นเพราะเกรงกลัวไข้ป่า และภัยอันตรายต่างๆ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ในกลางป่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาดำรัสชี้แจงว่า ธรรมดาเจ้านายใหญ่โตจะเสด็จแห่งใดๆ ก็ดี คงจะมีเทวดาและปีศาจจสุรอันเป็นสัมมาทิวี่ คอยติดตามป้องกันภัยอันตรายทั้งปวงมิให้มากล้ำกรายพระองค์และข้าราชการบริพารผู้โดยเสด็จ ครั้นนี้ก็เหมือนกัน ขออย่าให้มีผู้หนึ่งผู้ใดมีความวิตกกังวลไปเลย ต่อมาเมื่อผู้ตามเสด็จผู้หนึ่ง ได้ฝันเห็นชายผู้หนึ่งมีรูปร่างใหญ่โตล่ำสัน ได้มาเข้าฝันว่าตนชื่อหิรันต์ เป็นอสูรชาวป่า ผู้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ ที่มาให้เห็นในครั้งนี จะมาตามเสด็จพระราชดำเนินไปในกระบวน เพื่อคอยดูแลภัยอันตรายทั้งปวง อันจะพึงเกิดขึ้นได้ในระยะทางกลางป่า ที่จะมากล้ำกรายพระองค์และข้าราชการบริพาร เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบความเช่นนั้น จึงมีพระราชดำรัสให้จัดรูปเทียนและโภชนาหารไปเช่นที่ในป่า ริมพลับพลา ครั้นเวลาเสวยค่ำทุกวัน ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งพระกระยาหารจากเครื่องไปตั้งเช่นเสมอ¹⁰⁰

เห็นได้ว่าเนื้อความในประวัติทำวหิรันยพนาสูร ที่พิมพ์อยู่ในหนังสือเรื่องเล่าในวัง มีเนื้อความเดียวกันกับประกาศเมื่อครั้งเชิญเทวดาสังในรูปทำวหิรันยพนาสูร ในรัชกาลที่ 6 เพียงแต่ปรับตัวสะกดและแก้ไขสำนวนให้เข้าใจง่ายขึ้นเท่านั้น ซึ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของประกาศการพระราชพิธี ที่เป็นหลักฐานให้กับการเรียบเรียงเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติทำวหิรันยพนาสูรในเวลาต่อมา

การศึกษาเอกสารประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทำให้ได้ข้อมูลที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาศาสตร์ประวัติศาสตร์ของไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 6 หลายประเด็นถือเป็นข้อมูลสำคัญที่ไม่มีกล่าวถึงในเอกสารประวัติศาสตร์อื่นๆ ที่อยู่ร่วมสมัยเดียวกันหรือที่เรียบเรียงขึ้นในชั้นหลัง และหลายประเด็นทำให้ได้เห็นความสำคัญของเอกสารประกาศการพระราชพิธีที่เป็นหลักฐานสำคัญซึ่งมีอิทธิพลต่อการเรียบเรียงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา นอกจากนี้ ข้อมูลที่ได้จากประกาศหลาย

¹⁰⁰ เกรียงไกร วิชามิตร, เรื่องเล่าในวัง, 93.

ฉบับนี้ก็ถือเป็นเรื่องราวที่มีเกร็ดน่าสนใจทั้งทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรม สมดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงยกย่องเอกสารประกาศการพระราชพิธีนี้ไว้ว่า “โดยมากเป็นหนังสือที่น่าอ่าน ด้วยมีเนื้อเรื่องในทางพงษาวดารแลโบราณคดีอันน่ารู้แลเรื่องคดีที่ยังไม่ปรากฏในหนังสือเรื่องอื่นอยู่มากทีเดียว”¹⁰¹

ในบทต่อไปผู้ศึกษาจะได้ประมวลประเด็นตลอดจนข้อมูลสำคัญที่ได้จากการศึกษาเอกสารประกาศการพระราชพิธี เพื่อวิเคราะห์โลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งจะทำให้เห็นว่าเอกสารประกาศการพระราชพิธีสะท้อนโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ได้อย่างไร

¹⁰¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1, 3.

บทที่ 4
โลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 6)
ที่ได้จากการศึกษาผ่านประกาศการพระราชพิธี

“โลกทัศน์” เป็นคำใหม่ที่คนในยุคปัจจุบันแปลมาจากคำภาษาอังกฤษว่า “World View” มีผู้ให้ความหมายที่น่าสนใจไว้หลายความหมาย เช่น กาญจนา นาคสกุล ราชบัณฑิตสำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน กล่าวว่า “โลกทัศน์ (โลก-กะ-ทัศน์) ประกอบด้วยคำว่า โลก กับคำว่า ทัศน์, แปลตามศัพท์ว่า การมองโลก การมองเห็นโลก การรู้จักโลก ใช้หมายถึง ทัศนะ หรือความคิดของผู้ใดผู้หนึ่งเกี่ยวกับโลกและสังคมของประชากรโลก, เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่แล้วหรือที่อาจจะเกิดขึ้นในโลก”¹⁰² สมบัติ จันทรวงศ์ กล่าวว่า โลกทัศน์ เป็น “ระบบรวมทั้งหมดของความคิดความอ่าน ความเชื่อ ทัศนคติที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลในสังคมหนึ่งมีส่วนร่วม และเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มนุษย์ทั้งหลายมีสัมพันธด้วย โลกทัศน์นี้อาจสะท้อนให้เห็นได้ในรูปต่างๆ เช่น ภาษา นิยายปรัมปรา ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ศิลปะ ตลอดจนวรรณกรรมของสังคมนั้น”¹⁰³ สำหรับในงานวิจัยนี้ คำว่า โลกทัศน์ หมายถึง ระบบวิธีคิด ความเชื่อ และการมองโลกในสายตาของชนชั้นนำ อันได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 6) ที่สะท้อนให้เห็นผ่านเอกสารประกาศการพระราชพิธี และสาเหตุที่จำกัดอยู่เพียงสายตาของชนชั้นนำก็เนื่องจากในเวลานั้นมีเฉพาะชนชั้นนำเท่านั้นที่ได้รับ “การศึกษา” ทั้งในความหมายของปัจจุบันและการศึกษาในสมัยก่อนหน้า และคนกลุ่มนี้มีส่วนขับเคลื่อนและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

จากที่ผู้วิจัยได้นำเสนอไปในบทก่อนหน้านี้นี้ว่า เอกสารประกาศการพระราชพิธี นอกจากจะเป็นเอกสารที่มีความสำคัญในแง่พิธีกรรมของพระราชสำนัก และเป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย สมัยรัตนโกสินทร์ ในช่วงรัชกาลที่ 1 - 6 ได้แล้วยังสามารถใช้ศึกษาโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 6) ได้ จากการศึกษาพบประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์และความเชื่อของชนชั้นนำ ทั้งยังพบว่ามี การสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสังคมไทย อันเนื่องมาจากปัจจัยภายนอก และ

¹⁰² กาญจนา นาคสกุล, “โลกทัศน์” สืบค้นเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2555 จาก <http://www.royin.go.th/th/knowledge/detail.php?ID=223>

¹⁰³ สมบัติ จันทรวงศ์, “โลกทัศน์ของสุนทรภู่” เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้นกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: ชมรมประวัติศาสตร์ศึกษา สมศ., 2524), 163.

ปัจจัยภายในที่มากกระทบสังคมในเวลานั้น โดยประเด็นที่ผู้วิจัยพบจากการศึกษา โลกทัศน์ของชนชั้นนำ ในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 6) ได้แก่

1. โลกทัศน์เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์
2. โลกทัศน์เกี่ยวกับความเชื่อของชนชั้นนำ

โลกทัศน์เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์

โลกทัศน์เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รับอิทธิพลสำคัญจากแนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ ที่มีกล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วง และไตรโลกวิเนจฉัยกถา ซึ่งยกย่องกษัตริย์ให้มีสถานะเป็นจักรพรรดิราช ผู้ครอบครองแก้ว 7 ประการ อันได้แก่ จักรแก้ว มณีแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว นางแก้ว ช้างแก้ว และม้าแก้ว ทรงปกครองแผ่นดินด้วยธรรมตลอดจนแผ่พระราชอำนาจ และพระราชอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง สามารถครองทวีปใหญ่ทั้ง 4 ได้ ธรรมะหรือข้อปฏิบัติที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงปฏิบัติ เรียกว่า “จักรวัตตวิตร” ซึ่งประกอบด้วย

- สงเคราะห์คนในพระราชฐานและเหล่าทหาร
- สงเคราะห์กษัตริย์ผู้เป็นเมืองขึ้น
- สงเคราะห์กษัตริย์หรือข้าราชการที่ตามเสด็จ
- สงเคราะห์ชาวชนบทหรือราษฎรทั้งหลาย
- สงเคราะห์สมณพราหมณ์ทั้งปวง
- สงเคราะห์ฝูงเนื้อและนกทั้งปวง
- สงเคราะห์โดยการห้ามปรามการกระทำที่ไม่เป็นธรรม
- สงเคราะห์คนไร้ทรัพย์ด้วยการพระราชทานทรัพย์ตามควร
- เสด็จเข้าหาสมณพราหมณ์และถามปัญหา¹⁰⁴

ในสมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ จักรพรรดิทรงใช้ข้อปฏิบัติเหล่านี้ร่วมกับความคิดทางพระพุทธศาสนา เพื่อความเป็น “ธรรมราชา” เพราะผู้ปกครองที่ได้ชื่อว่า “ราชา” คือผู้ปกครองซึ่งยัง

¹⁰⁴ วรพร ภู่งศ์พันธ์, “ภาพลักษณ์สถาบันกษัตริย์ในกฎมณเฑียรบาล” กฎมณเฑียรบาล เฉลิมพระเกียรติ (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอวุโส สกว.”กฎหมายตราสามดวง : ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”, 2548), น.187.

ชนทั้งหลายให้ยินดีด้วยทศพิธราชธรรม ดังนั้นผู้ปกครองที่เป็นธรรมราชา จึงหมายถึงผู้ปกครองซึ่งทรงไว้ซึ่งความรู้ในธรรมะของพุทธศาสนา และทรงทำให้ชนทั้งหลายยินดีด้วยธรรมะนั้น¹⁰⁵

ทศพิธราชธรรมหรือธรรมะสำคัญแห่งความเป็นธรรมราชา 10 ประการ ประกอบด้วย

1. ทาน
2. ศีล
3. การเสียสละ (บริจาค)
4. ความซื่อตรง (อาชวะ)
5. ความอ่อนโยน (มันทวะ)
6. ความเพียร (ตบะ)
7. ความไม่โกรธ (อภิกโรธ)
8. ความไม่เบียดเบียน (อวิหิงสา)
9. ความอดทน (ขันติ)
10. ความไม่คลาดจากธรรม (อวิโรธนะ)¹⁰⁶

ในช่วงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทรงใช้แนวคิดธรรมราชาในการปกครอง ทั้งนี้เพราะในช่วงเวลารัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น แนวคิดนี้มีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของชนชั้นนำในการพัฒนาสถานะของพระมหากษัตริย์ และเหมาะสำหรับบริบททางเศรษฐกิจ-สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย การนำคติธรรมราชามาใช้นี้ถือว่าเหมาะสมสำหรับสังคมที่เปลี่ยนไปเป็นสังคมที่เชื่อในความเป็นเหตุเป็นผลและเชื่อในความสามารถของมนุษย์ สายชล สัตยานุรักษ์ ซึ่งเคยศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนากับแนวคิดทางการเมืองได้เรียกพระมหากษัตริย์ในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นว่าทรงเป็น “ธรรมิกราชาธิราช” และให้ภาพภารกิจของธรรมิกราชา ทั้งในฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรว่ามีความเกี่ยวเนื่องกัน พระมหากษัตริย์ทรงนำคติธรรมราชามาใช้ในการปกครองและเป็นพื้นฐานในการประกอบพระราชกรณียกิจทุกประการ อาทิ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ช่วยให้พุทธธรรมบริสุทธิ์ เพื่อพระสงฆ์และฆราวาสทั่วไป

¹⁰⁵ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352) (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), 219.

¹⁰⁶ วรพร ภู่งศ์พันธ์, “ภาพลักษณ์สถาบันกษัตริย์ในกฎมณเฑียรบาล” กฎมณเฑียรบาล เฉลิมพระเกียรติ, 186.

จะได้มีโอกาสได้เรียนรู้และเข้าใจพุทธธรรมที่ถูกต้อง และสามารถมีการกระทำที่ชอบธรรม การทำสงครามซึ่งเป็นการฝ่ายอาณาจักรก็เป็นไปเพื่อจรรโลงธรรม¹⁰⁷

เนื่องจากช่วงเวลาแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแห่งใหม่ยังมีศึกสงครามติดพันอยู่มาก ชนชั้นนำในชวงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงทรงใช้ธรรมะมาช่วยควบคุมการดำเนินชีวิตของชนทุกลำดับชั้นในสังคม เพื่อให้เกิดความสงบสุข ร่มเย็น และรุ่งเรือง เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาบ้านเมืองต่อไป ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในประกาศการพระราชพิธี ช่วงรัชกาลที่ 1 - 3 ที่ชนชั้นนำในยุคนั้นกำหนดสถานะของพระมหากษัตริย์ให้เป็นธรรมิกราชาผู้ทรงธรรมปกครองแผ่นดินและอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เห็นเป็นสุข ดังเห็นได้จากประกาศพระสัจจาธิษฐานขอฝน ในรัชกาลที่ 1 ว่า

ข้าพระพุทธเจ้า กระทำสัจจาธิษฐานประกาศบุญกุศลนี้แก่เทพยเจ้าทั้งปวง เฉพาะพระภักตร์พระพุทธปฏิมากร แลพระสารีริกธาตุเจ้า ด้วยข้าพเจ้าบำเพ็ญพระบารมีแต่ชาติหลังมาตราบเท่าถึงชาตินี้ มิได้ปรารถนาจะให้สำเร็จโลกียสมบัติเท่านั้นหามิได้ ตั้งใจปรารถนาพระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณโลกุตระสมบัติ เพื่อจะโปรดเวไนยสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากสังสารทุกข์ เป็นความสัจบารมีแห่งข้าพเจ้า¹⁰⁸

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สถานะของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเป็นดังพระโพธิสัตว์ ทรงสั่งสมบารมีมาจากอดีตชาติ เพื่อ “ปรารถนาพระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณโลกุตระสมบัติ” โปรดเวไนยสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากสังสารทุกข์ ลักษณะของความคิดเช่นนี้แตกต่างจากพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาที่ทรงดำรงฐานะเป็นเทวราชา แม้ว่าจะมีความคิดแบบพุทธราชาอยู่ด้วยบ้างก็ตาม แต่สังคมที่เปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายที่ผู้คนเห็นความสามารถของตนเองมากขึ้น เข้าใจโลกตามเหตุและผลมากขึ้น ประกอบกับในช่วงเวลานั้นบ้านเมืองยังคงเดือดร้อนจากศึกสงครามและผลจากการผลัดแผ่นดินใหม่ ทำให้พระองค์ทรงวางสถานะของพระมหากษัตริย์เปลี่ยนไปจากสมัยอยุธยา

¹⁰⁷ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352), 280.

¹⁰⁸ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 1.

ดังนั้น ความที่ทรงมีฐานะเป็นพระโพธิสัตว์จึงทรง

มีความเมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งปวงและพระศาสนา ตั้งใจบำเพ็ญศีลทานบารมี รักษาอุโบสถศีล กับด้วยราชบริพารทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในราษฎรทั้งปวงทั้ง 7 วัน ให้ชีวิตเป็นทานแก่สัตว์จัตุบาท ทวิบาท พหุบาท อบาททั้งปวง ห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ทั้งปวงภายใน 7 วัน เป็นอันขาด¹⁰⁹

สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงกระทำ สะท้อนภารกิจแห่งความเป็นพระโพธิสัตว์ในอุดมคติทางศาสนา ทรงนำข้าราชการทั้งหลายตลอดจนราษฎรในแผ่นดินบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา งดการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การตั้งสัจจาธิษฐานขอฝนก็สะท้อนให้เห็นการตั้งพระราชหฤทัย และความเอาพระทัยใส่ในการทำนุบำรุงราษฎรผู้ตกทุกข์ได้ยาก โดยเอเยี่ยงพระบารมีที่ทรงกระทำทั้งในอดีตและปัจจุบันชาติ และผลบุญจากที่ทรงนำสัตว์ทั้งหลายให้ประกอบกุศลกรรม เพื่อขอให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลจะได้บรรเทาความทุกข์ร้อนของอาณาประชาราษฎรตามภารกิจแห่งความเป็นพระโพธิสัตว์ที่ต้องทรงกระทำเพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกอย่างไรก็ดี การขอฝนยังสะท้อนให้เห็นความเข้าใจของพระองค์ต่อปัญหาภัยแล้ง อันจะนำมาซึ่งปัญหาความอดอยากและโรคระบาด ดังนั้น จึงต้องทรงทำให้ราษฎรมีกำลังใจที่ดีด้วยการขอฝน

ในด้านพระศาสนา ภารกิจของธรรมิกราชา มีหน้าที่ปกป้องดูแลพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภกผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ซึ่งในประกาศเทวดาครั้งสังคายนาพระไตรปิฎกพุทธศักราช 2331 ให้ภาพความเป็นธรรมิกราชาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชไว้อย่างน่าสนใจ ว่า

ครั้นพระพุทธศักราชได้ 2,300 ปีเศษแล้ว พม่าก็แต่งยุทธสงครามยกมารบรันทำร้ายเมืองสัมมาทิฐิทั้งนี้สาบสูญรุ่งโรยไป เพราะไทยเกิดแต่พม่าเป็นต้นเหตุ มีผู้ร้ายเฝ้าวัดวาอาราม พระไตรปิฎกสาบสูญสิ้นไป จนกรุงศรีอยุธยาพินาศฉิบหาย พระไตรปิฎกเจดีย์ฐานก็สาบสูญ สมณพราหมณาจารย์ผู้จะรักษาว่าเรียนพระไตรปิฎกนั้น ก็พลัดพลายล้มตายเป็นอันมาก หาผู้ใดที่จะเป็นที่พำนัก

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, 1.

ป้องกันด้านข้าศึกศัตรูมิได้ แต่สมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้าทั้งสองพระองค์¹¹⁰ ผู้ทรงพระนิทานปรารภนาพระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณ ทรงพระกรุณาอุสาหะ ผู้เสียพระชนม์ชีพถวายพระศรีรัตนไตรย คุณทหารกู้แก้บำรุงบวรพุทธศาสนาแล สมณอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวง ช่วยรับรบต้านทานอริราชศัตรูหมู่พม่าข้าศึก ไว้ได้ไชยชนะแล้ว ทรงพระอุตสาหะจัดแจงพระนครราชธานีนิคมชนบท สมณพราหมณประชาราษฎร์ บวรเจดีย์ฐานพระอารามบริเวณวาสาอันพินาศธิบ หายนั้น แลบวชกุลบุตร ฐานาการพระพุทธบาทเจดีย์ฐาน ปรารภนาจะให้ รุ่งเรืองขึ้นดุจหนึ่งกาลแต่ก่อน¹¹¹

ภาพสะท้อนของความเป็นพระโพธิสัตว์ มิใช่เพียงทำนุบำรุงพระศาสนา และสังคายนา พระไตรปิฎก แม้แต่การสงครามกับพม่า ก็ทรงใช้ความเป็นพระโพธิสัตว์และการอุปถัมภ์พระ ศาสนาอธิบายความจำเป็นและความสำคัญของการทำสงคราม

สำหรับความใส่พระทัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชในทาง พระศาสนา อันเสมือนหนึ่งการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ที่จะอุบัติ และตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าใน อนาคตกาล เห็นได้จากการที่ทรงรับเป็นพระราชอุระอุปถัมภ์พระศาสนา ตัวอย่างเช่นเมื่อครั้ง สังคายนาพระไตรปิฎก พ.ศ.2331 ซึ่งเป็นการสะท้อนพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อ พระศาสนา ดังพระราชปรารภที่ว่า

ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงจงมีอุสาหะในฝ่ายพุทธจักร ให้พระไตรปิฎก บริบูรณ์ขึ้นจงได้ ฝ่ายอาณาจักรที่จะเปนศาสนูปถัมภกนั้นไว้พนักงานโยม โยม จะผู้เสียชีวิตรบชวาพระรัตนไตรย สุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์เปนมูลพระ ศาสนาจงได้¹¹²

คติเรื่องธรรมิกราชาธิราชผู้ทรงธรรม ยังคงได้รับการสืบต่อทางแนวคิดในรัชกาลต่อมา ดังเห็นได้จากการกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อยู่ในประกาศอธิษฐานน้ำพระ พิพัฒน์ ครั้งรามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ 2 ว่าทรง “ประจบด้วยชิตยานุวัตร ปฏิบัติ

¹¹⁰ หมายถึง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, 15.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, 17.

โดยทางทศพิธราชธรรมอันประเสริฐ”¹¹³ หรือเมื่อครั้งประกาศเผายาฝิ่น สมัยรัชกาลที่ 3 ที่กล่าวถึง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า

ทรงพระราชศรัทธาพระโพธิภักดิ์ หมายมั่นบำเพ็ญพระมหันต
มโหฬารากิจการ บารมีมีมิ่งมกุฏพุทธรัตนอนาวรณญาณ พระบวรสันดานนั้นชุ่มชื่น
ด้วยพระขันตี แลพระเมตตากรุณาคุณ ทรงพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นหิตานุ
หิตประโยชน์ แก่เอกนิกรราชบรรพตษ์ย์ ทรงปฏิบัติในทศกศุลกรรมบถ
ทศพิธราชธรรม มอบพระองค์เป็นอุปัฏฐากแก่พระรัตนไตรย เอาพระไทยใส่ในกิจ
สาสนูปถัมภกยกย่องพระบวรพุทธศาสนาให้ถาวรวัฒนาการ รุ่งเรืองขึ้นทั้งฝ่าย
คันถะธุระแลวิปัสนาธุระ ทรงสร้างพระไตรปิฎกพระพุทธรูปพระสถูปเจดีย์วิหาร
อุโบสถธรรมาวาส เป็นที่ไหว้สการบูชา แลทรงถวายนิคมภัตตาคารนันทภัตตรไตรจีวร
แก่พระสงฆ์ทุกๆ พระอารามตามสมควรมิได้ขาด¹¹⁴

ทั้งนี้ มีประเด็นที่น่าพิจารณาถึงข้อความในประกาศอาราธนาเทวดาเมื่อเผายาฝิ่น สมัย
รัชกาลที่ 3 อยู่ประการหนึ่งที่น่าสนใจมาก สะท้อนให้เห็นการสืบทอดแนวคิดของชนชั้นนำที่มอง
ความเป็นธรรมมิกราชาธิราช และสถานะการเป็นพระโพธิสัตว์ของพระมหากษัตริย์ในสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากในประกาศฉบับดังกล่าวมีรูปแบบการเขียนในตอนต้นของประกาศ
ที่เหมือนกันกับประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีสากยมุนี รัชกาลที่ 1 ซึ่งหากมองถึงระยะห่างของ
เวลาที่เขียนประกาศทั้ง 2 ฉบับ (ประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีสากยมุนีเขียนขึ้นใน พ.ศ.2351
ส่วนประกาศอาราธนาเทวดาเมื่อเผายาฝิ่น ถูกเขียนขึ้นใน พ.ศ.2382) ก็เป็นไปได้มากกว่าตอนต้น
ของประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีสากยมุนี เป็นต้นแบบให้กับการเขียนประกาศอาราธนา
เทวดาเมื่อเผายาฝิ่น ถือเป็นภาระเน้นย้ำให้เห็นแนวคิดความเป็นธรรมมิกราชาธิราชของกษัตริย์ ที่
ได้รับการสืบทอดแนวคิดมาจากสมัยรัชกาลที่ 1

อุดมคติเรื่องธรรมราชาธิราชที่ยังคงได้รับความสำคัญสืบทอดมาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มี
การเน้นย้ำให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจที่พระมหากษัตริย์ทรงทำในพระพุทธศาสนา ตลอดจน
หลักธรรมที่ทรงใช้ในการปกครองแผ่นดินที่นอกจากจะมีการกล่าวถึงทศพิธราชธรรม ซึ่งถือเป็น
หลักธรรมสำคัญสำหรับความเป็นกษัตริย์แล้ว ยังพบหลักธรรมสำคัญอีกประการหนึ่งที่ได้รับการ

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, 25.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 27.

กล่าวถึง นั่นก็คือ “กุศลกรรมบถ” อันหมายถึงทางแห่งกุศลกรรม ทางแห่งการทำความดี กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุขความเจริญ

นอกจากพระมหากษัตริย์จะทรงยึดถือหลักกุศลกรรมบถ เป็นธรรมประจำพระองค์แล้วยังทรงสั่งสอนและโปรดเกล้าฯ ให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ขุนนาง และราษฎรทั้งปวง ปฏิบัติตามหลักกุศลกรรมบถนี้ด้วย เห็นได้จากในพระราชกำหนดใหม่ ที่ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ.2325 อันว่าด้วยการให้ชนทุกชั้นตั้งอยู่ในกุศลกรรม 10 ประการ ดังนี้

แต่นี้สืบไปเมื่อน่า ให้ข้าทูลละอองฯ ทั้งปวง ผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหาร พลเรือนข้างหน้าข้างใน ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการอนาประชาราษฎร์ปฏิบัติตามให้ตั้งอยู่ในทศกุศลกัมมบทวินัยทั้งสิบประการ คือกายกัมมสาม วจีกัมมสี่ มโนกัมมสาม เปนสิบประการ แลกกายกัมมสามนั้น คือห้ามมิให้ฆ่าสัตว์อันมีชีวิตให้ตาย โดยต่ำไปแต่ไข่เรือดไข่เส้นก็อย่าฆ่าหนึ่ง ห้ามมิให้ลักสวัญณกะทรัพย์ อธิญาณกะทรัพย์อันมนุษย์หวงแหนมมิได้ให้ โดยต่ำไปแต่กำยำคาก็อย่าลักหนึ่ง ห้ามมิให้เสพเมถุนธรรมอันเป็นที่นักปราศติเตียน คืออย่าลวงลักประเวณีในหญิงยี่สิบจำพวกคือหญิงลูกสาวหญิงบุตรเลี้ยงหญิงหลานสาวท่านหาผู้มีได้มี 8 จำพวก คือ บิดารักษา มานดารักษา พี่น้องญาติโคตรรักษา บรรพชิตรักษา มิได้ขอกล่าวก่อนแลลวงลักประเวณีหนึ่ง แลหญิงมีสามีรักษา 12 จำพวก สาราक्षाพิริยา คือหญิงอันมีสามีรักษาเป็นต้น แลหญิง 20 จำพวก จำพวกนี้อะลวงลักประเวณีหนึ่ง เปนกายกัม 3 วจีกัม 4 นั้นคือห้ามมิให้เจรจาสุวาษสะปลับคำพาลหนึ่ง ห้ามมิให้เจรจาส่อเสียดหนึ่ง ห้ามมิให้เจรจาหยาบช้าหนึ่ง ห้ามมิให้เจรจาตลกคนองเปนวาจาอันมิเป็นประโยชน์หนึ่ง แลมะโนกัม 3 นั้นคือห้ามมิให้จิตโลภ เหนงของท่านผู้อื่นจะใคร่ได้เปนของตนหนึ่ง คือห้ามมิให้จิตคิดพะยาบาทสัตว์ผู้อื่นให้พินาศฉิบหายหนึ่ง คือห้ามมิให้จิตคิดเหนมิดว่า บุคคลจะทำกิริยาฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ลวงประเวณีเป็นต้น กิริยาที่ฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ลวงประเวณีอันเปนบาปนั้น จะตามสนองตนหามิได้ แลถ้าคิดเหนมิดว่า สัตว์ทั้งปวงเกิดมาดีเองตัวเอง หาเหตุปัจจัยตกแต่งให้ชั่วให้ดีมิได้ แลอย่าคิดเหนมิดว่า จะทำบุญน้อยก็ดีมากก็ดี จะมีผลไปในอนาคตหามิได้ แลคิดเหนมิดจากพุทธวจนะทั้งสามประการนี้ ชื่อว่านิยะตะมฤจฉาทิดฐิ เปนมะโนกัม 3 ประการเข้า

กันเปนกายนกาม 3 วจีกาม 4 มโนกาม 3 เปนตศกุตลกามบทวิไนย 10 ปร
การ¹¹⁵

เห็นได้ว่านอกจากพระมหากษัตริย์จะทรงปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อย่างกุศลกรรมบถแล้ว ยังทรงนำขุนนางและราษฎรในทุกชนชั้นให้ปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นด้วย ถึงกับทรงประกาศไว้เป็นพระราชกำหนดกฎหมายที่ถ้าผู้ใดละเมิด “มิได้ปฏิบัติตามพระราชโองวาทกำหนดกฎหมายนี้ จะเอาตัวเปนโทษตามโทษานุโทษ”¹¹⁶ นับเป็นอีกหนึ่งพระราชภารกิจในฐานะที่ทรงเป็นดังพระโพธิสัตว์ ผู้ทรง “ปรารถนาพระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณโลกุตระสมบัติ เพื่อจะโปรดเวไนยสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากสงสารทุกข์”¹¹⁷ โดยทรงใช้พระราชอำนาจทางฝ่ายอาณาจักรในการคุมคนทั้งหลายควบคู่กันไปด้วย

ครั้นในรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ชนชั้นนำเริ่มเปลี่ยนโลกทัศน์ที่มองสถาบันพระมหากษัตริย์ จากที่เคยให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นดังพระโพธิสัตว์ที่เสด็จมาอุบัติยังโลกมนุษย์เพื่อบำเพ็ญบารมีในการช่วยเหลือราษฎร และบำรุงพระศาสนา โดยมีมุ่งหวังพระโพธิญาณ ไปเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีความเป็นมนุษย์ ผู้ทรงช่วยเหลือราษฎรตามพระราชภารกิจแห่งความเป็นกษัตริย์

ความเปลี่ยนแปลงในโลกทัศน์ของชนชั้นนำ ส่วนหนึ่งมาจากความเจริญทางด้านเศรษฐกิจที่มีมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการค้ากับต่างประเทศ ที่มีความเฟื่องฟูมากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการผลิตสินค้าเพื่อการตลาด เช่น ผลผลิตทางด้านเกษตรกรรมหรือการอุตสาหกรรมเบื้องต้น ซึ่งความคุ้นเคยกับการค้าและการลงทุนของชนชั้นนำในสมัยนี้ ทำให้มีการพัฒนาระบบบัญชีที่ละเอียดขึ้น ซึ่งสะท้อนลักษณะการประกอบการในเชิงธุรกิจ เพราะบัญชีการค้าทำให้รู้ว่าหากำไรกับสินค้าอะไร อย่างไรใด ตลอดจนรู้จักจุดอ่อนของตนเอง ทำให้มีความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น และนำไปสู่ความตื่นตัวต่อการรับวัฒนธรรมจากตะวันตก¹¹⁸ ที่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในช่วงรัชกาลที่ 3 โดยชนชั้นนำได้เริ่มให้ความสนใจศึกษาวิทยาการจากตะวันตก ทั้งด้านภาษา วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีต่างๆ เป็นต้น ดังเห็นได้จากการที่เจ้าฟ้ามงกุฎ

¹¹⁵ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2506), 315-317.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 318.

¹¹⁷ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 1.

¹¹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: แพรวงสำนักพิมพ์, 2543), 189-190.

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เมื่อครั้งที่ยังทรงผนวชอยู่ ณ วัดสมอราย ทรงศึกษาภาษาละติน ตลอดจนแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นต่างๆ กับสังฆราชปาลเลกัวซ์¹¹⁹ ต่อมาเมื่อเสด็จมาทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารในฐานะเจ้าอาวาส ก็ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับหมอแคสเวลล์ นอกจากนี้ ยังทรงสนใจศึกษาความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ ตลอดจนวิทยาการต่างๆ ของตะวันตกกับหมอแคสเวลล์และหมอเฮาส์ด้วย ซึ่งความสนพระทัยในวิทยาการตะวันตกของเจ้าฟ้ามงกุฎ (ขณะทรงผนวช) ถูกสะท้อนให้เห็นในบันทึกของหมอเฮาส์ มิซซันนารีเพรสไบทีเรียน ซึ่งได้บันทึกไว้เมื่อครั้งที่มีโอกาสเข้าไป ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ว่า

ข้าพเจ้าได้เหลียวมองไปรอบๆ ห้อง และเห็นพระคัมภีร์ไบเบิลของสมาคม เอ. บี. และพจนานุกรมเวบสเตอร์ ตั้งอยู่คู่กันบนโต๊ะเขียนหนังสือ นอกจากนี้ยังมีตารางดาราศาสตร์ และการเดินเรือวางอยู่ด้วย ส่วนข้างบนอีกโต๊ะหนึ่งมีแผนผังสุริยุปราคาที่จะเกิดครั้งต่อไป มีรายการคำนวณเขียนไว้ด้วยดินสอ นอกจากนี้ยังมีแบบลอกแผนที่ของนายซานเดออร์วางอยู่ด้วย¹²⁰

สิ่งที่ชาวต่างชาติบรรยายให้เห็นภายในห้องที่ประทับของพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ สะท้อนให้เห็นความสนพระทัยในภาษาและวิทยาการตะวันตกของพระองค์ เห็นได้จากทรงศึกษาทั้งคัมภีร์ไบเบิลของคริสต์ศาสนา พจนานุกรมคำศัพท์ภาษาอังกฤษของโนอาห์ เว็บสเตอร์ ตลอดจนเรื่องดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และแผนที่ตามแบบตะวันตก ทั้งนี้ นอกเหนือจากเจ้าฟ้ามงกุฎ ชนชั้นนำส่วนหนึ่งในรัชกาลที่ 3 ก็ได้ให้ความสนใจศึกษาวิทยาการตะวันตกเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงสนพระทัยในการศึกษาวิชาการทหาร กรมหมื่นวงษาราชสนิท ทรงสนพระทัยในการศึกษาวิชาการแพทย์อย่างฝรั่ง กรมขุนเดชอดิศร ทรงสนพระทัยทางด้านประวัติศาสตร์และการพิมพ์ กรมหลวงมหิศวรินทร์ทราเมศ ทรงสนพระทัยการช่างต่างๆ กรมหมื่นสุนทรวิบัติ ทรงสนพระทัยศึกษาภาษาอังกฤษ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) สนใจในการศึกษาเกี่ยวกับธรณีวิทยา การทำคราม และปลูกองุ่น จมื่นไวยวรนาถ (ช่วง บุนนาค) สนใจในการศึกษาวิชาต่อเรือกำปั่นแบบฝรั่ง จมื่นราชามาตย์ (ข้า บุนนาค) สนใจในเรื่องประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ และศาสนา เป็นต้น ซึ่งชั้นชนสูงดังกล่าวล้วนได้รับการศึกษา

¹¹⁹ เอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟ็ต, *แผ่นดินพระจอมเกล้า* (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520),

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, 27.

ภาษาอังกฤษกับมิชชันนารีด้วยกันทั้งสิ้น หรือแม้แต่พระสงฆ์อย่างพระอมรโมลี แห่งวัดประยุรวงศาวาส ก็ได้แสดงออกให้เห็นถึงความสนใจในเรื่องราวของตะวันตกเช่นกัน

จากปัจจัยภายในเกี่ยวกับความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและการค้าที่มีมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งทำให้คนเห็นถึงความสามารรถ และศักยภาพในความเป็นมนุษย์ของตนเอง ในการสร้างสรรค์ ตลอดจนกระทำการในสิ่งต่างๆ มากยิ่งขึ้น ผนวกกับปัจจัยภายนอก อันได้แก่อิทธิพลของวิทยาการตะวันตกที่เข้ามามีบทบาทสำคัญตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ทำให้ชนชั้นนำเริ่มแสดงความคิดความเห็นที่สะท้อนถึงโลกทัศน์ใหม่ ที่มีความเป็นเหตุเป็นผลและอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงตามหลักวิทยาศาสตร์ ทั้งยังแสดงออกถึงความเป็นมนุษย์ที่มีศักยภาพในการกระทำสิ่งต่างๆ เพื่อความเจริญก้าวหน้าในโลกนี้ ดังเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ ที่ทรงส่งไปถึงมิสเตอร์และมิสซิสเอ็ดดี แห่งนิวยอร์ก เมื่อ พ.ศ.2392 ตรงกับปลายรัชกาลที่ 3 ว่า

ที่มีผู้ดีหลายคนซึ่งแต่ก่อนได้เชื่อในเรื่องสร้างโลก และโลกสถฐานตามตำราของพราหมณ์ ซึ่งคนแต่งหนังสือพุทธศาสนาครั้งโบราณได้นำเข้าใส่ไว้เป็นลัทธิในพระพุทศาสนาโดยไม่รังรอ ผู้รู้อย่างเก่าของเรานั้น เมื่อแรกได้ยินหรือรับรู้ความรู้ของชาวยุโรปก็ได้ได้เถียงคัดค้านวิชานั้นๆ เช่น ภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ วิชาวัดเวลา วิชาเดินเรือ แลเคมีสตรี เป็นต้น พวกนั้นพากันคิดไปเสียว่า ลักษณะแลความรู้เรื่องวิทยานั้นๆ คือปัญญาเดาๆของพวกมิชฌาธิชฐิชักจูงให้เป็นไป ภายหลังได้พิจารณาอย่างถ่องแท้ แลคิดค้นหาตัวอย่างด้วยเหตุผล ด้วยคำชี้แจง แลด้วยรูปการอย่างอื่น บัดนี้ผู้มีความเฉลียวฉลาด แลผู้มีปัญญาในประเทศเรา มีความเชื่อทางวิทยาศาสตร์อันกล่าวมาแล้ว¹²¹

ข้อความในพระราชหัตถเลขาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าชนชั้นนำเริ่มมีโลกทัศน์ที่มองสิ่งต่างๆ ด้วยความเป็นเหตุเป็นผล มีวิธีแสวงหาความรู้บนพื้นฐานจากประสบการณ์จริง มิได้อยู่ในกรอบความรู้แบบเดิมที่ถูกกำหนดโดยศาสนา และที่ทรงกล่าวว่า “บัดนี้ผู้มีความเฉลียวฉลาด แลผู้มีปัญญาในประเทศเรา มีความเชื่อทางวิทยาศาสตร์อันกล่าวมาแล้ว” นั้น น่าจะหมายถึงพระองค์เองด้วย เพราะจากการที่ได้ทรงศึกษาวิทยาการตามแบบตะวันตก ทำให้ทรงรู้และเห็นในสิ่งต่างๆ ได้กว้างไกลกว่าคนที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกัน ซึ่งได้สืบเนื่องมาจนถึงเวลาที่พระองค์เสด็จขึ้น

¹²¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521),

ครองราชย์ เพราะปรากฏว่าในเอกสารประกาศการพระราชพิธีส่วนหนึ่งที่เขียนหรือเรียบเรียงขึ้นใน สมัยรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะอย่างยิ่งประกาศฉบับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราช นิพนธ์ด้วยพระองค์เอง มักจะพบว่ามีความที่แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ที่ทรงมองเรื่องราวหรือสิ่ง ต่างๆ ด้วยความเป็นเหตุเป็นผลตามความเป็นจริง ดังที่ทรงมีพระราชวิจารณ์เรื่องตำนานพระพุทธรู มหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) และทรงพยายามอธิบายที่มาของพระแก้วมรกตตามหลัก เหตุ-ผล ในประกาศวันสวดมนต์พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ว่า

จะเริ่มคำประกาศพระมหามณีรัตนปฏิมากรนี้ มีเรื่องในหนังสือ ตำนานโบราณแต่งภาษามคธไว้เรียกว่ารัตนพิมพวงศ์ มีใจความในตำนานพระ มหามณีรัตนปฏิมากรนั้นข้างต้นว่า พระมหามณีรัตนปฏิมากรองค์นี้เทวดา สร้างถวายพระอรหันต์องค์หนึ่ง มีนามว่าพระนาคเสนเถระในเมืองปาตลีบุตร จึงพระนาคเสนเถระเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์สำเร็จด้วยอภิญญา ได้อธิฐาน อาราธนาพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระพุทธเจ้า ให้ประดิษฐานอยู่ในองค์ พระมหามณีรัตนปฏิมากรถึงเจ็ดพระองค์ คือในพระโมฬีพระองค์หนึ่ง ใน พระนลาตพระองค์หนึ่ง ในพระอุระพระองค์หนึ่ง ในพระอังสาทั้งสองข้างสอง พระองค์ ในพระชานุทั้งสองข้างสองพระองค์ เป็นเจ็ด เนื้อแก้วปิดมิดชิดสนิท ติดเป็นเนื้อเดียวดังเดิม ไม่มีแผลมีช่องแลเห็นตลอดเข้าไปเลย พระมหามณี รัตนปฏิมากรอยู่เมื่อนั้น แล้วตกไปเมืองลังกาทวีปแล้วตกมาเมืองกัมพูชา เมืองศรีอยุธยา เมืองละโว้ เมืองกำแพงเพชร ภายหลังตกไปอยู่เมืองเชียงราย เจ้าเมืองเชียงรายหวังจะซ่อนแก้วสัตถุ จึงเอาปูนทาลงรักปิดทองบรรจุไว้ในพระ เจดีย์ที่เมืองนั้น

เรื่องตั้งต้นมาจนถึงที่นี่ มีเรื่องราวยืดยาวไป ดุจมีคนได้รู้เห็นเป็นแน่ แลความนั้นใครที่มักเชื่อง่ายๆ ก็จะยอมเห็นว่าเป็นจริงตามตำนานที่กล่าวมา นั้น ที่ไม่เชื่อก็จะคิดวิตกสงสัยไปต่างๆ ว่าพระพุทธรูปองค์นี้ถ้าฝีมือเทวดา สร้าง พระพุทธเจ้ารูปร่างเหมือนอย่างนี้เป็นฝีมือเทวดาสร้างแน่แล้วฤา จะเป็น ที่สงสัยไม่ตกลงกัน ก็ปรกติคนโบราณแรกมีหนังสือขึ้นใช้ ยังไม่มีหนังสือเก่าๆ มาก เมื่อแต่งหนังสือเรื่องอะไรๆ นี้ก็จะเขียนอย่างไรก็เขียนไป ไม่คิดว่าจะนานไป

จะมีคนภายนอกที่มีสติปัญญาแลสดิตรีตรองเทียบเคียงมาก จะเชื่อคำของตัวฤา
ไม่เชื่อนั้น ไม่ใคร่จะคิด¹²²

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อมั่นว่าพระองค์ทรงเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด และเป็นผู้มีปัญญา มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ตามที่ทรงได้กล่าวไว้ในพระราชหัตถเลขาที่ได้ส่งไปถึงมิสเตอร์และมิสซิส เอ็ดดี แห่งนครนิวยอร์ก เมื่อ พ.ศ.2392 (ปลายรัชกาลที่ 3) จึงทรงไม่เชื่อเรื่องตำนานพระแก้วมรกตที่อยู่ในรัตนพิมพวงษ์ เพราะไม่มีพยานหลักฐานรองรับ ดังนั้นจึงทรงกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธรูปองค์นี้ “แต่ที่ควรเชื่อได้ แลแต่โดยอนุমানตามสลักสำคัญ ที่มีในองค์พระพุทธรูปปฏิมากรนั้น”¹²³ กล่าวคือ พระองค์ทรงใช้วิธีการสังเกตจากฝีมือช่าง และวัสดุที่ใช้สร้าง มาประกอบการอนุমান โดยอธิบายถึงความเป็นมาไว้อย่างละเอียดในประกาศฉบับนี้ จากนั้นจึงทรงกล่าวถึงเรื่องราวการประดิษฐานพระแก้วมรกตตามเมืองต่างๆ โดยใช้วิธี “สืบสาวความโบราณในสยามราชพงษาวดารเก่านั้นไป”¹²⁴ โดยกล่าวย้อนความไปถึงสมัยสุโขทัย เรื่อยมาจนถึงการอัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานภายพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

นอกจากโลกทัศน์ในการมองเรื่องราวต่างๆ ด้วยความเป็นเหตุเป็นผลแล้ว ยังพบว่าชนชั้นนำในรัชกาลที่ 4 ได้แสดงให้เห็นถึงการพยายามสร้างความศิวไลซ์ตามอย่างตะวันตก ที่ขณะนั้นได้เข้ามามีสัมพันธไมตรีกับไทยอย่างกว้างขวาง ดังสะท้อนให้เห็นอยู่ในประกาศเทวดาเฉลิมพระอภิเนาว์นิเวศน์ ดังนี้

หนึ่งในแผ่นดินประจุบันนี้ ได้มีทางพระราชไมตรีด้วยพระมหานครใหญ่ๆ ในแผ่นดินยุโรป แลทวีปอเมริกา ล้วนบันดาซึ่งเปนประเทศไม่ต้องขึ้นแต่เมืองอื่นเมืองใดหลายพระนคร มีสิ่งของเครื่องมั่งคณาการมาถวาย เจริญทางพระราชไมตรีล้วนดีๆ หลายอย่างต่างๆ ของจำพวกนี้เมื่อจะทรงพระราชศรัทธาถวายบูชาพระรัตนไตรยในพระอารามหลวงเสียก็หาควรไม่ เพราะทูตที่มาแต่เมืองเจ้าของเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้น ก็เข้ามาเนืองๆ แล้วถาม

¹²² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 2.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, 3.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, 5.

ว่าเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้น ยังคงเก็บไว้เป็นที่รูกถึงทางพระราชไมตรี
 สืบไปเถา ครั้นเมื่อจะจัดประดับประดาในพระที่นั่ง สร้างอย่างสยามตามอย่าง
 ช่างโบราณ ก็ดูพานจะขัดพระเนตรเป็นที่ยืมเย้ยของแขกเมืองที่มาแต่ประเทศ
 ยุโรปจะพึงว่าได้ ว่าของสำหรับใช้ใช้อื่น เหาามาใช้ใช้อื่นไป เพราะฉนั้นจึง
 โปรดให้ช่างสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์นี้ โดยอย่างท่วงทีลุ่ม้ายคล้ายกับราช
 นิเวศน์ ซึ่งมีในมหานครช่างยุโรปปี¹²⁵ เพื่อจะต้องท่วงทีกับสิ่งเครื่อง
 ประดับประดา ที่ได้มาแต่ยุโรปมหานครต่างๆ ไว้สำหรับแขกเมือง แลรูกถึง
 ทางพระราชไมตรี ด้วยพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในยุโรปปี¹²⁶ เพราะ
 ทอดพระเนตรเห็นของราชบรรณาการพิเศษที่กล่าวมานี้เนื่องๆ นั้น¹²⁶

เนื้อความในประกาศเทวดาเฉลิมพระอภิเนาว์นิเวศน์แสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์
 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงต้องการให้พระอภิเนาว์นิเวศน์ที่สร้างขึ้นใน
 รัชกาลของพระองค์มีความศิวิไลซ์ตามแบบตะวันตก จึงโปรดให้สร้างอาคารพระที่นั่งตามแบบ
 สถาปัตยกรรมยุโรป เพื่อจะได้เป็นที่เก็บรักษาบรรดาสิ่งของที่ประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรปส่งมา
 ถวาย แทนที่จะเก็บรักษาไว้ในพระที่นั่งที่สร้างตามสถาปัตยกรรมไทยแบบเก่า ซึ่งพระองค์ท่านเกรง
 ว่าจะทำให้เป็นที่ “ยืมเย้ยของแขกเมืองที่มาแต่ประเทศยุโรปจะพึงว่าได้ ว่าของสำหรับใช้ใช้อื่น
 เหาามาใช้ใช้อื่นไป”¹²⁷ อนึ่ง ความคิดที่จะเก็บสิ่งของไว้เช่นนี้ก็ขัดกับความคิดของชาวไทยโบราณ
 ที่เป็นคนอ่อนน้อม ถ่อมตน ไม่ชอบแสดงหรือโอ้อวดสิ่งที่ตนเองมี

พระที่นั่งที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสำหรับเก็บรักษาสิ่งของ ที่ทรงได้มาจาก
 ประเทศในทวีปยุโรปคือ พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับหอโภชนาการ ซึ่งเป็น
 สถานที่จัดเลี้ยงแขกเมืองจากต่างประเทศในโอกาสสำคัญ เพื่อให้แขกเมืองผู้ถวายสิ่งของทางพระ
 ราชไมตรีได้ชมสิ่งของที่เขานำมาถวาย ก่อนหรือหลังงานพระราชทานเลี้ยง และพระที่นั่งนี้จะได้
 เป็นที่ประพาสของพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทอดพระเนตรสิ่งของนั้นด้วย¹²⁸ ซึ่งนอกจากพระที่นั่งประพาส
 พิพิธภัณฑ์แล้ว สิ่งของต่างๆ จากต่างประเทศ ก็ยังถูกนำไปจัดตกแต่งไว้ยังท้องพระโรงพระที่นั่ง

¹²⁵ สันนิษฐานว่าหมายถึง ทวีปยุโรป

¹²⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 131.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁸ มรว.แฉ่งน้อย เกษมศรี, พระอภิเนาว์นิเวศน์ พระราชนิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

อนันตสมาคม ภายในพระอภิเนาว์นิเวศน์ ซึ่งมักใช้เป็นทีเสด็จออกต้อนรับแขกเมืองที่มาเข้าเฝ้าฯ เพื่อเจริญทางพระราชไมตรี ดังที่ปรากฏอยู่ในบันทึกของกองต์ เดอ โบวัวร์ ที่ได้ตามเสด็จเรือตรีดู๊ก เดอ ปองทือเอเวรอ แห่งประเทศฝรั่งเศส ไปเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ท้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคม¹²⁹ เมื่อวันที่ 13 มกราคม พ.ศ.2410 ได้บรรยายถึงการตกแต่ง ภายในท้องพระโรงนี้ว่า

เครื่องตกแต่งห้องเป็นแบบตะวันตก ประดับด้วยอัญมณีมีค่าและ เครื่องประดับอื่นๆ พระพุทธรูปประดับเพชร เคียงข้างกับสิ่งของกำนัลจาก ประเทศต่างๆ ในยุโรป แล้วก็เก้าอี้กำมะหยี่จากอุเทรชท์ซึ่งเอนได้ วางได้ เบญจาเงินของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในตุรกี เครื่องหมายเครื่องอิสริยาภรณ์ ลา เล จีอง ในกรอบเหนือภาพวาดสี เป็นรูปทหารช่าง ก้อนพลอยอันมีค่าในสภาพ ธรรมชาติในงานจากร้านขายเพชรพลอยถูกๆ ที่โอแวร์น สถาปัตยกรรมและ งานไม้งดงามแบบหาไม่ได้แถวบ้านเรา และสิ่งละอันพันละน้อยจากงานตาม หมู่บ้าน รู้สึกว่าทั้งหมดนี้เป็นลักษณะพิเศษของแถบตะวันออกอย่างแท้จริง คือ การผสมผสานกันระหว่างอัญมณีท้องถื่นที่สวยงามที่สุดกับสิ่งของไร้ค่าจาก ยุโรป ซึ่งความไม่รู้ทำให้ผู้เป็นเจ้าของเข้าใจว่าเป็นศิลปวัตถุ ระหว่างสิ่งของอัน ยิ่งใหญ่และไร้ค่า ทองและดีบุก เครื่องเคลือบอันสวยงามที่สุดและภาพวาด แบบของเด็ก ตู้ที่อยู่ใกล้ที่สุดก็ทำให้เราต้องหัวเราะแล้ว เพราะมีสิ่งของ ประดิษฐ์ด้วยงาช้างแบบที่สวยงาม หยกอันมีค่าเป็นพันๆ แพรงค์ ขวดน้ำมัน โคลา น้ำหอมและถ้วยกระเบื้องเคลือบขนาดเท่าแตงโมขอบหนาและหมั่นคง สักโหลหนึ่ง นัยว่าชาวฝรั่งเศสฉลาดแถมโกงคนหนึ่งได้ขายเครื่องใช้ในบ้านอัน น่าเกลียดนี้ให้แก่พระเจ้าแผ่นดินอย่างกับว่าเป็นเครื่องใช้สำหรับโต๊ะอาหาร¹³⁰

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นในบันทึกของกองต์ เดอ โบวัวร์ คือการวิจารณ์สิ่งของจาก ต่างประเทศที่นำมาประดับในท้องพระโรง ว่าเป็นสิ่งที่ไร้ค่าเมื่อเทียบกับสิ่งของพื้นเมืองอันสวยงาม

¹²⁹ พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์นี้ เป็นพระที่นั่งที่สร้างในรัชกาลที่ 4 ภายในพระอภิเนาว์นิเวศน์ ซึ่งเป็นคนละ องค์กับพระที่นั่งอนันตสมาคม ที่สร้างในรัชกาลที่ 5 บริเวณพระราชวังดุสิต

¹³⁰ กองต์ เดอ โบ วัวร์, การเดินทางรอบโลก ตอนประเทศสยาม, แปลโดย วรสุลีสรี ส่งเจริญ (กรุงเทพฯ: โรง พิมพ์หัตถศิลป์ 2529), 48-50.

และมากด้วยคุณค่าของคนไทยเอง เขากล่าวว่าเป็นความเข้าใจผิดอันเกิดจากความไม่รู้ของผู้เป็นเจ้าของ (หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่นำของไร้ค่าจากตะวันตกมาตกแต่งในห้องพระโรง สิ่งที่สะท้อนออกมาจากบันทึกของชาวตะวันตกนี้ ดูจะไม่เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงพยายามนำสิ่งของจากต่างประเทศที่ได้รับการถวายมาตกแต่งพระที่นั่งเพื่อให้ดูศิวิไลซ์ตามอย่างตะวันตก แต่หากพิจารณาให้ดีก็จะเข้าใจได้ประการหนึ่งว่า สิ่งที่พระองค์ทรงพยายามทำนี้ ถือเป็นกรนุกเบิกการสร้างควมศิวิไลซ์ให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชาวตะวันตก แม้จะยังคงจำกัดอยู่ในกรอบความเข้าใจและรสนิยมของชนชั้นนำในยุคนั้นก็ตาม ในขณะที่เดียวกันก็สะท้อนว่าชาวตะวันตกส่วนหนึ่งที่ถวายสิ่งของ ไม่ได้ให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ของสยาม เนื่องจากทูลเกล้าฯ ถวายของ “ธรรมดา” ที่ไม่มีค่าจากตะวันตก

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจึงเห็นได้ว่า ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา แนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิที่เคยมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ค่อยๆ ลดความสำคัญลง ชนชั้นนำเริ่มมีแนวคิดเกี่ยวกับเวลาที่มีพื้นฐานอยู่บนความเป็นจริง เป็นเหตุเป็นผล และเป็นความคิดทางเวลาที่มองเห็นศักยภาพของมนุษย์ ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อว่าเป็นช่วงเวลาที่มีมนุษย์มีชีวิตอยู่ “มนุษย์มีศักยภาพที่จะทำให้ตนเองและสังคมดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าในโลกนี้”¹³¹ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก แตกต่างจากความคิดเดิมที่ว่ามนุษย์ไม่สามารถกำหนดเวลา หรือกำหนดความเปลี่ยนแปลงได้ ต้องให้เป็นไปตามเวลาที่ถูกกำหนดไว้ในทางพุทธศาสนาที่ทุกอย่างค่อยๆ เสื่อมลงจนถึง 5,000 ปี อันเป็นเวลาสิ้นสุดของกัลป์ปัจจุบัน (ภัทรกัลป์) ตามคติปัญจันตรธาน ที่เชื่อว่า “ปริยัติ (พระไตรปิฎก) อันตรธาน 1 ปฏิบัติ (พระปฏิบัติ) อันตรธาน 1 ปฏิเวธ (พระอธิคม) อันตรธาน 1 ลิงค (สภาวะเป็นสมณะ) อันตรธาน 1 ธาตุ (พระสรีรธาตุ) อันตรธาน 1”¹³² จะเสื่อมลงเรื่อยๆ จนสิ้นสุดกัลป์ ซึ่งถือเป็นการสิ้นสุดเวลาทางพุทธศาสนานั้นเอง

ในเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและพระมหากษัตริย์ ชนชั้นนำในรัชกาลที่ 4 เชื่อว่ารัฐมีอาณาเขตที่แน่นอน มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นมนุษย์ ซึ่งใช้อำนาจที่เป็นจริงเหนือดินแดนที่เป็นพระราชอาณาเขต ทำให้พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ในรัชกาลที่ 4 ทรงเกิดการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ขึ้นมา ด้วยความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา ทำให้ทรงอธิบายว่า

¹³¹ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475 (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2538), 311.

¹³² “สังคีตยวงศ์” วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร 2544), 323.

ประวัติศาสตร์ดำเนินมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานแล้ว และปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ประวัติศาสตร์เคลื่อนที่มาได้ก็คือพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ ที่ทรงเป็นมนุษย์ ทรงกระทำการด้วยศักยภาพของมนุษย์ทำให้ประวัติศาสตร์ต่อเนื่องมา¹³³ ดังนั้นจึงปรากฏกลวิธีการเขียนประกาศการพระราชพิธี ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ที่สะท้อนภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็น “มนุษย์” ผู้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจต่างๆ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง โดยเห็นได้อย่างชัดเจนจากการพรรณนาในประกาศการพระราชพิธี ในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนี้

หนึ่งธำเพ็ญทานปริยาค ภาคสถานเล่าเรียน เขียนอ่านอีกวิทยา แก่บรรดากุลบุตร เพื่อผ่องแผ้วมลิน หนึ่งทรงจินตนาการ นานาทานปริยาค แก่คนยากคนเข็ญ เปนต่อธารสวัสดิทก ตกถาขาดสูญสาย หมายแต่เพิ่มพูนทวี หนึ่งธมีพระราชศรัทธา ฐาปนาเจตีย์วิหาร การเปรียญโรงสังฆกรรม ที่ทำใหม่ก็มาก ซ่อมก็หลากเหลือหลาย ปรายพระราชทรัพย์นับอนเนก เปนองค์เอกอรคมมหาสาสนูปถัมภก ตริปฏิภพพิมพ์เพ็ญภาค ทรงบริจาคแก่สงฆ์ ซึ่งแสวงทรงพระปฏิบัติ สืบพุทธพรรษเนานาน ฝ่ายราชการพระนคร ภูธรให้บรรเทา เบาธรรมเนียมหมอบคณาน เห็นเป็นพยานราชดำริห์ ตีการกตผู้้น้อย ต่ำต้อยย่อยยับเย็น หนึ่งธดำเนินธรรมเนียมทาส ลดเกษียรขาดเปนไทย ไชทางกันบั้นรอน ทอนทุกซ์ทั่วธาตรี ธให้มีหม่อมมาตย์ อาจทูลแนะนำทูลทัด ตามอนุมติหมายตรง คือองคมนตรี ตำแหน่งมีไฉเดิม พร่องควรเติมเติมติด เหลือควรลิดลิดตาม เอาแต่งามแต่ชอบ ธให้กอบกิจประชุมมี รัฐมนตรีสภา อีกเสนาบดีหมู่ คู่คิดบทกฎไอยการ เพิ่มพิจารณาสุขทุกข์ มุขอมมาตย์ราชฎร์ ดับอธิกรณ์กองเข็ญ เย็นทั่วประชาชน ล้ำสมพลอาวุธ เครื่องยุทท์กันเขตร ไทเรศบำรุง ประปนปรีอให้หาญ ยั่วทยานใจเหิมห้าว พระคุณทำวธเหลือตรา ผลจึงปรากฏเห็น ทุกยอมเย็นอยู่สุข บำราศทุกซ์ทุกกาย ชาวเข็ญรคายคั้นสงบ สบสิ่งสรรพสำราญ¹³⁴

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้รับการพรรณนาในประกาศการพระราชพิธีสมโภชพระราชลัญจกร แสดงให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจของ

¹³³ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475, 311.

¹³⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 254-255.

พระมหากษัตริย์ที่ทรงกระทำการด้วยพระปรีชาสามารถตามวิถีทางของมนุษย์ อันทำให้บ้านเมืองดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าในยุคของพระองค์ ซึ่งพระราชกรณียกิจเหล่านี้ล้วนเป็นที่ประจักษ์ทั้งทางฝ่ายอาณาจักร ที่กล่าวถึงพระราชกรณียกิจสำคัญอันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลของพระองค์ เช่น การยกเลิกธรรมเนียมหมอบคลาน การยกเลิกระบบทาส การตั้งองคมนตรี และรัฐมนตรีสภา เป็นต้น ส่วนทางฝ่ายศาสนจักรที่สำคัญคือการการพิมพ์พระไตรปิฎก เพื่อพระราชทานแก่พระสงฆ์ สำหรับใช้ศึกษาพระปริยัติธรรม ต่างจากการเขียนประกาศแบบเดิมสมัยรัชกาลที่ 1-3 ที่มักให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจทางฝ่ายศาสนจักร อันเป็นไปตามกรอบความเชื่อแห่งความเป็นธรรมิกราชา

โลกทัศน์เกี่ยวกับความเชื่อของชนชั้นนำ

ความเชื่อในที่นี้ หมายถึง ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ อาทิ ผีसाง เทวดา เทพารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจลึกลับที่มองไม่เห็น ซึ่งถือเป็นพื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ และสันนิษฐานว่าเป็นหนึ่งในบ่อเกิดของพิธีกรรมต่างๆ มนุษย์จัดพิธีเช่น สรวงเพื่อบูชาเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยความเคารพยำเกรง จึงเชื่อว่าหากเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์พึงพอใจกับการเช่นสรวงบูชา ก็จะดลบันดาลให้มนุษย์มีความสุข ปราศจากภัยอันตราย หรือดลบันดาลให้สิ่งที่ร้องขอเป็นไปตามต้องการ ในทางตรงกันข้าม หากไม่เป็นที่พึงพอใจ ก็จะถูกลงโทษให้ประสบเคราะห์กรรม ฉะนั้น มนุษย์จึงพยายามจัดพิธีกรรมเพื่อบูชาเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ซึ่งในรัชกาลที่ 1 ได้มีความพยายามจัดการควบคุมความเชื่อของให้ราษฎรยึดมั่นในพระรัตนตรัย และจำกัดความเชื่อเรื่องผีสางเทพยดาต่างๆ ดังเห็นได้จากในพระราชกำหนดใหม่ ดังนี้

ทุกวันนี้สัตว์ทั้งปวงเปนโลกีย ครั้นมีทุกข์ขึ้นมา น้ำจิตรนั้นก็ผันแปรไปจากพระรัตนตะยาธิคุณไปถือผีสางเทพารักษ์ต่างๆ มีน้ำใจดีเปนพหูสูตนั้น ถึงจะนับถือพระภูมเจ้าที่เทพารักษ์นั้น ก็ถือเอาแต่โดยจิตคิดว่าเป็นมิตรสหาย เปนที่ปองกรรอันตราย มิได้คิดว่าประเสริฐกว่าพระรัตนตะยาธิคุณมิได้ แต่เพียงนี้พระไตรสรณะคมก็ยังไม่ได้ขาด ที่น้ำใจภอติไกลจากสดับตรับฟัง ครั้นทุกข์บังเกิดมีเพราะกำมขของตนแต่หลังมิได้แจ้ง ก็เข้าใจว่าตนนับถือพระรัตนยาธิคุณช่วยไม่ได้ เสียใจก็ละพระรัตนตะยาธิคุณเสีย ไปถือภูมิตเทพารักษ์ผีสางต่างๆ ภอสิ้นกำมจะพ้นทุกข์ก็เข้าใจว่าภูมิตเทพารักษ์ผีสางที่ตนนับถือนั้นว่าประเสริฐกว่าพระรัตนไตรนี้ พระไตรสรณะคมก็ขาดเหมือนผู้นั้นหาศีละมิได้ เหนจะ

ไปสู่จัตุรabayเที่ยงแท้ ครั้นจะห้ามเสียไม่ให้ถือผีสางเทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ก็มี พระพุทธปฏิมาตรัสไว้ในสัตตปริยหาริยธรรมเจดปรการ อันจะให้บ้านเมืองสมบูรณ ขึ้นว่าให้สมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้าบำรุงเทพารักษ์ในกรุงเทพมหานคร นอกกรุงเทพพระมหานคร เป็นต้น เหตุนี้ จึงมีพระราชโองการดำหรัส เหนือเกล้าฯ สั่งว่า

แต่นี้สืบไปเมื่อน้ำ ให้ชำทูลออกฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้รักษาเมืองผู้รั้ง กรมการเมืองเอก โท ตรี จัตวา ทังปวงบันดามีสารเทพารักษ์พระภูมเจ้าที่ พระ เลื้อเมืองพระทองเมือง ใช้บำรุงซ่อมแปลงที่ปรลกหักพังนั้นให้บริบูรณ์ แลแต่ง เครื่องกระยาบวด¹³⁵ ผลไม้ถ่วงา เป็นต้น แลรูปเทียรของบูชาฟ้อนรำบำบวง สรวงพลีกรรม ถวายสิ่งซึ่งอันสมควรแก่เทพารักษ์ แต่อย่านับถือยิ่งกว่าพระไตร สรรณาคม ห้ามอย่าให้พะลังกำด้วยฆ่าสัตว์ต่างๆ มีโค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ เป็นต้น บูชาไปจะไปสู่อบายภูมิเสียให้กระทำบุญให้ทานรักษาศีล การกุศลสิ่ง ใดๆ จงอุทิศส่วนกุศลก็ขึ้นชมช่วยอภิบาลรักษา จะได้เป็น พญาณบอบบาญชัย แก่ท้าวจตุโลกขบาล อันที่ยวมเอาบาญชัยนั้น¹³⁶

ข้อความจากพระราชกำหนดใหม่ในช่วงต้นสะท้อนให้เห็นความเชื่อในเรื่องผีสางเทพยดาของชนชั้นนำในยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่อยมาจนถึงในรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการ ออกพระราชกำหนดนี้ได้เป็นอย่างดี ซึ่งแม้จะมีการออกพระราชกำหนดที่ห้ามราษฎรฆ่าสัตว์ ทั้งหลายเพื่อพลีกรรม¹³⁷ แต่ก็ได้ห้ามประชาชนชนเชื่อถือหรือบูชาผีสางเทวดา หรือเทพารักษ์ ต่างๆ เพียงแต่เป็นการ “ควบคุม” ความเชื่อของราษฎรให้อยู่ในกรอบของพระพุทธศาสนา ยึดไตร สรรณคมม์ อันประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึ่งที่ระลึกอันประเสริฐ พร้อม กับการทำบุญรักษาศีล เพื่ออุทิศส่วนกุศลนั้นให้แก่เทวดา หรือเทพารักษ์ แทนการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เพื่อนำไปพลีกรรม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเห็นว่าเป็นทางอัน นำไปสู่อบายภูมิ

ด้วยอิทธิพลจากพระราชกำหนดดังกล่าว มีส่วนที่ “ถ่ายทอด” โลกทัศน์เกี่ยวกับความ เชื่อเรื่องเทพยดาอารักษ์ ตามกรอบวิถีคิดทางพระพุทธศาสนา ดังเห็นได้จากจารีตของการเขียน

¹³⁵ อาหารที่ไม่เจือด้วยของคาว

¹³⁶ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, 322-324.

¹³⁷ หมายถึง การเช่นสรวงบูชา

ประกาศการพระราชพิธีแทบทุกฉบับ นับแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ที่มักขึ้นต้นด้วยบทหรือข้อความ อัญเชิญเทวดาให้มาชุมนุมในสถานที่ซึ่งประกอบการพระราชพิธี เพื่อรับฟังถ้อยคำประกาศและรับ ส่วนอันเป็นพระราชกุศลที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอุทิศถวาย (แทนการพลีกรรมด้วยการฆ่า สัตว์) เพื่อให้เทวดาบันดาลให้เกิดความเป็นสวัสดิมงคล และดลให้กิจต่างๆ ที่มีพระราชประสงค์ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยอำนาจบารมีของเทวดานั้น เช่น

สัคเคกาเมจรูปะ ข้าพบาทขออัญเชิญเทพยเจ้าอันสถิตยในทิพย
พิमानเมืองสวรรค์ชั้นฉอากามาพจร แลโสฬศมหาพรหมทั้งสิบหกห้องฟ้า ศิริ
สิขรตฎู ขอเชิญทั้งภูมเทพยดาอันสิงสถิตยในยอดคีรีมีพระมเหศวรเปนอาทิ
แลเทพยเจ้าอันสิงสถิตยในเหวหุบห้วยละหาน อันตลิกเขวิมานะ ขอเชิญทั้งอมร
เทพยอันสิงสถิตยในอากาศสุวรรณภูมิลอยอยู่ในอัมพรวิถีประเทศ ที่เปรีฏฐูฐู
คาเม ขออัญเชิญเทพยเจ้าอันสิงอยู่ในขอบเขตทวีปใหญ่และทวีปน้อยทุกถิ่น
ฐาน บ้านแลนิคมชนบทแลราชธานีบุรีใหญ่น้อยนานา ตรวนคหเน ขอเชิญทั้ง
ภูมเทพยดาอันสิงสถิตยในต้นพฤกษาลดาวาล อรัญประเทศป่ารงแลป่าชัญ
เคหวัดถุมหิ ขอเชิญเทพยเจ้าอันสิงสถิตยในเคหสถาน เปนต้น คือ พระเสื่อ
เมือง พระทรงเมือง และเทพยดาอันรักษาเสวตรบรรณฉัตรแลเทพยเจ้าอัน
บริรักษ์ในจังหวัดพระราชนิเวศน์มหาสถาน เขตเต ขอเชิญทั้งอารักษ์เทพยเจ้า
อันบริรักษ์อภิบาลในที่นาแลที่สวน ขอเชิญเทพยเจ้าทั้งปวงประชุมชวนกันมา
สโมสรสนับนิตในประเทศที่ตั้งพระพุทธรูปปฏิสังขรณ์ราชพิธีนี้ให้พร้อมเพรียงกัน

ขอเชิญรับพระราชปิตานาผลานิสงษที่ทรงพระราชอุทิศแล้ว จงช่วย
คุ้มครองป้องปิดสรรพญูปัตวันตรายทั้งปวง อย่าให้มาวี่แววแผ้วพาน แก่
พระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว แลพระบวรราช
บุตรพระราชนัดดาประยูรวงษานวงษ์ แลเสนามนตรีรักษาติราชบรรพตษ์
ที่กระทำการพระพุทธรูปปฏิสังขรณ์ราชพิธีในครั้งนี้ สรรพกิจแต่บัดนี้ที่กระทำ
การพระพุทธรูปปฏิสังขรณ์นี้ เทพยเจ้าทุกๆพระองค์จงเอาพระไทยใส่ ช่วยอุปถัมภ์
คำฐให้สำเร็จโดยสะดวกให้บริสุทธ์บริบูรณ์ เจริญสิริสวัสดิ์ทุกสิ่งทุกประการ
ให้สมควรด้วยพระราชปณิธานมูลมโนรถอย่ามีที่บกที่พ้องอย่ามีที่สล้ำ
สลาย¹³⁸

¹³⁸ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 21-22.

เนื้อความในประกาศข้างต้น ดำเนินตามคาถาชุมนุมเทวดา ที่ขึ้นต้นบทว่า “สัคเคกา เมจรูปเป” ในการกล่าวอัญเชิญเทพดาต่างๆ ทั้งทั้งสกลจักรวาลตามความเชื่อในพุทธศาสนา มาประชุมกันในมณฑลที่ประกอบพิธี ซึ่งเป็นการสะท้อนระบบความเชื่อเกี่ยวกับเทพดาอารักษ์ในโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ว่าให้ความเคารพตั้งแต่เทพเจ้าชั้นสูงจากสวรรค์ชั้นต่างๆ เทวดาที่สถิตย์ในป่าเขาแม่น้ำอากาศ เทวดาประจำเมือง เทวดารักษาพระมหาเศวตฉัตร และพระราชนิเวศน์ เรื่อยมาจนถึงเทวดาที่ปกปักรักษาตามท้องไร่ท้องนา ทั้งยังแสดงถึงการผสมผสานของความเชื่อทางพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อดั้งเดิมของไทย ที่เล็งการพลีกรรมหรือบูชาอัญญูโดยการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต มาเป็นการอุทิศส่วนกุศลซึ่งเป็นแนวคิดทางพระพุทธศาสนาแทน แต่ก็ยังคงเชื่อเรื่องเทพดาตามแนวคิดทางศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ทรงห้ามเรื่องนี้ไว้

นอกจากนี้ยังพบว่ามีการเชิญภูตผีปีศาจ อมนุษย์ และยักษ์ทั้งหลายมาร่วมในบางพิธีด้วย เช่นที่พบอยู่ในประกาศอธิษฐานน้ำพระพิพัฒน์ ครั้งรามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในรัชกาลที่ 2 ว่า

โขนโตเทวสังฆาโย ข้าแต่ฝูงเทพยนิกรอมรพรหมินทร์อำรินทราธิราช
 สัคเคกาเม ซึ่งสถิตย์ทิพยวิมานมาศเมืองสวรรค์ฉ้อขึ้นกามาพจร ทั้งเทพเจ้าผู้
 ทรงมเหศวรศักดิ์ดาเดช สิงสู้อยู่ในขอบเขตระหวาฬ อันตลิกเขวิมานเอ อีก
 อากาศพิมานแลภูมเทพดาเปนอาทิ ทั้งทำวตตรู วิรุฬหก วิรุฬักษ์ ทำว
 กุเวรเวศุวรรณ อันเปนใหญ่แก่คนธพุมภันท์ อนันตยักษนาคเสนาบดี ฝูงผี
 โขมดมารยาห้าเหวโหงพราย อสุระกายอันร้ายกาจ พวกภูตปีศาจผีเสื้อน้ำ เจ้า
 ประเทศเถื่อนถ้ำท่งเทินเขาทุกถิ่นแถวแนวลำเนาห้วยหนอง คลองละหานธาร
 ท่าแลป่าชฎู ทั้งพนศบดี ศรีพรหมรักษ์ ยักษกุมาร พระกาลพระกาลี นางพระ
 ธรณี นางพระคงคา เทพยดา เลื้อเมือง ทรงเมือง หลักเมือง ผู้เรืองมหิทฤทธิ
 ศักดาเดช อันสิงสถิตย์ทุกประเทศแคว้นแคว้น แสนโกฏจักรวาลทวีปน้อยใหญ่
 ไตรโลกธาตุ¹³⁹

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, 24.

รายชื่อเทวดาอารักษ์ เหล่ายักษ์ และอมนุษย์ ตลอดจนภูติผีปีศาจที่มีการกล่าวถึงในประกาศข้างต้น จะสังเกตได้ว่าล้วนแต่เป็นการเชิญมาเพื่อให้เป็น “พยาน” ในการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาของพวกมอญที่อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อ พ.ศ. 2358 ซึ่งมีการกล่าวเชิญมาตั้งแต่เทพดาชั้นสูงจากสวรรค์ชั้นต่างๆ มีพระอินทร์ เป็นอาทิ นอกจากนี้ยังได้เชิญท้าวจตุโลกบาล และกล่าวถึงบรรดา “คนธพุมภันท์ อนันตยักษนาคนเสนาบดี ผู่ผีโขมดมารยาท่าเหวโหงพราย อสุระกายอันร้ายกาจ พวกภูติปีศาจผีเสื้อน้ำ” ซึ่งเป็นอมนุษย์ และภูติผีปีศาจที่คนในยุคนั้นหวาดกลัว ให้มาร่วมเป็นพยานในพิธีเพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ และความน่าเคารพยำเกรง เพราะหากผู้ถือน้ำพระพิพัฒน์เอาใจออกห่าง คิดไม่ซื่อกับพระมหากษัตริย์ และบ้านเมือง ก็จะถูกอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายลงทัณฑ์ตามคำสัตย์สาบานที่ได้เคยถวายไว้ นั่นเอง

โลกทัศน์ในความเชื่อเรื่องภูติผีปีศาจของชนชั้นนำ ถูกสะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดในพระราชพิธีตรุษ หรือพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ซึ่งเป็นพระราชพิธีส่งท้ายปี มีการสวดอาถรรพณ์ภูติผีปีศาจ หรือที่เรียกว่า สวดภาณยักษ์ และมีการยิงปืนใหญ่เรียกว่า “ยิงปืนอาถรรพณ์” ที่เป็นการยิงปืนตามประเพณีและความเชื่อในระหว่างพระสงฆ์สวดอาถรรพณ์ภูติผีปีศาจในวันทำพิธีตรุษเพื่อขับไล่ภูติผีปีศาจให้ตกใจและหนีไปจากพระนคร ซึ่งในประกาศเทวดาพระราชพิธีตรุษ หรือพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ สะท้อนให้เห็นว่าชนชั้นนำมีความเชื่อว่าผีสังเทวดามีทั้งพวกที่เป็น “สัมมาทิฐิ” ให้ความเคารพในพระพุทธโฆษา และคอยให้ความคุ้มครองดูแลมนุษย์ทั้งหลาย กับผีสังเทวดาที่เป็นพวก “มิจฉาทิฐิ” มีความชั่วร้าย คอยรังควาน และสร้างความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์ ในประกาศเทวดาพระราชพิธีตรุษ จึงได้เชิญเทวดาที่มีสัมมาทิฐิ อาทิ ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ได้แก่ ท้าวธตรฐราช ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ ท้าวกุเวรราช ให้มาชุมนุมในพระราชพิธีเพื่อมาพึ่งพระสงฆ์สวดมนต์ในการพระราชพิธี และขอให้คุ้มครองพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ราษฎรทั้งหลาย ตลอดจนคนดบันดาลให้ เครื่องราชูปโภคทั้งหลาย รวมทั้ง “มงคล” (สิ่งที่ทำเป็นวงด้วยด้ายสำหรับสวมศีรษะเพื่อเป็นความเป็นสิริมงคล) “พิศมร” (เครื่องรางชนิดหนึ่ง รูปสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยม ร้อยสาย สำหรับป้องกันอันตราย) และ “น้ำพระพุทธมนตร์” ที่เชิญมาตั้งในการพระราชพิธี ให้มีฤทธิอำนาจทำให้ภูติผีปีศาจและฝูงอมนุษย์ทั้งหลายเกรงกลัว ส่วนผีสังเทวดาที่มีมิจฉาทิฐิ ก็จะถูกขับไล่ออกไปด้วยอำนาจแห่งพระอาถรรพณ์ภูติผีปีศาจ และอำนาจแห่งเทวดาที่รักษาคุ้มครอง ดังข้อความในประกาศที่ว่า

อนึ่งเทวดาหมู่ใด ถ้อมฤๅณาทีฐีนอกจากพุทธโศวาท มีอาจรรักษา
สมเด็จพระบรมราชาธิราช อันมีพระนามประกาศปกาศิต พระบาทบรมบพิตร
สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฏ บุรุษรัตนราช
รวิวงษ์ ทั้งองค์พระบรมรัตนราชนาธิบดีศรีนักษัตร แลพระบรมราชบุตรบุตรีราช
นัดดา พระญาติประยูรวงษา เสนามอำมาตย์ราชกระวีชีพรามณณ์แลชน
ทั้งหลายแลสัตว์ทั้งปวงได้ใช้ แลเทวดาหมู่นั้นจงเร่งถอยหนีออกไปนอกขอบเขา
จักรวาลจงเร็วพลันฯ อย่าให้ทันพระสงฆ์สวดอาฎานาฎิยสูตรอันวิเศษ¹⁴⁰

ในเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองบายถึงความ
เชื่อเรื่องภูตผีปีศาจที่ปรากฏในพระราชพิธีตรุษฯ ว่า

การที่มุ่งหมายในเรื่องทำพระราชพิธีตรุษสุดปี มีสวดอาฎานาฎิยสูตร
ซ้ำๆ ไปตลอดคืนนี้ด้วยประสงค์จะให้เป็นการระงับอันตรายแก่มนุษย์ทั้ง
ปวงทั่วพระราชอาณาเขต ตามพระบรมพุทธานุญาต แต่ตามที่เข้าใจกันโดย
มากกว่า ซึ่งพระสงฆ์สวดภาณยักษ์หรือภาณพระนั้น เป็นการขู่ตวาดให้ผีตกใจ
กลัว แล้วยิงปืนกระหน่ำสำหรับให้วิ่ง จนถึงคนแก่คนเฒ่าต้องหาขมกับปูนตั้ง
ไว้ตามข้างที่หลับที่นอนในเหย้าในเรือน สำหรับผีญาติพี่น้องและผีเหย้าผีเรือน
จะตกใจปืนเที่ยววิ่งปากแตกสี่ข้างหัก จะได้เอาขมกับปูนทา แล้วทำต้นไม้ผูก
ของกินเล็กๆ น้อยๆ มีกระบอกเล็กๆ กรอกน้ำแขวนกิ่งไม้ผูกไว้ที่บันไดเรือน
เรียกข้าวผอกกระบอกน้ำ สำหรับเจ้าพวกผีที่วิ่งตามถนน จะต้องวิ่งไปมาเหน็ด
เหนื่อยหิวโหยแรง จะได้หิบบินไปพลาจ ห้ามไม่ให้ปีศาจลงทางล่อง ด้วย
เข้าใจว่าผีนั้นวิ่งซุกมุนอยู่ตามใต้ถุนเรือนช่องจะไปเปี่ยกไปเปื้อน¹⁴¹

สิ่งที่น่าสนใจจากเนื้อความในประกาศพระราชพิธีตรุษฯ และพระราชนิพนธ์เรื่องพระราช
พิธีสิบสองเดือน ในข้างต้น สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ที่ชนชั้นนำมองว่าบรรดาภูตผีและเทวดา ล้วนมี
ชีวิตและมีลำดับชั้นเช่นเดียวกันกับมนุษย์ ซึ่งมีทั้งที่ดี มีสัมมาทิฐิ และไม่ดี ไม่มีจักษุทิฐิ แต่แม้จะมี

¹⁴⁰ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1, 180-181.

¹⁴¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ,

การขับไล่ ก็ยังเกรงว่าผีที่เป็นญาติหรือบรรพบุรุษของตนจะบาดเจ็บหรือหิวเพราะตกใจกลัวเสียงปืนใหญ่และพระอาณานิยมสูตร จึงต้องมีการหาอาหารและสมุนไพรเพื่อระงับอาการบาดเจ็บมาผูกแขวนไว้ โดยเชื่อว่าบรรดาญาติที่ผ่านมาจะได้ใช้

รูปที่ 10 จิตรกรรมฝาผนังแสดงการยิงปืนใหญ่ในพระราชพิธีตรุษ จากวัดเสนาสนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา

นอกจากความเชื่อเรื่องญาติผีปีศาจแล้ว ในเอกสารประกาศการพระราชพิธียังสะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดมาแต่โบราณที่เชื่อว่าสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เป็นต้นว่าพระมหาเศวตฉัตร เครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชูปโภคต่างๆ ล้วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลหรือสิงสถิตย์อยู่ ทำให้เป็นที่เคารพของบรรดาข้าราชการสำนัก หรือแม้แต่องค์พระมหากษัตริย์เองก็ตาม ดังเห็นได้จากประกาศเชิญเทวดาให้สิงในกัมพูฉัตร และรูปเทวดาถือหีบพระราชลัญจกรเทวดาถือพระแสง ในสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า

โขนโตเทวสังฆา ข้าแต่หมู่เทพยดาสุรารักษ์ เป็นต้นว่าเทพยอันพิทักษ์
รักษาพระมหาเศวตฉัตรรัตนบัลลังก์ พระที่นั่งราชอาสน์ราชสถิตย์สถานทั้ง
สามแผ่นดินอันล้นล่องมาแล้ว ขออัญเชิญเทพยเจ้าเข้าสิงสู่ในรูปเทพยดาที่รับ

กัมพูพระมหานพปฎลเสวตรฉัตร แห่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าในกาล
บัดนี้ กับทั้งเทพยดาอันอภิบาลบำรุงรักษา พระบาทสมเด็จพระบรมนารถนา
ธิบดีแต่ยังทรงพระเยาว์มา ตราบเท่าถึงได้เถลิง มไหศวรรยาริบัติถวัลยราชศิริ
สมบัติ เข้าสิงในรูปเทพยดาอันถือหีบพระราชมุกธา พระราชทานพระนามว่า
พระราชมุกธาธร พระราชบันเฑาะธร แลพระมหาขรรคากิริรัตนราชกุกกุฎภัณฑ์
สรรพพระแสงอัษฎนาวินาอาวุธ เครื่องพระพิไชยยุทธศาสตรา¹⁴²

รูปที่ 11 เทวรูปพระราชบันเฑาะธรถือพระแสง และเทวรูปพระราชมุกธาธรถือหีบพระราชฉัตร

ราชสำนักแต่โบราณมีความเชื่อว่าพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร (ฉัตรขาวเก้าชั้น ถือเป็น
ฉัตรสูงสุดแห่งองค์พระมหากษัตริย์) ที่กางกันเหนือพระแท่นราชบัลลังก์ เป็นของสูง ศักดิ์สิทธิ์ และ
มีเทพยดารักษาอยู่ จึงได้มีการสร้างเทวรูปประดิษฐานไว้ที่บริเวณกัมพูฉัตร (ไม่ไกลสำหรับเป็นที่
รวมร้อยชีฉัตร) เพื่อให้ดูแลรักษาพระมหาเศวตฉัตร และองค์พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ยังมีความ
เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการมักจะมีเทพยดาคุ้มครอง ดังนั้น เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จ
ขึ้นครองราชสมบัติ ก็มีการอัญเชิญเทพยดาทั้งหลายที่คอยถวายอภิบาลดูแลพระองค์ให้มาสถิตที่
เทวรูป พระแสง เครื่องราชศาสตราวุธ และเครื่องพิไชยยุทธต่างๆ เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล
แด่องค์พระมหากษัตริย์ด้วย

¹⁴² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 156-157.

รูปที่ 12 รูปเทวดาที่ประดิษฐานอยู่บริเวณกัมพูฉัตรของพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร
ที่มา : ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ สำนักพระราชวัง, หมู่มหามณเฑียร (กรุงเทพฯ: พงษ์วรินทร์การพิมพ์,
2554)

ในเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับเทพดาที่รักษาองค์พระมหากษัตริย์นั้น มีการกล่าวถึงอยู่ในประกาศการพระราชพิธีหลายฉบับ และยังคงความเชื่อสืบเนื่องมาโดยตลอด เช่น ในรัชกาลที่ 6 ซึ่งพบความเชื่อนี้อยู่ในประกาศเชิญเทวดาสิ่งในรูปทำพิธีนยพนาสูร ว่า

เมื่อครั้งยังมีได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ในรัตนโกสินทรศก 125
เสด็จพระราชดำเนินประพาสสมณชลพายุ์พ เมื่อจะทรงเดินทางจากเมืองอุดรดิฐ
ไปในทางป่า เวลานั้นผู้ตามเสด็จพระราชดำเนินมีความหวาดหวั่น เพราะเกรง
กลัวความไข้แลภัยอันตรายต่างๆ ซึ่งจะพึงมีมาได้ในกลางทางป่า จึงได้ทรงพระ
กรุณาดำรัสชี้แจงว่าธรรมดาเจ้าใหญ่ นายโตจะเสด็จแห่งใดๆก็ดี คงจะมีทั้ง
เทวดาแลปีศาจอสูรอันเปนสัมมาทิฎฐิ คอยติดตามป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง
มิให้มากล้ำกลายพระองค์แลบริวารผู้โดยเสด็จได้ ถึงในการเสด็จพระราชดำ
เนินประพาสครั้งนี้ ก็มีผู้ป้องกันภัยอันตรายเหมือนกัน อย่าให้มีผู้หนึ่งผู้ใดมีความ

วิตกไปเลย ต่อนั้นไปมีผู้ที่ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินผู้หนึ่ง กล่าวว่านิมิตรฝัน เห็นชายผู้หนึ่งรูปร่างลำสันใหญ่โต ได้บอกแก่ผู้ฝันนั้นว่าตนชื่อหิรันย เป็นอสุรชาวป่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในสัสมมาปฏิบัติ ในครั้งนี้จะมาตามเสด็จพระราชดำเนินไปในกระบวนเพื่อคอยดูแลระวัง มิให้ภัยอันตรายทั้งปวงอันพึงจะบังเกิดมีขึ้นได้ในระยะทางป่านั้น มากล้ากลายเป็นพระองค์ฤาชาบริวารได้¹⁴³

กล่าวได้ว่า ความเชื่อเรื่องเทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผีปีศาจ เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาตลอดทุกยุคทุกสมัย ตั้งแต่ระดับชนชั้นผู้นำลงมาถึงระดับราษฎรทั่วไป ก็ล้วนมีความเชื่อในเรื่องเหล่านี้ทั้งสิ้น แต่อาจมาก-น้อยต่างกันไป ขึ้นอยู่กับโลกทัศน์ที่ได้รับการปลูกฝังและเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโลกทัศน์อย่างตะวันตก ที่มองสิ่งต่างๆ ตามหลักทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อชนชั้นนำตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา แต่ถึงอย่างไรก็ตาม แม้จะมีความคิดตะวันตกเข้ามาแล้วก็ยังคงมีการนับถือและเชื่อในเรื่องเทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และภูตผีปีศาจอยู่เหมือนเดิม

ประกาศการพระราชพิธีที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ในรัชกาลที่ 4 – 6 ซึ่งส่งผลต่อจารีตการเขียนประกาศการพระราชพิธี ส่วนใหญ่จะพบอยู่ในประกาศพระราชพิธีจร ที่ประกอบพระราชพิธีในโอกาสพิเศษต่างๆ อันเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ ส่วนประกาศพระราชพิธีประจำปีนั้น จากการศึกษาพบว่าส่วนใหญ่ยังไม่มีเปลี่ยนแปลงจารีตไปจากเดิมเท่าไรนัก เนื่องจากยังพบเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับเทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนเรื่องทางพระพุทธรักษา เพราะเหตุอะไรในการเขียนประกาศการพระราชพิธีของทุกรัชกาล แม้กระทั่งในรัชกาลที่ 4 – 6 ซึ่งเป็นยุคที่ได้รับอิทธิพลแนวคิดจากตะวันตก มีโลกทัศน์ที่อยู่บนเหตุและผลตามแนวคิดวิทยาศาสตร์ ก็ยังพบการนำความเชื่อดั้งเดิมของไทยมาใช้ในประกาศการพระราชพิธีอยู่ คำตอบสามารถอธิบายได้ ดังนี้

1. การสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ราษฎร

แม้ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา จะเริ่มมีโลกทัศน์ที่อธิบายเรื่องราวต่างๆ ด้วยความเป็นเหตุเป็นผล ตามแนวคิดวิทยาศาสตร์แบบตะวันตก แต่คนส่วนใหญ่ในยุคนั้นยังคงมีโลกทัศน์และความเชื่อแบบดั้งเดิม ดังนั้น จึงยังคงดำเนินความเชื่อนี้ต่อไป เนื่องจากพระราชพิธีต่างๆ

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, 277.

ที่ทำกันมาแต่โบราณ จุดประสงค์สำคัญก็เพื่อให้เกิดความเป็นสวัสดิมงคลแก่บ้านเมือง ทั้งยังถือเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ราษฎรในพระราชอาณาจักร ซึ่งเข้าข่ายในลักษณะของการปรับปรุงทางวัฒนธรรม และแนวความคิด โดยเป็นการปรับและการผ่อนปรนวัฒนธรรมและแนวคิดที่แตกต่างกันระหว่างคนสองกลุ่ม เมื่อมาอยู่ในสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม เดียวกัน สามารถที่จะปรับเข้าหากันได้อย่างสมดุลโดยไม่ขัดแย้งกัน¹⁴⁴ ดังพบตัวอย่างในประกาศพระราชพิธีพืชมงคล ประกาศพระราชพิธีสารท หรือแม้กระทั่งในพระราชพิธีจองเปรียง ก็ยังคงมีเนื้อความที่กล่าวถึงตำนานหรือคติทางศาสนา ตลอดจนการขอพรเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ เพื่อสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ราษฎรที่ทำการเพาะปลูก เช่น

ขยมบาทบวร อาทรรถวายอภิวาท นารถนายก ดิลกโลกาวลัย บโหว
ด้วยโลกธรรม์ สรรพเกดศลอยมละ สระสิ่งเศรำโคกสุญ สมบูรณ์ธรรมเปนที่
งอก พันลอกกล้าพิไลยงาม ยามนรชาติหญิงชาย กระจายร้อนดำกษณรันจวน
บควรเปนที่งอกแห่งผล พระธรรมที่สมเด็จพระทศพลบัณชุกรตรัส อุบติงอกด้วย
งาม ความนี้ยิ่งควรยอ ผู้ข้าขอบังคม บรมสุคติโคดมนั้น ชั้นเคารพนบใน
ธรรมคุณ สุนทรสรวากสงฆ์ อันจำนงว่าเปนเนื่อนาวิเศศ เหตุหว่านพืชเจริญผล
อนนตคุณุประการเพื่องพี ในภพนี้ภพน่า หนึ่งในว่าพืชคือกุศล อันให้ผลใน
ปรตยุดบัน จงพลันเสร็จแสดงผล กลปรารภนา บันดาบุพพรรณอปรณชาติ ใน
มาสนี้กำหนด จรดพระนังคัล วัลปพืชในภุมสยาม จงงอกงามด้วยดี อย่ามี
พิบัติเบียดบ้ำราศผล สมเด็จพระทศพลบัณชุกรถกลง แสดงว่าศรัทธาเป็นของ
ปลูกประจำปี อินทรีย์สำรวมคือน้ำฝน ปัญญากลนบแอกไถ ใจเป็นเชือกชัก
ประตักคือสติ กลิเกษตร ประเวศนสู่ศิวาไลย อันนริภัยพันวิบาก พระผู้ทรงพระ
ภาค บันชุกรธรรมบรราย คลายคลี่ถ้วน ล้วนคำจริงพระเจ้าตรัส อำนาจสัตย์
เป็นที่ดำรง จงพืชอันชนหว่าน ทุกท่วย่านแนว ประชาราษฎรชนบท งอกงาม
หมดบวิกล ฝนอุดมดี¹⁴⁵

หรือในประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายยาว (สมัยรัชกาลที่ 4) ว่า

¹⁴⁴ กระทรวงวัฒนธรรม, สารศูนย์เฝ้าระวังทางวัฒนธรรม 9, 2 (เมษายน – มิถุนายน 2554): 3.

¹⁴⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1, 65-66.

อนึ่งในสารทพิธิมงคลสมัยเช่นนี้ มีธรรมเนียมนิยมพระราชกุศลพิธิพิเศษ ทรงบำเพ็ญมาแต่แผ่นดินที่ล่วงแล้วมา คือให้สาส์นให้วิหคัภททานต้นข้าว อันพึงตั้งรวงเป็นกษิรรศ มาบิดมาคั้นปรุงด้วยรสหวานเรียกว่ายาคุ ถวายในภิกษุสงฆ์มีตัวอย่างตาม บุรพนิทานเรื่องพระอัญญาโกณฑัญญ์ได้ทำถวายเป็นปฐมทาน ครั้งเป็นภุมมพิธิที่จุลกาฬในศาสนาพระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วได้เสวยผลเป็นทิฏฐุธรรมเวทะนั้นนั้น ให้เข้าในนาของภุมมพิธินั้นมีผลแพร่หลายไปบุลย์ทันทีในรุดนั้น เป็นเหตุให้เห็นว่าสาส์นภททานนั้นเป็นการควรมีรับทำตามประสงค์ ที่ควรจะทำให้สำเร็จได้ เป็นการบริจาคในสมัยเข้ากล้าสมัยผลไม่ใหม่ นัยว่าเป็นกาลทานอย่างหนึ่ง แลบังเกิดเป็นอุบายรักษาธัญญาพิธิให้พ้นพิบัติกว่าจะแก่ถึงเข้าสาร สำเร็จอาหารกิจโดยปรกติของมนุษย์ได้นั้น ด้วยอุทาหรณ์ในโบราณนิทานนี้¹⁴⁶

นอกจากนี้ยังพบการขอพรจากเทพยดาในพระราชพิธิจองเปรียง (รัชกาลที่ 5) ซึ่งเป็นพระราชพิธิตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ผนวกกับความเชื่อทางพุทธศาสนา เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ราษฎรที่ท่าเกษตรกรรม ว่า

ขอเทวฤทธิ์บันดาล น้ำในกาลเกินกำหนด ให้ถอยลดแต่ควรการ
ธัญญาหารอย่าม้านเตี้ย เพี้ยอย่าเบียดให้วิบัติ สัตวอย่าทำอันตราย ตายฝอย
อย่ามีทุกแห่ง ให้ใบแบ่งออกช่อ ต่อแตกกอสรดื่น พัวเพียบพื้นรวงผล สบสกล
ราชวรณาจักร ภัคษ์พิชพรรณสรพรสมบุรณ์¹⁴⁷

ข้อความที่ปรากฏในประกาศการพระราชพิธิที่ยกตัวอย่างมาในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการสร้างขวัญกำลังใจ ด้วยการร้อยเรียงข้อความอันเป็นมงคล เพื่อขอพรต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือการเอ่ยอ้างพระพุทธรูปคุณ ตลอดจนการยกตำนานทางพุทธศาสนา เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นความศักดิ์สิทธิ์อันมีผลต่อการเพาะปลูก โดยพบข้อความที่สะท้อนให้เห็นถึงความคาดหวังของคนที่ยังคงอาศัยการเพาะปลูกว่าขึ้นอยู่กับสภาวะแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น น้ำ (ฝน) อากาศ และศัตรูพืช เป็นต้น อันถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อปริมาณผลผลิตที่ได้ในแต่ละปี

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 73.

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 99.

ด้วยเหตุนี้จึงยังปรากฏเรื่องราวความเชื่อตามคติดั้งเดิมไว้ในประกาศการพระราชพิธี เพราะนอกจากจะเชื่อว่าเป็นสวัสดิมงคลแก่บ้านเมือง และเสริมสร้างขวัญกำลังใจแก่ราษฎรที่ทำการเพาะปลูกแล้ว พระราชพิธีเหล่านี้ก็ไม่ได้ขัดขวางความเจริญ หรือสร้างความเสียหายให้แก่บ้านเมืองแต่อย่างใด และคนโดยทั่วไปในบ้านเมืองก็เชื่อถือกันอยู่มาก จึงยังมีการประกอบพระราชพิธีต่อไป ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับความเชื่อในการประกอบพระราชพิธีตรุษ ซึ่งตามความเห็นของพระองค์ทรงไม่เชื่อในพระราชพิธีนี้เท่าไรหรอก แต่ก็ยังโปรดให้มีการประกอบพระราชพิธีอยู่ ด้วยเหตุผลที่ทรงระบุไว้ในบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน ว่า

เป็นความเห็นของข้าพเจ้าเองผู้แต่งหนังสือและว่าได้ว่า พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนคงจะไม่ทรงกลัวผีสิ้นไปเหมือนอย่างคนทั้งปวงดังเช่นกล่าวมา แต่จะปฏิเสธว่าไม่ทรงเชื่อว่ามีผีอยู่ และขับได้อยู่ตามลัทธิโบราณที่ถือมานั้นปฏิเสธไม่ได้ เพราะใครๆ ในเวลานั้นก็ยอมถือเช่นนั้นทั่วหน้ากัน แต่จะเอาลงเป็นแน่ว่าทรงเชื่อถือแท้ก็ว่าได้ บางทีจะเป็นแต่โบราณเคยทำมาก็ไม่ให้เสียโบราณ ด้วยคนทั้งปวงยอมเชื่อถืออยู่ด้วยกันโดยมาก เป็นพระบรมราชาบายอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเครื่องระงับความกระวนกระวายร้อนใจของคนทั้งปวง ให้เป็นที่เย็นอกเย็นใจได้ อย่างทำก็ไม่ได้เสียหายอันใดมากนัก แต่ได้ประโยชน์ให้เป็นที่เย็นใจของคนทั้งปวง อันอาศัยในพระราชอาณาเขต¹⁴⁸

หรือในกรณีที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องทำวหรือหิ้งนพนาสูรในรัชกาลของพระองค์ ดังปรากฏในประกาศเชิญเทวดาสังในรูปทำวหรือหิ้งนพนาสูร ว่า

การที่มีผู้เชื่อถือ จะมีมูลฐานไม่อย่างไรก็ดี ทรงพระราชดำริเห็นว่าเปนครมดาคนโดยมากยังละเว้นความประสงค์ ที่จะหาเทวดาฤาษีมนุษย์เป็นที่พึ่งคุ้มกันภัยอันตรายต่างๆ นั้นมิได้ขาดทีเดียว เมื่อมีที่นิยมยึดเหนี่ยวอยู่เช่นหิ้งนพนาสูรนี้เปนนัย ก็มักจะทำให้เป็นที่อุ่นใจ การที่จะเดินทางไปในถิ่นที่กันดาร ถ้า

¹⁴⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, 105.

แม้ใจดีอยู่แล้ว ก็มักจะไม่ใคร่เป็นอันตราย เมื่อทรงพระราชดำริห์ดังนี้จึงได้ทรง
ตกลงคงเส้นสายเวียงหิรัญยอสูรต่อมา¹⁴⁹

ถือเป็นการอธิบายที่สอดคล้องกับโลกทัศน์ใหม่ ที่มองเรื่องราวต่างๆ ด้วยความเป็นเหตุ
เป็นผล ซึ่งแม้พระมหากษัตริย์อย่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะไม่ค่อยทรงเชื่อถือเรื่องประเภทเหนือธรรมชาติและ
เรื่องภูติผีปีศาจเท่าไรนัก แต่ก็ไม่ทรงขัดขวาง หรือห้ามไม่ให้บุคคลอื่นมีความเชื่อเรื่องดังกล่าว หาก
ความเชื่อนั้นเป็นการสร้างเสริมกำลังใจให้แก่ราษฎร และไม่สร้างปัญหาให้กับบ้านเมือง

2. การสร้างความชอบธรรมในพระราชกรณียกิจบางประการ

มีการพยายามใช้ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ที่อยู่ในประกาศ
การพระราชพิธี เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรม หรือทำให้สิ่งที่เป็พระราชประสงค์ของ
พระมหากษัตริย์สำเร็จลุล่วง ข้อนี้ถือเป็ประเด็นที่น่าพิจารณา เพราะจะช่วยทำให้ทำความเข้าใจ
ภาพลักษณ์ที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกับโลกทัศน์ของพระมหากษัตริย์สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ซึ่ง
เป็นที่รับรู้กันว่าพระองค์ทรงศึกษาวิทยาการจากตะวันตก และมีโลกทัศน์ในการมองสิ่งต่างๆ ด้วย
ความเป็นเหตุเป็นผล ต่างจากคนในสมัยก่อนหน้าหรือแม้แต่คนร่วมสมัย แต่ก็ยังทรงดำรงความ
เชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติที่โลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ไม่ให้การยอมรับอยู่ ดัง
เห็นตัวอย่างการใช้ความเชื่อเรื่องนี้ได้จากในประกาศเทวดาเฉลิมพระอภิเนาว์นิเวศน์ ว่า

อย่างหนึ่งคือทรงระแวงว่า พระราชดำริห์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ว่าจะให้รื้อไปถวายฤๅสร้างเปนพระอารามดังนั้น เกลือกชรอยเทพย
ดาที่เปนมเหศรศักดิ์ดานุภาพ ที่สิงสถิตย์อยู่ในพระที่นั่งนั้นจะไม่เห็นชอบด้วย
กรรมัง จึงบันดาลให้การรื้อๆมาจนหาได้รื้อไม่ดังนี้ เพราะฉะนั้น ครั้นจะให้
รื้อใหม่บัดนี้ กลัวจะมีเหตุต่างๆไป ควรจะปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้ในที่เดิมจึงจะชอบ¹⁵⁰

ความในข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ้างเรื่อง
เทพยดา อันเป็นเหตุที่จะไม่ทรงรื้อสวนขวาต่อจากในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยเพราะทรงเกรงเทพยดา

¹⁴⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2, 279.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 128.

ที่สิ่งสถิตย้อยู่ในพระที่นั่งในสวนขวานั้นจะไม่เห็นชอบกับการรื้อถอน จึงบันดาลให้มีเหตุที่ทำให้ไม่สามารถรื้อถอนได้ต่อไปจนสิ้นรัชกาลที่ 3 เพราะฉะนั้น หากจะให้พระองค์ดำเนินการรื้อต่อไป ก็ทรงเกรงว่าจะมีเหตุที่ไม่ดีเกิดขึ้นกับพระองค์ ซึ่งถือเป็นเหตุผลอันชาญฉลาดที่ทรงอ้างถึงสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติ ที่คนในสมัยนั้นให้ความเชื่อเรื่องนี้เป็นอย่างมาก จึงทำให้ทรงรักษาพระที่นั่งและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ส่วนที่เหลือในสวนขวา ที่สมเด็จพระบรมราชชนกของพระองค์ได้สร้างขึ้นไว้ได้ ซึ่งหากมองตามความเป็นจริงแล้ว ด้วยฐานะของพระองค์ที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ จะระงับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสามารถทำได้ แต่ทรงเลือกที่จะใช้ความเชื่อเรื่องเทพยดาเป็นเหตุผลเพื่อจะได้ไม่หักหาญพระราชดำริเดิมของพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ซึ่งถือเป็นการรักษาพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานความพยายามของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการใช้ประกาศการพระราชพิธี เพื่อสร้างความชอบธรรมและความน่าเชื่อถือให้แก่พระสงฆ์มอญ ด้วยการให้ความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติ โดยพบเนื้อความในประกาศหอเสถียรธรรมปริตร ซึ่งได้ยกตำนานและเรื่องเล่าต่างๆ เพื่อให้เห็นความสำคัญของการที่จะต้องที่มีพระสงฆ์ ที่จำเพาะเจาะจงว่าจะต้องเป็นพระสงฆ์มอญเท่านั้น ที่ได้รับอาราธนาเข้ามาสวดพระปริตรในเขตพระราชฐาน เพื่อเสกทำน้ำพระพุทธมนต์สำหรับถวายเป็นน้ำสรงพระพักตร์ และน้ำสรงพระองค์ในพระมหากษัตริย์กับทั้งใช้ประพรมโดยรอบเขตพระราชฐาน ซึ่งหนึ่งในตำนานที่ได้รับการกล่าวถึงและมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับกับความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติ คือ

พวกหนึ่งว่า เมื่อครั้งแผ่นดินพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งในกรุงเทพฯ ทวารวดีศรีอยุธยา เกิดปีศาจคนองหลอกหลอนยิ่งนักในพระราชวัง คนบางพวกกล่าวว่า สายรุ้งตกลงในพระราชวังทุกวันไม่หายไป ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน มีพระราชโองการดำรัสให้นิมนต์พระสงฆ์ไทยที่มีชื่อเสียงเล่าถาต่างๆ ว่าดีมีอานุภาพมาสวดพระปริตร แลให้แพทย์หมอผู้วิวิทยาคมต่างๆ มาประกอบวิद्याการแก้ไข เพื่อจะบำบัดอุบัตโทษ คือปีศาจที่คนองถาสายรุ้งลงนั้น การก็หาสงบอันตรายหายไปในไม่ ภายหลังจึงให้นิมนต์พระสงฆ์รามัญวัดตองปุมาสวดพระปริตร พระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานไทยธรรมต่างๆ พระสงฆ์รามัญก็ไม่รับ แสดงลัทธิว่าควรจะได้รับแต่อาหารบิณฑบาตรในเวลาภิกษาจารอย่างเดียว ถ้ารับไทยธรรมอื่นๆ เปนลาภเพราะทำพระปริตนั้น แล้วก็เปนอันเห็นแก่อำมิศไป จะสวดพระปริตก็ไม่มีอำนาจ ไม่อาจบำบัดอุบัตโทษวันตรายได้ พระเจ้าแผ่นดินจึงได้พระราชทานแต่อาหารบิณฑบาตรอย่างเดียวกันตาม

คำพระสงฆ์รามัญฯ จึงเจริญพระปริต ปีศาจที่คนองฤๅสาयरุงที่ลงนั้นก็
อันตรธานสงบเสื่อมหาย แต่นั้นมาพระสงฆ์รามัญจึงได้สวดพระปริตใน
พระราชวังใน¹⁵¹

ตำนานเรื่องที่ยกมาในข้างต้น “จะมีความยืนยันมาในพระราชพงษาวดาร ฤๅจดหมาย
เหตุการณ์ต่อมาเปนนั่นอนก็ไม่มี มีแต่คำกล่าวเล่าต่อๆ กันมาว่าต่างๆ”¹⁵² จึงนำเสนอใจว่าเหตุใด
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงยกเรื่องที่ไม่มีความหลักฐานรองรับ และเป็นเรื่อง
เหนือธรรมชาติ ที่ดูจะขัดกับโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ของพระองค์ ซึ่งหากย้อนไปดูบริบททาง
ประวัติศาสตร์ขณะที่พระองค์ท่านผนวชสมัยรัชกาลที่ 3 ในระยะแรกทรงประทับอยู่ที่วัดสมอราย
เพื่อทรงศึกษาพระธรรมวินัยตามธรรมเนียมปฏิบัติของเจ้านาย จากนั้นจึงทรงย้ายไปประทับที่วัด
มหาธาตุเพื่อศึกษาภาษาบาลีกับพระวิเชียรปรีชา (ภู) เจ้ากรมราชบัณฑิตย์ จนทรงแปลพระปริยัติ
ธรรมหน้าพระที่นั่งโดยไม่ติดขัดจนถึงเบรียญ 5 จึงได้ทรงยุติ นอกจากนี้ยังทรงอ่านพระไตรปิฎกได้
ด้วยพระองค์เอง แล้วทรงพิจารณาว่าวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรสยามไม่ต้องตามพุทธ
บัญญัติที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก¹⁵³

ในช่วงนั้นเองที่ทรงทราบว่าพระเถระมอญรูปหนึ่งชื่อชาย นามฉายาว่าพุทธวงศ์ บวช
มาแต่เมืองมอญ มาจำพรรษาอยู่ที่วัดบวรมงคล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
กรุณาโปรดให้เป็นพระราชาคณะที่พระสุเมธมุนี เป็นผู้ชำนาญพระวินัยปิฎกและประพจน์วัตร
ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎจึงเสด็จไปทรงสนทนากับพระเถระมอญรูปนี้ ซึ่งพระ
สุเมธมุนีก็ได้ทูลอธิบายระเบียบวัตรปฏิบัติของพระมอญคณะ (กัลยาณิ) ที่ท่านอุปสมบทให้ทรง
ทราบอย่างละเอียด “ทรงพิจารณาเห็นไม่ห่างไกลจากพระพุทธรูปบัญญัติเหมือนอย่างวัตรปฏิบัติของ
พระสงฆ์สยาม ก็ทรงยินดี ด้วยตระหนักในพระหฤทัยว่าสมณวงศ์ไม่สูญเสียแล้ว เหมือนอย่างทรง

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 151-152.

¹⁵² เรื่องเดียวกัน, 150.

¹⁵³ “ภาคผนวก” เอกสารสรุปการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบรอบ 200 ปี เรื่อง พระเจ้ากรุงสยามกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง
(กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), 175.

พระวิตกอยู่แต่ก่อน ก็ทรงเลื่อมใสใคร่จะประพฤติวัตรปฏิบัติตามแบบพระมอญ”¹⁵⁴ ซึ่งในเวลาต่อมาได้เป็นพื้นฐานที่ทำให้ทรงก่อตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น

ความเลื่อมใสศรัทธาผนวกกับความเชื่อมั่นในวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มอญ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยกเรื่องราวความเชื่อต่างๆ มาไว้ในประกาศหอเสถียรธรรมปริตร เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่พระสงฆ์มอญ ในการจำเพาะเจาะจงให้มาทำพิธีสวดพระปริตรในหอศาสตราคม เพื่อเสกทำน้ำพระพุทธมนต์สำหรับถวายพระมหากษัตริย์ และประพรมรอบพระราชฐาน ซึ่งธรรมเนียมการนิมนต์พระสงฆ์มอญสวดพระปริตรในหอศาสตราคม ก็ยังคงได้รับการปฏิบัติสืบเนื่องมาจากในสมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงปัจจุบัน¹⁵⁵

จากเหตุผลทั้ง 2 ประเด็นที่กล่าวมาในข้างต้น ทำให้เข้าใจได้ว่าชนชั้นนำในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ไปสู่ความเป็นวิทยาศาสตร์ ก็ยังคงอาศัยความเชื่อดั้งเดิมของไทย ในการประนีประนอมเพื่อลดความขัดแย้งทางแนวคิดและโลกทัศน์ ระหว่างกลุ่มชนชั้นนำที่มีโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ตามอย่างตะวันตก กับกลุ่มชนชั้นอื่นๆ ในสังคม ไม่ว่าจะเป็ชนชั้นนำด้วยตนเอง หรือที่เป็นราษฎรทั่วไป อันถือเป็นคนกลุ่มใหญ่ ซึ่งยังมีโลกทัศน์ทางพุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติเป็นอย่างมาก ดังพระบรมราโชบายตอนหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระบรมราโชบายว่าด้วยความสามัคคี” ที่ทรงชี้ให้เห็นถึงการประนีประนอมกันระหว่างกลุ่มที่มีโลกทัศน์ต่างกัน ว่า

ความสามัคคีที่ต้องการในเมืองไทยเวลานี้ มีอยู่ทางเดียว แต่ที่จะให้พร้อมใจกันเดินโดยทางกลาง...การอันใดควรจะแก้ไขเปลี่ยนแปลง ก็จะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลง การอันใดควรจะตัดจะเลิกเสีย ก็จะต้องตัดเสีย การอันใดควรจะเพิ่มขึ้น ก็จะต้องเพิ่มขึ้น จะหักเหความในครั้งหนึ่งคราวเดียวก็ไม่มี เมืองอันใดจะทำได้ แต่การที่จะเลือกว่าสิ่งใด ควรแก่ที่จะจัดการ...จะต้อง

¹⁵⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ความทรงจำ* (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2516), 76.

¹⁵⁵ ปัจจุบันเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์จากวัดชนะสงคราม ซึ่งไม่ได้มีเชื้อสายมอญอีกต่อไปแล้ว แต่ก็ยังคงใช้ทำนองสวดแบบมอญอยู่เหมือนในสมัยโบราณ

พิจารณาตุการในบ้านเมือง ก่อนที่จะไปแลคั่นหาธรรมเนียมเมืองอื่น หมาย
แต่จะเอาอย่างให้เหมือนเขาอย่างเดียว¹⁵⁶

เห็นได้ว่า การศึกษาโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 6) ผ่าน
ประกาศการพระราชพิธี ซึ่งรวบรวมโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทั้ง 2 เล่ม
ช่วยทำให้เห็นภาพและเข้าใจโลกทัศน์ของคนไทยสมัยรัชกาลที่ 1 - 6 ในการมองสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะ
เป็นสถานะของพระมหากษัตริย์ และความเชื่อที่อยู่ในสังคมยุคนั้นได้ไม่แพ้หลักฐานประเภทอื่น
เช่น ตำนาน พงศาวดาร วรรณกรรม กฎหมาย ฯลฯ ที่อยู่ร่วมสมัยเดียวกัน ทั้งนี้เพราะเกิดจากชุด
ความคิดที่แตกต่างกันของคนในแต่ละยุคสมัย ที่มีอิทธิพลต่อการเขียนเอกสารหลักฐานประเภท
ต่างๆ โดยจากการศึกษาพบว่าโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ถูกกำหนดจากปัจจัย
ทางด้านความเจริญของเศรษฐกิจการค้าและอิทธิพลจากวิทยาการตะวันตก ที่ส่งผลโดยตรงต่อ
การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดของชนชั้นนำที่จากเดิมที่อยู่ในกรอบของความเชื่อเดิมที่ผูกพันอยู่
กับศาสนา เช่น การมองสถานะของพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นดังพระโพธิสัตว์ ตามคติทาง
พระพุทธศาสนา จนกระทั่งในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ชนชั้นนำได้เกิดความตื่นตัวใน
การศึกษาวิทยาการจากตะวันตกทำให้มีความคิดที่เป็นเหตุเป็นผล เน้นศึกษาความเป็นจริงตาม
หลักวิทยาศาสตร์ มีวิธีการแสวงหาความรู้ จากพื้นฐานของประสบการณ์จริงที่ได้พบในชีวิต แต่ใน
ขณะเดียวกันก็ยังคงใช้ความเชื่อดั้งเดิมบางประการมาเป็นประโยชน์ในการสร้างขวัญกำลังใจ
ให้แก่ผู้คนในบ้านเมือง ซึ่งหากนำโลกทัศน์ที่ได้จากการศึกษาประกาศการพระราชพิธีไปใช้
ประกอบการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - 6 ก็จะมี
ส่วนช่วยให้สามารถอธิบายความเป็นมาเป็นไปของเรื่องราวในหลายประเด็นทางประวัติศาสตร์ได้
เป็นอย่างดีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่น่าเชื่อถือ และช่วยเติมเต็มเหตุการณ์ที่หายไป
จากเอกสารหลักฐานอื่นๆ รวมทั้งช่วยยืนยันเอกสารหลักฐานอื่นๆ ได้อีกด้วย

¹⁵⁶

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาบายว่าด้วยความสามัคคี" ใน

ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2518), 177.

บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาประกาศการพระราชพิธีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความเป็นมา และวิเคราะห์โครงสร้างเนื้อหา ตลอดจนประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่ได้จากประกาศการพระราชพิธี และได้วิเคราะห์โลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 6) ที่ศึกษาผ่านประกาศการพระราชพิธี โดยผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสารประกาศการพระราชพิธี จำนวน 2 เล่ม ที่รวบรวมโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 (พิมพ์ตามต้นฉบับที่พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2459 ทุกประการ)

จากการศึกษาความเป็นมา และโครงสร้างเนื้อหาของประกาศการพระราชพิธี ทำให้ทราบว่า ประกาศการพระราชพิธี ซึ่งหมายถึงข้อความที่อาลักษณ์อ่านเพื่อประกาศแจ้งให้ผู้ร่วมพิธี ทราบถึงกิจที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้กระทำในพระราชพิธี มีที่มาจากความเชื่อเรื่องเทพยดา ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์เคารพยำเกรง จึงได้มีการประกอบพิธีเช่นสรวงบูชา และเมื่อมีการประกอบพิธีก็มักจะมีการกล่าวคำอัญเชิญและขอพรจากเทพยดาให้บรรลุนสิ่งที่ต้องการ ซึ่งเมื่อมีการประกอบพระราชพิธีในราชสำนัก จึงได้มีการเรียบเรียงถ้อยคำต่างๆ ให้สละสลวย และเปี่ยมไปด้วยความเข้มขลังศักดิ์สิทธิ์ พบว่าประกาศที่ใช้ในราชสำนักสมัยรัตนโกสินทร์ อันได้แก่ ประกาศการพระราชพิธี ประกาศเทวดา และประกาศสังเวद्यเทวดา ล้วนมีรูปแบบโครงสร้างเนื้อหา ค่อนข้างชัดเจน ที่สามารถแบ่งโครงสร้างออกเป็น 4 ส่วน ประกอบด้วย ส่วนเริ่มต้นประกาศ เป็นคำอัญเชิญเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้มาร่วมเป็นพยานและรับฟังคำประกาศในพระราชพิธี ในบางพระราชพิธีก็เป็นคำนมัสการพระรัตนตรัย จากนั้นจึงเป็นส่วนที่ปรารภถึงเหตุแห่งการประกอบพระราชพิธี ต่อด้วยส่วนของการอุทิศถวายพระราชกุศลและเครื่องสังเวद्यแด่เทวดา และลงท้ายเป็นส่วนที่ว่าด้วยการขอพรและความเป็นสวัสดิมงคล ซึ่งมีการเรียงลำดับของเนื้อหาที่สอดคล้องกัน โดยรักษาธรรมเนียมในการแต่งประกาศด้วยการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว และร้อยกล่อม เพื่อให้ภาษามีความสละสลวย และคงความศักดิ์สิทธิ์เมื่อนำไปอ่านประกาศในการพระราชพิธี

สำหรับการใช้ประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย ถือว่ามีข้อดีในแง่ความน่าเชื่อถือของหลักฐาน เนื่องจากผู้เขียนหรือผู้เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี ส่วนใหญ่เป็นราชบัณฑิตและอาลักษณ์ผู้มีความรู้ความสามารถ นอกจากนี้ยังพบว่าพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ก็ทรงมีบทบาทในการเขียนหรือเรียบเรียงประกาศการ

พระราชพิธีเช่นเดียวกัน เพราะทรงอยู่ใกล้ชิด ตลอดจนเห็นเรื่องราวเหตุการณ์ภายในพระราชสำนักได้มากกว่าคนกลุ่มอื่น และจากการศึกษายังพบว่า การเขียนหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีนั้น มิได้มีการเรียบเรียงขึ้นอย่างลอยๆ แต่มีการค้นคว้าและเลือกนำข้อมูลจากเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องมาประกอบในเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่กำลังกล่าวถึง ก่อนจะนำมาเรียบเรียงในประกาศการพระราชพิธี ซึ่งประกาศการพระราชพิธีที่เขียนหรือเรียบเรียงขึ้นนี้ ก็เพื่อใช้ประกาศในพระราชพิธีต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประกาศในพระราชพิธีจร ถือเป็นเอกสารที่มีความร่วมสมัย เพราะเขียนหรือเรียบเรียงในขณะที่เกิดเหตุการณ์สำคัญในบ้านเมืองหรือในพระราชสำนัก เช่น เมื่อครั้งที่มอญอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในรัชกาลที่ 2 ก็มีการแต่งประกาศเพื่อใช้ในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ของพวกมอญ หรือเมื่อครั้งพิธีเผาฝิ่น ในรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ.2382 ก็มีการแต่งคำอาราธนาเทวดา อ่านประกาศเมื่อเผาฝิ่น เป็นต้น ทำให้หลักฐานมีความน่าเชื่อถือ เนื่องจากได้รับการเขียนขึ้นในช่วงที่เกิดเหตุการณ์นั้นๆ

ในส่วนของการศึกษาประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่ได้จากประกาศการพระราชพิธี พบว่าในบรรดาประกาศการพระราชพิธีประจำปี (เป็นพระราชพิธีที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดเป็นประจำในทุกปีทั้ง 12 เดือน) จำนวน 39 ฉบับ และประกาศในพระราชพิธีจร (พระราชพิธีที่จัดในวาระพิเศษ ที่มิได้กำหนดไว้ในพระราชพิธี 12 เดือน) จำนวน 56 ฉบับ มีจำนวนหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ศึกษาประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 - 6 ได้ โดยพบว่าประกาศการพระราชพิธี เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ให้ข้อมูลอันเป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งมีทั้งที่เป็นส่วนช่วยเติมเต็มข้อมูล และบางส่วนก็เป็นข้อมูลที่ไม่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลัก ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร อาทิ ประเด็นเรื่องการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของพวกมอญที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในรัชกาลที่ 2 (พ.ศ.2358) ที่พบอยู่ในประกาศถือน้ำพระพิพัฒน์ ครั้งรามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ 2 ประเด็นเรื่องเมืองในชั้นทสี่มาของไทย รัชกาลที่ 4 - 6 พบอยู่ในประกาศการพระราชพิธีตรุษ (พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์) ประเด็นเรื่องฝนแล้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบอยู่ในประกาศพระสัจจาชูฐานขอฝน รัชกาลที่ 1 และคำอธิษฐานขอฝน รัชกาลที่ 3 เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบว่าประกาศการพระราชพิธีได้ให้ข้อมูลที่เป็นประเด็นทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีคุณค่าในฐานะที่เป็นต้นแบบให้การเรียบเรียงงานเขียนหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยหลัง อาทิ ประเด็นเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎก สมัยรัชกาลที่ 1 ในประกาศเทวดาเมื่อครั้งสังคายนาพระไตรปิฎก ปิวอก สัมฤทธิศก (พ.ศ.2331) พบว่าเป็นหลักฐาน

ให้แก่การเรียบเรียงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ หรือในประเด็นเรื่องทำวาทิรณยพนาสูร ซึ่งเป็นเทพอสูรที่คอยถวายนครดูแลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในประกาศเชิญเทวดาสังในรูปทำวาทิรณยพนาสูร พบว่าเป็นหลักฐานให้การเรียบเรียงประวัติและเรื่องราวของทำวาทิรณยพนาสูรในเอกสารหรืองานเขียนต่างๆ มาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับการวิเคราะห์เนื้อหาในเอกสารประกาศการพระราชพิธี พบว่ามีการสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 6) ที่น่าสนใจ ทำให้เห็นถึงแนวความคิดและโลกทัศน์ของชนชั้นนำในรัชกาลที่ 1-3 ซึ่งเป็นยุคก่อนที่แนวคิดและศิลปวิทยาการตะวันตกจะเข้ามามีอิทธิพลในไทย ชนชั้นนำมองสถานะของพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นดังพระโพธิสัตว์ ที่เสด็จมาอุบัติเกิดยังโลกมนุษย์เพื่อบำเพ็ญบารมีในการช่วยเหลือราษฎร และบำรุงพระศาสนา โดยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นที่หมาย ตามคติธรรมราชาธิราชในทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นช่วงเวลาที่แรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นราชธานีแห่งใหม่ และยังมีศึกสงครามอยู่ จึงทรงใช้ธรรมะมาควบคุมการดำเนินชีวิตของชนทุกลำดับชั้นในสังคม เพื่อให้สังคมมีความสงบสุข ร่มเย็น และรุ่งเรือง เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาต่างๆ ต่อไป ชนชั้นนำในยุคนี้จึงกำหนดสถานะของกษัตริย์ให้เป็นธรรมิกราชา ผู้ทรงเป็นดังพระโพธิสัตว์ที่ปกครองแผ่นดินและอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข

จนกระทั่งในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ชนชั้นนำได้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาวิทยาการจากตะวันตก กอรปกับความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและการค้ากับต่างประเทศ ทำให้คนเห็นถึงความสามารถ และศักยภาพในความเป็นมนุษย์ของตนเองในการสร้างสรรค์ ตลอดจนกระทำการในสิ่งต่างๆ มากยิ่งขึ้น ทำให้ชนชั้นนำเริ่มแสดงความคิดเห็นที่สะท้อนถึงโลกทัศน์ใหม่ ซึ่งมีความเป็นเหตุเป็นผล และอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงตามหลักวิทยาศาสตร์ ทั้งยังแสดงออกถึงความเป็นมนุษย์ที่มีศักยภาพในการกระทำการต่างๆ เพื่อความเจริญก้าวหน้าในโลกนี้

ดังนั้นจึงปรากฏว่าตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ที่สะท้อนภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็น “มนุษย์” ผู้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจต่างๆ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง โดยเห็นได้อย่างชัดเจนในประกาศการพระราชพิธี รัชกาลที่ 5 ที่มีการพรรณนาให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่ทรงกระทำการด้วยพระปรีชาสามารถ ในฐานะที่ทรงเป็นมนุษย์ อันทำให้บ้านเมืองดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าในยุคของพระองค์ ซึ่งพระราชกรณียกิจเหล่านี้ล้วนเป็นที่ประจักษ์ทั้งทางฝ่ายอาณาจักร ที่กล่าวถึงพระราชกรณียกิจสำคัญอันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลของพระองค์ เช่น การยกเลิกธรรมเนียมหมอบคลาน การยกเลิกระบบบาทสด การตั้ง

องคมนตรี และรัฐมนตรีสภา เป็นต้น ส่วนทางทางฝ่ายศาสนจักรที่สำคัญคือการการพิมพ์พระไตรปิฎก เพื่อพระราชทานแก่พระสงฆ์ สำหรับใช้ศึกษาพระปริยัติธรรม ต่างจากการเขียนประกาศแบบเดิม (สมัยรัชกาลที่ 1-3) ที่มักให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจทางฝ่ายศาสนจักร อันเป็นไปตามกรอบความเชื่อแห่งความเป็นธรรมิกราชา

แนวคิดเรื่องความเป็นเหตุเป็นผลตามหลักวิทยาศาสตร์แบบตะวันตกของชนชั้นนำ ถือเป็นอีกหนึ่งอิทธิพลที่มีต่อการเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีในยุคหลังรัชกาลที่ 3 ค่อนข้างมาก เพราะปรากฏว่าในเอกสารประกาศการพระราชพิธีส่วนหนึ่งที่เขียนหรือเรียบเรียงขึ้นในรัชกาลที่ 4 (โดยเฉพาะอย่างยิ่งประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เอง) พบว่ามีการสอดแทรกพระราชวิจารณ์ในเชิงเหตุและผลอยู่ในประกาศการพระราชพิธีดังในประกาศวันสวรรคตพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชวิจารณ์เรื่องตำนานพระพุทธรูปมหาณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) และทรงอธิบายที่มาของพระแก้วมรกตด้วยความเป็นเหตุเป็นผล โดยไม่ผูกติดกับกรอบของความเชื่อที่หาข้อพิสูจน์ไม่ได้

ในส่วนของโลกทัศน์เกี่ยวกับความเชื่อของชนชั้นนำที่ปรากฏในประกาศการพระราชพิธี พบว่าความเชื่อเรื่องเทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผีปีศาจ เป็นความเชื่อที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาโดยตลอด เนื่องจากยังคงพบความเชื่อเหล่านี้อยู่ในประกาศการพระราชพิธีทุกฉบับและทุกสมัย โดยสะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อเกี่ยวกับเทพยดาอารักษ์ในโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ว่าให้ความเคารพตั้งแต่เทพเจ้าชั้นสูงจากสวรรค์ชั้นต่างๆ เทวดาที่สถิตย์ในป่าเขาแม่น้ำอากาศ เทวดาประจำเมือง เทวดารักษาพระมหาเศวตฉัตร และพระราชนิเวศน์เรื่อยมาจนถึงเทวดาที่ปกปักรักษาตามท้องไรท์องนา ตลอดจนคนธพุมภัณฑ์ อนันตยักษนาคน เสนาบดี ผูงผีโขมดมารยาท่าเหวโหงพราย อสุระกายอันร้ายกาจ พวกภูตปีศาจผีเสื้อน้ำ ซึ่งเป็นอมนุษย์ และภูตผีปีศาจที่คนในยุคนั้นหวาดกลัว

สำหรับความเชื่อในเรื่องเทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผีปีศาจของชนชั้นนำ อาจมีความเชื่อที่มากหรือน้อยต่างกันไป ขึ้นอยู่กับโลกทัศน์ที่ได้รับการปลูกฝังและเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโลกทัศน์อย่างตะวันตก ที่มองสิ่งต่างๆ ตามหลักวิทยาศาสตร์ แต่ทั้งนี้ ชนชั้นนำในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ไปสู่ความเป็นวิทยาศาสตร์ ก็ยังคงอาศัยความเชื่อดั้งเดิมของไทย ในการประนีประนอมเพื่อลดความขัดแย้งทางแนวคิดและโลกทัศน์ ระหว่างกลุ่มชนชั้นนำที่มีโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ตามอย่างตะวันตก กับกลุ่มชนชั้นอื่นในสังคม ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นนำด้วยตนเอง หรือที่เป็นราษฎรทั่วไป อันถือเป็นคนกลุ่มใหญ่ ซึ่งยังมีโลกทัศน์ทางพุทธศาสนา และความเชื่อ

เรื่องเหนือธรรมชาติเป็นอย่างมาก ทำให้ในประกาศการพระราชพิธีจึงยังคงให้ความสำคัญกับความเชื่ออยู่ต่อไป เพราะถือเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ผู้คนในบ้านเมืองได้อีกทางหนึ่ง และยังพบว่าการพยายามใช้ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ที่อยู่ในประกาศการพระราชพิธี เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรม หรือทำให้สิ่งที่ เป็นพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์สำเร็จลุล่วงไปด้วย

ประเด็นที่น่าสนใจในเอกสารประกาศการพระราชพิธี ที่สามารถนำไปใช้ต่อยอดการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ในโอกาสต่อไปนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการศึกษารายชื่อเมืองในชั้นทสี่มาของไทย ที่ปรากฏอยู่ในประกาศพระราชพิธีตรุษ (พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์) อย่างละเอียด เพื่อให้เห็นอาณาเขตของไทยในรัชกาลที่ 4 – 6 อย่างชัดเจน รวมถึงความเปลี่ยนแปลงของอาณาเขตหรือเมืองต่างๆ ที่พบอยู่ในเอกสารประกาศการพระราชพิธีดังกล่าว

รายการอ้างอิง

เอกสารชั้นต้น

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506.

กองต์ เดอ โบ วัวร์. การเดินทางรอบโลก ตอนประเทศไทยสยาม. แปลโดย วรสุลีศรี ส่งเจริญ.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2529.

จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ.2310-2381) และพระราชวิจารณ์

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “พระบรมราโชบายว่าด้วยความสามัคคี”

ในประวัติศาสตร์และการเมือง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

2518.

เฉลิมพระยศเจ้านาย ฉะบับมีพระรูป. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นแอนด์พับลิชชิ่ง,

2538.

เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 2 (แก้ไขเพิ่มเติม). พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบ

นายกรัฐมนตรี, 2513.

ตำราราชานูภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5.

กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ:

กรมศิลปากร, 2546.

ตำราพระราชพิธีเก่า. พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ, 2466.

ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1.

กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2526.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ:

กรมศิลปากร, 2547.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ:

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548.

ประชุมหมายเหตุรับสั่ง ภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2525.

ประชุมหมายเหตุรับสั่ง ภาคที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-

หล้านภลัย. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2528.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 4 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ.1186-1203. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2536.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 4 ตอนที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ.1203-1205. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2536.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 5 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1213. กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการการพิจารณาต้นฉบับจดหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์ในคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2548.

“พระราชบัญญัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี.” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 35, ตอนที่ 0 ก (22 กรกฎาคม 2461): 169.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521.

ภาณุรังษีสีสว่างวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า และคนอื่นๆ. **หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม 1.** พระนคร: สำนักราชเลขาธิการ, 2539.

_____. **หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม 2.** พระนคร: สำนักราชเลขาธิการ, 2539.

ราม.วชิราวุธ [นามแฝง]. **ประวัติต้นรัชกาลที่ 6.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. **ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1.** พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550.

_____. **ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550.

“สังคีตยวงค์” วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2544.

แอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟิท. **แผ่นดินพระจอมเกล้า.** กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520.

หนังสือ

กรมศิลปากร. **นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดพระราชพิธีและรัฐพิธี.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546.

กรมศิลปากร ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการกรม. **พระราชพิธีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามมินทราธิราช บรมนาถบพิตร.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2543.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณา-
 คาร, 2552.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัญจิกา ศรีอุดม, บรรณาธิการ. **พระเจ้ากรุงสยาม กับเซอร์จอห์น
 เบาว์ริง**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548.

ณัฐฐภัทร จันทวิช. **พระราชพิธีบรมราชาภิเษก**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกรมพระยา. **ความทรงจำ**. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2516.

เทวสถาน. **ที่ระลึกการเสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดอาคารหอเวทียาคมนิวัน
 ศุกร์ที่ 16 มิถุนายน พุทธศักราช 2532 ณ เทวสถานโบสถ์พราหมณ์**. กรุงเทพฯ:
 โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, 2532.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้น
 รัตนโกสินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2543.

แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. **พระอภิเนาว์นิเวศน์ พระราชนิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอม-
 เก้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

บุหลง ศรีกนก และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่องประมวลจดหมายเหตุพระราชพิธีในรัชกาล
ปัจจุบัน: การศึกษาเชิงพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ:
 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), 2546.

ประยุทธ์ สิริพิพันธ์. **วังเจ้า**. กรุงเทพฯ: บุญประกอบ, 2521.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. **พระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรม
 ราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร พระบาทสมเด็จพระ-
 ประมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช พ.ศ.2493 และเรื่องบรม-
 ราชาภิเษก**. พระนคร: โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, 2514.

พิริยะ ไกรฤกษ์, **ลักษณะไทย เล่ม 1 พระพุทธปฏิมา อัตลักษณ์ทางพุทธศิลป์ไทย**. กรุงเทพฯ:
 อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์,
 2546.

ราชบัณฑิตยสภา, **ตำนานวัดต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา**.
 พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

เด็ก พงษ์สมัครไทย, **มหามงกุฎบรมราชวงศ์**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2546.

- วรวร ภู่งศ์พันธ์, “ภาพลักษณ์สถาบันกษัตริย์ในกฎมณเฑียรบาล” **กฎมณเฑียรบาล เฉลิม-
พระเกียรติ**. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว.”กฎหมายตราสามดวง :
ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”, 2548.
- ศรีพนม สิงห์ทอง. **พระราชพิธีของกษัตริย์ไทย (สมัยโบราณ-ปัจจุบัน)**. พระนคร : โอเดียน-
สตรี, 2505.
- สมบัติ จันทรวงศ์, “โลกทัศน์ของสุนทรภู่” **เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์สังคม
สมัยต้นกรุงเทพฯ**. กรุงเทพฯ: ชมรมประวัติศาสตร์ศึกษา สมศ., 2524.
- สายชล สัตยานุรักษ์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ-
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352)**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- สุภาพร มากแจ้ง. **กวีนิพนธ์ไทย**. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยครูธนบุรี, 2532.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์,ม.ร.ว. **พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง**. กรุงเทพฯ: สำนักกราช-
เลขาธิการ, 2535.
- แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, ม.ร.ว. **พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: สำนัก
เลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2527.
- สำนักพระราชวัง ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่. **หมู่พระมหามณเฑียร**. กรุงเทพฯ: พงษ์วริน-
การพิมพ์, 2554.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548.
- อมรรตุนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), จมีน. **พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า-
เจ้าอยู่หัว เล่ม 11 เรื่อง พระราชประเพณี ตอน 1**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, 2514.
- _____. **พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 11 เรื่อง
พระราชประเพณี ตอน 2**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2514.
- _____. **พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 11 เรื่อง
พระราชประเพณี ตอน 3**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2514.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 –
พ.ศ.2475**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

วิทยานิพนธ์

โดม ไกรปกรณ์, “**ตำราพระราชพิธีสมัยรัชกาลที่ 4-5 (พ.ศ.2394-2453)**” วิทยานิพนธ์ศิลป-
ศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย-
ธรรมศาสตร์, 2542.

ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร, “**การพระราชพิธีสิบสองเดือนในจิตรกรรมฝาผนัง วัดราชประดิษฐ
สถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร**” สารนิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

ฉัญญ์พิชา โจนะ. “**พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในสังคมไทย จนถึง พ.ศ. 2475**”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
2550.

บทความ

กระทรวงวัฒนธรรม. “**ถ้อยแถลงจากบรรณานุกรม**” **สารศูนย์เฝ้าระวังทางวัฒนธรรม 9, 2**
(เมษายน - มิถุนายน 2554): 3.

สื่อออนไลน์

กาญจนา นาคสกุล, **โลกทัศน์**. เข้าถึงเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2555 เข้าถึงได้จาก
<http://www.royin.go.th/th/knowledge/detail.php?ID=223>

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อสกุล	นายพิชัย ยินดีน้อย
ที่อยู่	24/1 ตรอกเขียนนิวาสน์ ถนนพระอาทิตย์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2547	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
พ.ศ.2551	ศึกษาต่อปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร